

F 292

PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1987 1.

6-70

XXI.

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tartalom

XXI. ÉVFOLYAM I. SZÁM

- 1 Serfőző Simon: Arra kellettem volna (vers)
- 2 Varga Imre: Istenhozzád és mégsem egészen az, Olykor még tervecskék, Ígéret szép szó (vers)
- 4 Valkó Antal és Fodor Ákos versei

MŰHELY

- 5 Kőrössi P. József: holnapkor
 - 6 Endrődi Szabó Ernő: A szöveg növekvő magánya
 - 9 Petróczi Éva: Napló helyett V.
-

- 12 Zonda Tamás: Nap nap után, Elégia (vers)
 - 13 Simor András: Családi gondok, Zsákban (vers)
 - 14 Győri László: Rezdülések, Töredék előre (vers)
 - 16 Kulin Ferenc: Kölcsey (dráma, részlet)
-

- 29 Fried István: A magyar emberiségköltemény felé (tanulmány)
- 38 Keresztury Dezső: A „Toldi szerelme” (tanulmány)

SZOMSZÉDSÁG

- 56 Vojtech Kondrát: Néhány szó – szavakról (tanulmány)
-
- 69 Spicdl Zoltán: A Palócföld megkérdezte Kojnok Nándort...

MÉRLEGEN

- 72 Végh Antal: Könyörtelenül (Onagy Zoltán)
- 78 Aradi Nóra: III. salgótarjáni országos rajzbiennálé
- 80 Sümegi György: Rajzhalmaz

MŰTEREM

- 83 Czinke Ferenc 60 éves
 - 84 Géczi János: Czinke Ferenc köszöntése
 - 87 Czinke Ferenc köszöntő szavai az isztambuli és ankarai kiállításán
 - 89 Wehner Tibor: Interjú Szabó Tamás szobrászművésszel
-

Arra kellettem volna

Vidékek kifeszített pókhálójában,
csendjében elakadva,
fákkal, e magas antennákkal se tudtam fogni
visszhangot szavaimra.

Csak aki ugrifüles suhancként
odahagyott otthon, földet,
mert ott hagyatták velem, a karonfogó
üdvözlések ölébe jöttek.

Igazolhassa velem távlatait, lehetőségeit
az idő, arra kellettem volna.
Gondjaimból: nehézségeimből már nem kért.
Máig nem akar tudni róla.

Az ég alá kicsapva hallatszik a hangom,
amire csak a madarak neszelnék fel.
A közönyben magában beszél szavam,
hogy mégse némuljon el.

Istenhozzád és mégsem egészen az

Végrejött A még és már találkozott
Farkát harapva forog a kutya-idő
A nyomasztó külföldi város fölött
fölvért por rezseg és rászítál
majd még sokáig emlékeimre Zöld volt
az érkezésem s mint lábrakelt mező
tavasszal távozom A kő a vas falakon lecsorgó
rozsdacsik itt marad Kihúzom alólád
fél évig lakod a tájat és vonszolom
folyókon falukon dombokon át drót-
akadályokon lihegve szuszogva
mert ide pergettem egy teljes tél
ínségében szót szó után S majd otthon ki-
nézve a nyári ablakon szép lesz bizony
sárgán kéken és pirosan virítanak
pittyegnek vijjognak csicseregnek

Olykor még tervecskék

Olykor még tervecskék ködlenek reggelente.
Hogy nem magasabbra nagy kár.
Teszem az ötvenötödikre.
Talán. Oda. Felvonó sejár.

A Duna felől ébredés után.
Tömbházak. Fehér verspászták.
Olykor nyers fecskék.
Ilykor sült békegalambok.

Elégett lombok,
fölkunkorodó rozsdás vasak.
Délbe sincs pirkadat.
(Becsukod. Zöld irkadat.)

Olykor – ily kor – még tervecskék.
Ha nem bomba és betegség
Lesz. S ha emeletek közt is felvonó.
S nem hullásod. Tüzes kötömb. Beccapódó.

Ígéret, szép szó

*(Rossz nap után verset írnék, de ágyamon
egy lány be^xerészeg, s hívogat, mondván
hogy bagyjam holnapra a mást, mikor ő
már tovalészen.)*

Holnap majd korán kelek. Balkonomra
kiállok szemben a Nappal, s tüdőm-
be friss levegőt szívok. S az időm
verssel indítom; írok éhgyomorra.

Vagy olvasni mindjárt ébredés után!
Elfeledve, el – hű! – a tegnapot,
cigaretát, bort és *csapot-papot*;
mikor az ember mindenfélét utált.

S rögzül majd talán így bennem a ritmus
estig, s a rímek felelgetése. . .
Szóval jobb lesz majd, mint ma volt. És e

borzalmas, hibbant napom is fényt kap
holnap; és este majd lesz egy kis séta. . .

„Gyere most ágyba, mutasd meg, hogy mit tudsz!”

VALKÓ ANTAL

Széthullva és ködösen

Egy asztalon fekszel
széthullva és ködösen
emlékezet idéz fényképek
hiánytalan tagjaival
elidőz rajtad
egy-két nemzedék
összerakott csontjaidból
hullik a méz

A fény üvegbarlangjaiban

A fény üvegbarlangjaiban
szerteszét cserepeim
visszhangok és tükröződések
föltett órák percmutatóiból
csepeg az idő
halálos rutinmozgás
menthetetlen napjaim
tik-tak tik-tak
körbejárnak

FODOR ÁKOS

Az interjú

– Minden nyilatkozatom
elsietett: ez is az.

Tanulmány-haiku

(párhuzamos mozgás)

a markológép
mellett egy munkás dinnyét
eszik, kanállal

Hyper-haiku :

a humanizmusról

a tükör is a
Legvégső Pillanatig
veri vissza a
belézuhanó balta,
kő, pohár k é p é t

N. N.

Gyönyörű Hiba volt a csaknem
t ö k é l e t c s e n r o n d a r e n d b e n

M Ű H E L Y

KÖRÖSSI P. JÓZSEF

holnapkor

— ambrus lajosnak valahová

jerzy chaplickij hazánkban állomásozó iparművész turista és tengeridomár adásidő után hat-hét órával egy dokumentált hajnal felé kiverve és kimerülten fekszik televíziója előtt ágyában – közös telefonvonalunk egyik készüléke tőle tizenkét turista lépésnyire

reggel van
forralt ólmos eső

ady endre költőszármazású párizsban állomásozó csók- és csillagőr szállodaszobájában egyik lábát a másikon keresztül a két lábát *ezzel egyidőben* ugyanazzal a mozdulattal az asztalra vetve: aiaouii-ouiii-iguau-ouiii-ouiii!
elkiáltja magát

reggel van
forralt ólmos eső

jerzy chaplickij budapesti szobájában szomszédunkban *ezzel egyidőben* közös telefon dördül és az állomásozó tengeridomárt avantgardista blöffentyűkkel ágyából riasztja föl – egyik készülék négy albérletünk tőle tizenkét lépésnyire gyakorlatilag egyik fővárosunk – bécs párizs – másik szegletében – varsó budapest – ő féllábbal inkább párizsban sírban budapesten
„vedd föl – kcpog közös vonalunkkal az ajtón – lusta vagyok és (valami másban) reménykedem”

reggel van
forralt ólmos eső

a pincér ért a szóból és ady endrének zúzmarás korsóban sört visz az emeletre a csók- és csillagőr leereszti a lábát az asztalról közelebb húzza maga alatt a sörhöz a széket és a „jelenkor” nagy öröme papírra veti a csók- és csillagörség alapszabályait

egy
kettő
három

konstatálja (konstatálja) hogy inflagranti (inflagranti) talál:
a behozott kezében tartott vonalon mindmáig másik készüléken fe-
leséggemmel a „holnapkor” c. irodalmi és társadalombiztosítási
folyóirat irodalmi és távkézbésítő rovatáról vitatkozunk

reggel van
forralt ólmos eső

reggel van forralt ólmos eső – mondja az állomásozó iparművész
csók- és csillagőr szövegdrótsövénnyel dekorált (dekorált) albér-
letünkben a nagyvilágba (bécsbe párizsba – aioauioi ouiiiiii)
lépve – telefonunkkal legközelebb már nem lesznek becsvágyó re-
ményeim majd saját főbérletemben (bécsben párizsban) fölveszem
mint ady endrétek közelebb húzva asztalommat a sörhöz mint a
lengyel-magyar lepedőárus mint a távkézbésítő feleséged szo-
bátokban a „múltkor” c. irodalmi és távkézbésítő folyóirat
levelező hasábjain

„mert barátom minden zűrzavar kecsegtet valami zűrzavarral” –
albérletünkben *mindemmel egyidőben* varsóban és budapesten

A szöveg növekvő magánya

Manapság gyakran hangoztatott filozófiai megállapítás: minden létező, te-
hát az egyes ember, szükségképpen szétszakított létezőszemléletre, lényeg-
szemléletre van szorítva. Az irodalom, a költészet esetében sincs ez más-
képp: a szerző az általános érték- és eszményválság, a teljes dezorientáltság
közepette, külső kényszereknek kényszerűen engedelmessé válik s magánya
belső parancsainak kiszolgáltatottan nyújtogatja elrendező – vagy annak
vélt – szövegcsápjait, s próbálkozik valamiféle egységes és áttekinthető rend
megteremtésével. Ez a csöppet sem irigylésre méltó helyzet nem csak a
kort jellemző fejlett tudatipar és a manipuláció eredménye, számos más, a
költészetben kívül és belül föllelhető ok is kiváltja. Az utóbbiak közül szá-
munkra az irodalmi tárgy nyersanyaga, a nyelv helyzetének vizsgálata nyújt-
hat támpontot.

Aligha megy újdonságszámba a kijelentés, mely szerint valamely nyelvi
rendszer eltérhetetlen szálakkal kötődik az adott régiót uraló létminő-
séghez. Vagyis: az idioma állapotát történelmi függősége, illetve a függő-
ség mértéke határozza meg. Az *állati nyelv* című, magyarul is olvasható
munkájában a neves nyelvfilozófus és irodalomtudós, *George Steiner* a
múlt és jelenbeli fasizmusok kulturális és szellemi rombolását elemezve így
ír a nyelvet hatalmi eszközként kisajátító, azt manipulációs céllal hasz-
náló-alkalmazó államideológiá(k)ról: „*A múlt időt kitepte a közös emlé-
kezet védőburkából és újírta a történelmet. Egyetlen tollvonással eltörölt
neveket, élő embereket és kárhorgatott eszméket. Az egyéni emlékezés ter-
mészetes sokféleségét glédába állított fikciók és soba meg nem történt ese-*

ményekből összetakolt, fortélyosan névtelen emlékezet váltotta föl. Nyelv-
tanában a jelen időnek nincs személyes névmása és a jövő utópiába tor-
kollik. A folyamatosan átértelmezett múlt a jelenbe csap át.”

Napjaink költőjének tehát különösen fontos tisztázni művei építőanya-
gához való viszonyát. Érzékelnie kell korunk egyik sajátosságát, azt, hogy
az emberöltőnként egymást váltó korszakok, a húszas-harmincas évek fa-
sizmusa, az ötvenes évek, a történelmi kiszolgáltatottság sivárrá, sivata-
gossá tette a nyelvet, melyben a szavak már nem azonosak önmagukkal,
amelyben a szerzetotípiák rémuralma dühöng. A felbomlott, kusza és le-
csökkent energiaszinteken tengődő idiómát tehát olyan *poétikai tett* ha-
tósugarába kell vonnia a költőnek, ami – egyfelől – magasabb energianívóra
emeléssel ad vagy adhat új vagy megújított tartalmat-jelentést a szavaknak
– másfelől – egyedi és eredeti tartalmukra csupaszítva azokat, megőrizheti
szintaktikai, szemantikai elementaritásukat. Így, ilyen eljárás módokkal és
természetesen a kontextus révén, az új típusú lírai műterek megteremtésé-
vel s az eképpen indukált metafizikai többletbe ágyazva kell közvetítenie
egyfajta valóságértelmezést.

S ha a szerző ilyképpen nem mond le az aiszthészisiz – az esztétikai te-
remtés – kötelességként való fölfogásáról, akkor nem csak a lelkiismeret
magányos, belső parancsait kell szem előtt tartania, de *bizonyos* külső han-
gok és parancsok kényeszere előtt is meg kell hajlonia. E költés kötöttség
pedig – az érzékletesség kedvéért *Lukács György* hasonlatával élve – egy
bonyolult elrendezésű, de ugyanakkor *önmagára is reflektáló* tükörrendszer
föllállításának követelményét támasztja az alkotóval szemben. Ismétlem:
csak akkor, ha az alkotó az aiszthészisizt kötelességként fogja föl. Azaz:
nem mond le a szétszakított létezés- és lényegszemlélet egybeforrasztásá-
ról; az elemekre hullott valóság, a káosz mélyén kétségtelenül ott rejtőző
rend megmutatásáról, a valóság újrastrukturálásáról. Ami nem lehet más,
mint az alkotás valóságmodellként – tehát igazolandó fölvetésként –
való használata során kimunkálható nagy pontosságú adekváció. Persze vi-
tathatatlan, hogy az átlagos és általános befogadói struktúra felől nézve
így csak a szöveg magánya növekszik.

Ezt a „szövegmagányt” esetenként elmélyítheti, hogy a fönti alkotás-
móddhoz – amit a *Mészöly Miklós-i* értelemben vett mélyrealizmusnak is
fölfoghatunk – a szerző különféle technikákat sajátít el vagy eszel ki, ami-
ket azután lényegesnek tart. Ezeket akár egyénileg vagy „irányzatosan”
kanonizált feladatrend(ek)nek is tekinthetjük. Am akár így, akár úgy, e
feladatrendek létjoga csak abban az esetben nem kérdőjelezhető meg, ha
úgynevezett szemantikai gesztussá válnak. Azaz, ha a mű egészének je-
lentését, az alkotás egész struktúráját meghatározzák. Eszerint pedig, ha
nem is túlzó szigorral, de mindenképpen a több, minőségibb információ,
az alkotásban megteremtett, a valóságosnál nagyobb és bonyolultabb rend
követelményét kell megfogalmaznunk *Kőrössi P. József* itt olvasható mű-
vével kapcsolatban (hozzátehetem: irodalmunk, költészetünk mozgásirá-
nyaival szemben) is.

KPJ eddigi kötetei, verspublikációi nyilvánvalóvá tették, hogy poézise
ahhoz a – napjaink újabb magyar lírájában többé-kevésbé jól körvonalaz-
ható – áramlathoz tartozik, amelyet – korántsem bölcséleti-szellem-történeti
értelemben használva a szót – a *racionális* beállítódás illetve az erre ala-
pított techné jellemez. Ezekben a poézisekben a világ s benne az autonóm

személyiség elsősorban rációval el- és kisajátítható (és kisajátítandó) 'tárgy'. Léteanalízisük főként a szubjektum szférájára irányul: a megrendült egzisztencia, a súlytalanná vált személyiség, a történelemben vetett ember kiszolgáltatott helyzetének megérzékesítésével láttatják a poétikus világállapot meghomlását, a részekre szakadó, partikularitásokba záruló valóságot.

Ezek az általános jellemzők illenek az itt olvasható versre is, de figyelmünket most inkább a műalkotást egyénítő vonások vonzzák magukra. A legfontosabb a megjelenítés tárgya – ami nem más, mint a költői tudatállapot egy pillanatnyi történést által kiváltott fölledézt tudattartalmakkal egyetemben – és a megjelenítés *módja*, mely utóbbi szikár, már-már vég-sőkig csupasztatott nyelvi szerkezetek által történik. Az *object*-szerűen versbe kerülő primér tudattartalmak, egy lengyel férfinév, időpontok, városnevek, egy artikulatlan hangsor és a többi azonban épp a *költői* tudat működése folytán a különféle transzformációs eszközök, a feszes metaforák, a kihagyások, a sűrítések, de legfőképpen a *szemantikai gesztusként* jellemezhető csúsztatásos szerkezet (és technika) révén egy, a valóságos fölött lebegtetett nyelvviségbe ágyazódnak, ám anélkül, hogy *object* jellegüket elveszítenék. Ebben a kontextusban *Ady Endre* természetesen „*költőszármazású*” (a szerkezet egészére rimelő metonímia) és magától értetődően „*csók- és csillagőr*” (az előző metonímia technikáján alapuló homonimikus metafora). Az ekképpen létrejövő szemantikai kapcsolatok olyan kiterjedt, szimbolikus láncolatot hoznak létre, amelyben a „*múltkor*”-„*jelenkor*”-„*holnapkor*” és „*bécs párizs*”-„*varsó bukarest*”, azaz hely és idő, kortól és tértől függetlenül egyetlen jelentérendszerben sűrűsödik. A dolgok elveszítik konkrétságukat, de nem oldódnak föl egyetlen általánosságban: a szemantikai terek metszik, fedik át, világítják meg egymást. A költő és felesége, szomszédja Jerzy Chaplickij a lengyel iparművész, a századelőn Párizsban élő Ady Endre, az ajánlásban szereplő távol levő barát, de még a versbe beletelefonozó – sőt, azt „*előtárcsázó*” – ismeretlen is egyetlen szókontinuumban s az általa teremtett téridő kontinuumban „*mindennel egy időben*” léteznek. Ekképpen élhető át egyetlen föl villanásban, néhány pernyi történéstben emberi és európai létünk teljessége. S így, ekképpen *cáfolható*” történelmi-irodalomtörténeti allúziók segítségével a megidézett és le-émlített filozófiai tétel. Ám az így megteremtett egység törekeny, hiszen a szerző, a holografikus fölvetel módszerére emlékeztető „*láthatatlanul látható*” történelmi-irodalomtörténeti allúziók segítségével a megidézett és létünk alapjaiként szolgáló tartalmak folytonos és megmásíthatatlannak tűnő kiszolgáltatottságát is megmutatja. Mert ebben a monolittömbként elénk állított téridő kontinuumban, ebben a múltat, jelent és jövőt s az itt és az ott, a most és az akkor síkjait-rétegeit egymásba és egymás által láttató vers-Európában „*forralt ólmos eső*” hull. S a forró ólmos nem pusztán irodalomtörténeti utalás, nem csak az ismert Ady-verset idézi, de fölmutat történelmünk égboltjára is. *KPJ* tükörrendszere nem csak a világ (és Európa) zilált állapotának mélyén rejlő, egyedüli rendteremtő elvként létező örök humánomot tárja elénk, de a humánus pusztulásának-elpusztításának esélyeit sem kendőzi. –

A kép kétségtelenül komor. De ez nem a tükrök hibája.

ENDRÓDI SZABÓ ERNŐ

PETRÓCZI ÉVA

Napló helyett V.

„Mégis van, aki azt hiszi: a nyelv közömbös szerszám, csak meg kell tanulni a forgatását, ahogy egy mesterséget tanulunk meg; pedig a nyelv visszahat ránk, mint a betegség, mint a szerelem.”

(Bodor Pál: Haldoklás anyanyelven)

Ritka csendben, békességben rovgatom ezt az útinaplófélét, Pozsonyban, a Szlovák Tudományos Akadémia vendégházában, egy szélfúttá hegyoldalon. Ez a városrész, s benne „a mi utcánk”, a Royova ulica —, amolyan szerényebb Rózsadomb. Harmadik napja vagyunk itt, de máris

sikerült „belakni” a szobát (a szekrények tetején tárolt hazai almákkal) és a környéket. Sajátos Greenwicheim: egy levendulabokor (morzsaléka illatos hálótárs a párnám alatt!), egy szoprán és egy basszushangú kutya (utóbbi borjúnagy, hatalmas szájkosárral!) stb... Napközben azért nem kuksolok itthon; többnyire végkimerülésig járom a várost: zuhog rám a reneszánsz és a gótika. És, persze az irodalom is, amely elől nem lehet megszökni. Mindjárt az első napon „nemzetközi rangú” írónak érezhetem magam, mert a Michalská (az itteni Váci utca) magyar könyvesboltjában találok néhány *Kis kukac* könyvet, eddigi fordítói csúcsteljesítményemet. Kedves ajándékozási kötelezettségeim lévén, veszek is legott hármat, az otthoni árnál jóval drágábban. De nincs más megoldás, Pesten indulás előtt sem ezt, sem egyéb s. k. könyvterméket nem sikerült felhajtanom.

A „kukacokból” egy példány az ifjabb *Ordódy Kataliné*, aki nagy szeretettel fogadott bennünket az itteni irodalomtudományi intézetben. Katalin egyébként nemcsak irodalomtörténész, hanem műfordító is —, holnap fogok egy *Irodalmunk külföldi barátai* portrét készíteni róla. Édesanyja, „idős” Ordódy Katalin, a szlovákiai magyar próza egyik kiválósága —, hozzá ma délután készülök. Meglátogattam Karol Wlachovskýt, a tokaji íróklubok közkedvelt Karesiját is, munkahelyén, a Tatra könyvkiadóban. Egy figyelemre méltó irodalmi szociográfiát, Vladimir Ferko, *Volt egyszer egy mesterségét* kaptam tőle ajándékba; a drótosok (ahogy nálunk mondták: a drótostótok!), ma már kevéssé, vagy rosszul ismert életéről szólt. Kiderült például, hogy akadtak köztük —, ki hinné! — milliomosok is.

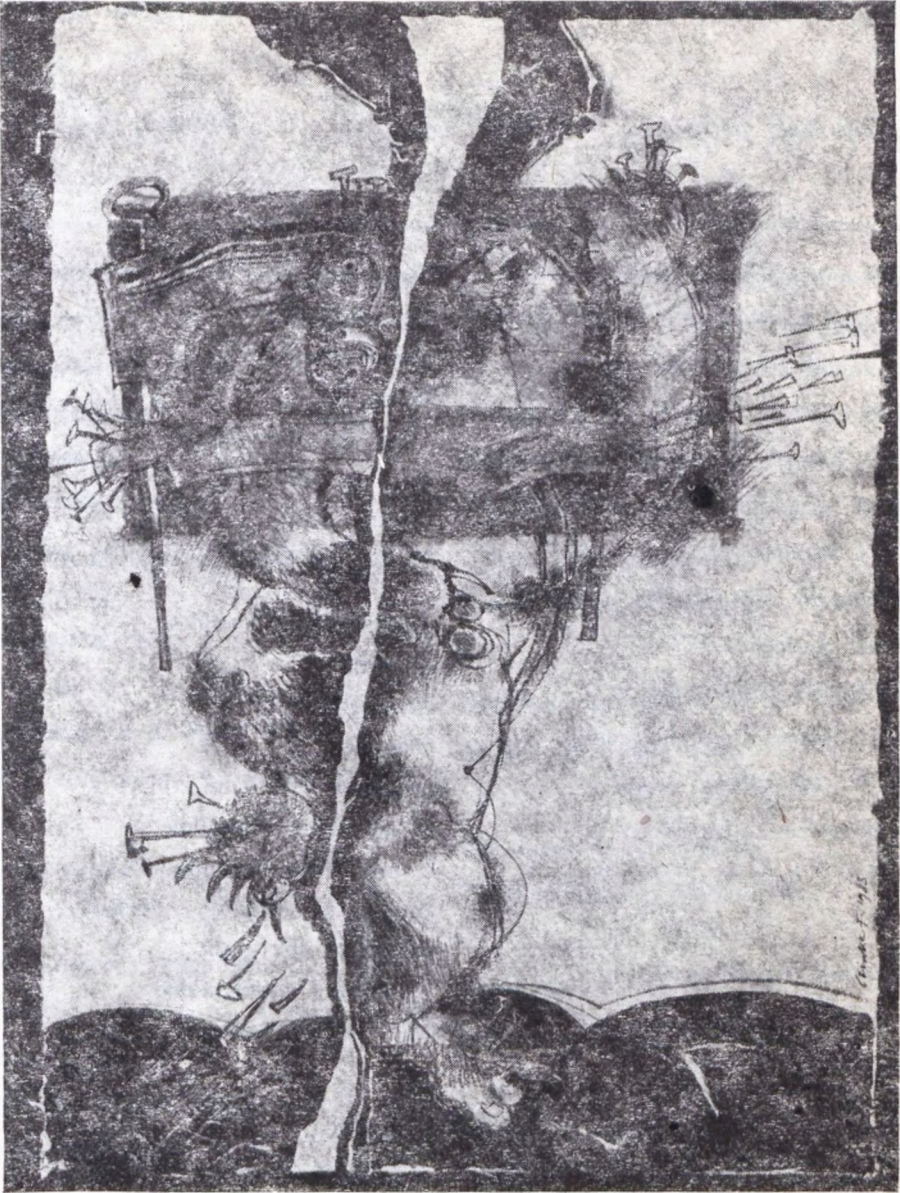
Pozsony és az itt élők, (legalábbis a szellem emberei) azt példázzák, hogy nekünk, közép-kelet-európaiaknak semmi okunk arra, hogy kevesebbnek érezzük magunkat nyugati szomszédainknál. Mindez részben a műemlékek gazdagságáról, részben egy véletlen találkozás során jutott szembe. Az irodalomtudományi intézetben futottam össze Dionyz Durisinnel, aki az összehasonlító irodalomtörténet új módszereit követi. Én vagyok a vesztes, hogy *Az összehasonlító irodalomtörténet elmélete* című munkája eddig nem jutott el hozzám; írója jóvoltából most olvasom az angol fordítást. A nemzeti egyoldalúság és szüklátókörség helyett Közép-Kelet-Európa irodalmainak együttes, értékközpontú vizsgálata —, aligha kell hangsúlyoznom, hogy itt, ebben a háromnyelvű városban, mekkora jelentősége van ennek!

Otthonról is hoztam sok útiolvasmányt, sőt, néhány, régóta halogatott adósságot is. Itt, a szokott lótas-futásból szerencsésen kiszakadva igyekszem megírni a Jékely *Sorsvállalásáról* ígért recenziót.

Bodor Pál könyvét azért tettem be a vámosok öröme méretű könyvszatyorba, mert Pesten két hét alatt nem jutottam hozzá, hogy elolvassam. Ráadásul, az utolsó percig pánikhangulatban voltam, mert bizonytalan volt, megkapom-e a második „fél”-állást, vagyis a szerződést a *Magyar Nemzet*nél. Utazásunk előtt két nappal jött a megváltó szózat, hogy havi tizenöt flekk erejéig igényt tartanak a szolgálataimra.

Visszatérve, a Bodor-könyvre: az utóbbi évek egyik legkomolyabb teljesítménye; itt, félig-meddig idegen, vagy legalábbis többnyelvű környezetben, különösen nagy hatással van rám.

Olvasok, jegyzetek, csatangolok tehát, kétszemélyes, a régi időkre emlékeztető diákháztartást vezetgetek — és versre várok.

Alfred F. 1915

Nap nap után

Ma már megint ver a szívem
megint felkelt a nap
a dolgok belenyugszanak
hogy erősebb vagyok
még lobog a csók a szádban
még benne lehetek egy dadogásban,
de barlangos szelek
suttognak ráncaimnak:
majd elmegyek
elhagyom kialvó sejtjeim
kifutok minden emlékezetből
mosolyod félúton megáll
s elrejtzem a homokba
táplálni minden újrakezdőt. . .

De ma még ver a szívem
púderes vicceimet
irigyli sok bohóc.

Elégia

Vacogsz megint
ősz ködökben
tájverset írni
volna jó:
kirabolt gyümölcsök,
elbillent kőmohák
történetét –
Gyakorlod halálodat napra-nap.

Koszos, tépett vatták
az égen
tündöklük minden
sötétben,
szemedet el kell takarni
olyan átlátszó minden;
tanultál beszélni emberektől
tanulhatsz hallgatni istenektől
kegyetlen angyalaik
gyengéden megágyaznak
tűlsó felén a holdnak –

Ősz van,
kétségtelen,
tündöklük minden
sötétben,
tájverset írni
volna jó. . .

Családi gondok

A nagyapa
nem akar
meghalni.
Önfejűségével
tönkreteszi
a kisebbik unoka
életét,
aki pedig
elképzelte már,
hogyan
alakítaná át a lakást,
mit adna el,
és
mit tartana meg,
de
ez a makacs vénember
ott ül
öreg,
hűséges tárgyai között
motyogva,
semmit sem értve,
és
pasziánszot játszik
a Halállal.

Zsákban

A hálóból kiugrottam,
itt verdesek a homokban.

A haláltól elszökőben
csapkodok a levegőben.

Mint eleven, őrült labda
várok boldog pillanatra,

mikor a vizet elérem,
megint ott úszom a kékben.

De a zsákba beledugnak,
nincs erőm, hogy szabaduljak,

ott himbálnak, víz alattam,
hová vissza nem juthattam

két centire ott a tenger,
hulláma idáig ver fel,

de odáig el nem érek,
a zsákban maradok végleg.

Rezdülések

Voltak, szegények, gazdagok,
láttam olyat, már kölyök korában
minden nap volánt forgatott.
Apja. . . De apja ma is ugyanaz még,
a számra ütne – tudhatod.

Láttam olyat, ő a föld színéről
apja egy szavával letörölhetne bármikor,
akiben – csókoltam – még ruhájával is
be akart csapni az aszkéta modor.

Láttam kortársaim olyan lerohadt ruhában,
hogy már foszladozott.

Éhesek voltak, egy darab kenyérért
föltúrták a szemetes kosarat.

A hamutartó, a villamosmegálló
néha a bőségtől már-már roskadozott.

Idejártak a nikotinevők.

De a szociális osztály minderről nem tudott.

A bizottság minden bizonnal működésbe lép,
ha tud róla, ahogyan szintén nem tudott,
s eldörghi az összes direktívát,
védeni a közösség hírnevét.

A másik osztály azonban mindennél nagyobb,
az a közösség fölment, csak föllebbezz nyugodtan,
bűneid alól kicsikart életednek
már egyetlen gesztusa felold.

Töredék előre

Az univerzális italokkal,
az egész emberiséget átfogó fogyasztási eszközökkel
egy időben éltem,
együtt a Coca Cola Céggel
farmerban, virágokkal;
egyetlen atommag volt az egész hatalmas nagyvilág,
egyetlen tökházban éltem a nevekkal:
Ringo Star átugrott egy percre a szomszédból,
Adamis Anna hosszú cigarettákat szívott a hamutartómba,
Rudi Dutschke megkért, hogy szaladjak orvosért,
együtt ittunk, együtt néztük a tévét,
és nem tudtam, hogy melyikünk a fénykép.

Velük egy időben éltem az úrhajók korában,
amelyek senkit sem ámitottak el.
Ez a józanság mindennél többet ért,
ez volt a legnagyobb diadal.

Abban a korban éltem, amikor egyetlen ikerpár volt csak a Földön:
az emberiség meg az emberiség
egymásnak háttal, összenöve –

a hosszú béke idejében,
amikor tudtuk, lesz egy N-edik esztendő.

Kölcsey

(részlet)

1834 nyara. Pozsony. Kölcsey szállása. Az egyik fal mellett egy ágy, a másiknál a kis könyvespolc, középen egy asztal, két szék. Az asztalon papírlapok hevernek, mellettük tinta, toll. Kölcsey a könyvespolcnál áll, s a szalagokkal átkötött kéziratkötegeket rendezgeti. Az egyiket kibontja, s lapozgatni kezdi. Néhány másodpercig csend van, majd erős kopogás az ajtón. Kölcsey bátrafordul, Szemere Pál lép a szobába. Később Ormós Zsigmond és Bojtor András érkezik.

KÖLCSEY: Pali! (Vendégéhez siet, átölelik egymást.)

SZEMERE: Ferikém!... Végre a könyveid között látlak! Azt is megérjük talán, hogy újra az asztalodhoz ülsz, s írni fogsz?

KÖLCSEY: Ott ülök én minden éjjel... Többet dolgozom, mint poétakoromban. Nézd: alig van tinta kalamárisomban...

SZEMERE: Mi az, hogy „poétakorodban”? Csak nem azt akarod mondani, hogy végképp elhagyott a múzsa?

KÖLCSEY: Nem, nem! Én hagytam el... Oly labirintusba jutottam, ahonnan – attól félek – nem talállok vissza soha.

SZEMERE: Génuszod veled maradt a labirintusban is. Minden beszédedet, mit a diétán tartasz, költői szellem lengi át. Még Kossuth tudósításaiban is ódai zengésű minden sorod. Képzelm, milyen ellenállhatatlan varázsuk lehet, mikor ajkaidról hangzanak!

KÖLCSEY: Nincs jobb dolgod, mint hogy beszédeimet olvasod?

SZEMERE: Bevallom, szívesebben látnék tőled beszélyeket mint beszédedet, de el kell ismernem, te ebben a műfajban is remekműveket produkálsz. Itt volt legutóbb a vallás tárgyában tartott újabb felszólalásod... meg amit a szólás-szabadság ügyében mondottál. Díszei ezek a magyar politikai orációnak. Retorikádat az egyetemen kellene tanítani. S amint hallom, közönség körében is fergeteges hatásúak felszólalásaid...

KÖLCSEY: (Legyint) Igen, a hatás „fergeteges”, csak többnyire, sajnos, eredménytelen. S látod, ez az, amiért szüntelen kételkednem kell önmagamban. Olykor azt érzem, nem tudunk úgy szólani, hogy ne ámítsuk egymást. Minél tökéletesebb a retorikánk, annál inkább leplezzük a valót: mert az az ünnepi tónus, mellyel az ország nyomorult állapotát festjük, a leselkedő végzetet is kívánatosszá színezi. És nincs veszedelmesebb, mint amidőn a beteg fantáziája a szép halál idillumában keres vigasztalást. Ahelyett, hogy még meglévő testi és lelki erőinek birtokában szembeszegülne végzetével.

SZEMERE: De hisz kik téged hallgathatnak, szavaidból épp e hősi küzdelemhez merítenek erőt!

KÖLCSEY: (*Fejét csóválja.*) Ugyan! Riadva látom, csinos beszédeinktől, hogy megrészgülnek ezek a parlagi fejek. A szó varázsától magukat érzik nagyszerűnek, s már-már elhiszik – mert hiúságukra apellálunk –, hogy szárnalmas szerepük a história színpadán a tragikust megillető részvétet, mi több, tapsot érdemel. Mikor ezt látom: félbeszakítanám orációimat, s fülükbe ordítanék: ébredjetek! Dehogy vagytok ti „Tekintetes Rendek”... a „nemzet képviselői”! Vegyétek már tudomásul, hogy senkik vagytok! Nemhogy cselekedni, de elgondolni sem tudtok semmit magatoktól. Érzelméitek sem a sajátotok!”

SZEMERE: Miért vagy ily keserű? Éppen most, amikor a kormány számos követeléscteknek végre engedni kényszerül.

KÖLCSEY: Persze! A kormány teljesíteni fogja néhány kérésünket, melyeket József, s Lipót óta, több mint negyven éve ismételtünk. Ha még tíz évig kintartóan könyörgünk, talán szabad lesz majd a nemzetnek királyával a saját nyelvén levelezni. Talán a protestánsok is építhetnek úgy templomot, hogy bejárata az utcára nyíljon, s esetleg azt is elérjük, hogy egy katolikus leányzót ne átkozzon ki egyháza, ha református legényt választ hitveséül. De korunk új, s igazi nagy kívánalmái: hogy Magyarhon s Erdély végre unióra lépjen, s mi ennél is kiáltóbb szükség: hogy a kilencmillió jobbágy szabad polgárrá váljék, hogy gyarapodhasson, mívelhesse magát, s beleszólhasson a köz dolgaiba – egyszóval egyenjogú tagjává váljék nemzetünknek – nos, barátom, ezek a követelések nemcsak meg nem hallgattanak, de meg sem fogalmazódnak igazán. Mert hiányzik az egység oppozíciókban, s enélkül csak a kamarilla játékszerei leszünk mindörökre.

SZEMERE: Nem volna egység? Kossuth híradásai szerint a legfőbb célokban követjeink többsége megegyezik.

KÖLCSEY: Céljuk hiába egyezik, ha útjaik szerteágazók. Mivel Széchenyi a kormányba vetette bizodalját, Wesselényi pedig épp a kabinettel szemben gyanakvó vala, most minden konzervatív kormánypárti is széchenyiánusnak, s minden üresfejű hőzöngő Wesselényi követőjének hirdeti magát. S ha megkérdezed tőlök: mi teszi politikájuk alapelvét: az egyik hízelkedve, a másik harciasan nyilatkozik a kormányhoz való viszonyáról. Mintha a közügyekben való részvétel végső értelme a lojalitás vagy az opponálás volna, nem pedig a pártok és a kormányok fölött álló cél, amely a hatalom irányában szükség szerint változó állásfoglalást követel... Ha így folytatjuk, az egész magyar politizálás a tegnapok örvényébe zuhan. Mert mind a két párt a múltból kölcsönzi ideáit. S ily módon a maga módján – ezt is, azt is a (*ironikusán*) hűség eszméje élteti. Ahelyett, hogy a *dolgokat* néznék, s a tennivalóhoz igazítanák képességeiket, erőiket is csak egymás ellenállásán méricskélék...

SZEMERE: Feledni látszol, hogy minden pártviszály s személyek közötti torzalkodás fölött mily diadalmasan hódít nemzetiségünk érdekegyesítő szelleme. Oly erő ez, melyet – úgy hírlík – ma már Bécsben is tisztelni tanulnak.

KÖLCSEY: Hát már te is bedölsz az ilyen meséknek? Nem látod, milyen szerencsétlenek vagyunk? Megpróbáljuk elhíttetni magunkkal, hogy nemzetiségünk fantoma téyleges ellensúlyt képez a kormány önkényével szemben. Hah... mintha Bécs egy percig is komolyan gondolná a mi autonómiánkat; mintha atól tartana, hogy képesek lennénk megtorolni, ha lábba tiporná konstitúciónkat. Micsoda ördögi komédia! Oly büszkén, s annyi daccal hordozzuk keblünkben a

nemzeti pátoszt, mintha valami százados hanv alatt emésztődő parázból magunk szítottuk volna lángját. Nem vettük észre, hogy ezt a tüzet is ellenségeink csiholták. Amikor a gaz kabinet felfogta, minő roppant erőre jutott a muszka kolosszus, s hogy a szláv testvériség eszméje futótűzként terjed a Duna-medence népei között, napról napra növekvő veszély ellen egyetlen használható eszköznék tűnt föl szemünkben nemzetiségünk. Hirtelen szükség lett a hagyományos rendi oppozíciónkra. Mert a cseh, a tót, a rác a nagyszláv közösség jegyében mind a muszka karjaiba vetné magát, csak hogy osztrák elnyomóitól megszabadulhasson. Mi más fékezhetné meg ezt az Ausztria számára oly végzetes organizációt, mint nacionalizmusunk?

SZEMERE: Ha elsőként önérdékét tekinti is Ausztria, végül is javunkra válhat, ha keresztülhúzza Miklós cár terveit. Ráadásul ha ezt csak segédletünkkel teheti, szolgálatunkat előbb-utóbb meg kell hálálnia . . .

KÖLCSEY: Szatócsokoskodás ez, Palim! Bécs nem azért támaszkodik ránk, hogy szövetekezzen is velünk, hanem hogy öhelyette mi váljunk tárgyává a szlávok gyűlöletének. Ha a kiváltságait féltő földbirtokos most a kormánnyal szemben látszólag szabadon magyarkodhatik, országunk elnyomott nációi saját bőrükön tapasztalhatják, hogy nem Bécs, hanem a magyar nemesség állja útjukat. A pánszlávizmus Ausztria-ellenes irányát ily módon ellenünk lehet fordítani. S ne feledd: ha nem a jog, az igazság, s a polgári jólét, hanem a nemzet eszméje kerekedik felül, óhatatlanul meghasonlik a magyar oppozíció. S ezt a helyzetet a kabinet sietni fog kihasználni, hogy szembefordítsa velünk az elvtelesen alkudozókat. S van egy még nagyobb veszély: ha túlsúlyra jutna az igazi ellenzékben a nemzeti irány, ennek a szélsőségek iránti természetes hajlama szükségképpen a monarchia tagadásához vezetne. S ha ez bekövetkezik, a kormány felhatalmazva érzi majd magát, hogy leplezetlen erőszakkal – természetesen az ellenünk bősztített szlávok segítségével – zúzza össze az egész magyar konstitúciót.

SZEMERE: Megértem aggályaidat . . . de hogy a legszentebb elvet ily hideg értelemmel, s ennyire epés kedéllyel állítod eléim – ezt fel nem foghatom.

KÖLCSEY: „Legszentebb elvet”?! Szégyenkezem, ha arra gondolok, mily ellenállhatatlanul ragadta magával lelkemet e szó: nemzet – ifjúkorom legtündöklőbb ideája. Hány ferde karaktert, míveletlen elmét, s mennyi önös érdeket kavart a társasági élet felszínére ez a szellemi örvény . . . miközben a jobbakat, akik nyitott szemmel próbáltak *emelkedni* – talán büntetésül?! – a feneketlen örvénybe rántja. Régen azt hittem, e szó, nemzet – maga a kinyilatkoztatás . . . az ígélet földje . . . az örök aranykor, földi paradicsom, ahová minden büntetlen lélek bebocsátást nyerhet. Ma már tudom: a „nemzet” az Isten átka, maga a pokol, mit azért kaptunk, hogy még itt a földön kárhozatra jussunk!

SZEMERE: „Itt az írás, forgassátok / Érett ésszel, józanon. / S benne feltalálhatjátok / Mit tanít bölcs Salamon; / Miképp széles e világon / Minden épül hitványságon, / Nyár és harmat, tél és hó / Mind csak hiábavaló!” – Több, mint tíz éve, amióta e verset írtad, nem láttalak e végletes nihilizmushban szenvedni. Még szerencse, hogy olyan ez rajtad, mint a nátha: egyik nap megkapod, másnap kihevered . . .

KÖLCSEY: Tévedsz, ha azt hiszed, hogy valamifajta heveny kedélybetegség kínoz . . .

SZEMERE: Akármilyen legyen is, édes barátom, a minap olvastam Parainesisedet, s azt – Istennek hála – nem borult lélekkel írtad. Ez a műved a magyar nemzeti lélek legcsodálatosabb inkarnációja marad, bárhogy gyötörjenek is olykor kétségeid!

KOLCSEY: Ha figyelmesen olvastad értekezésemet, fel kellett, hogy tűnjön: én ott nem nemzetről, hanem hazáról beszélek. Mert, noha mindkét szó szent érzelmeket fakaszt, csak ez utóbbi táplál olyan szenvedélyt, melyet beszennyezni, s maga ellen fordítani sem ősi ostobaság, sem kamarillai rafinéria képes nem lehet.

SZEMERE: Jó, jó! De a „Nemzeti hagyományok” szerzője is te valál. Annak értelme s iránya – csak mert régebben születed, talán nem tiéd?

KOLCSEY: Büszkén mondom, hogy igen. Pedig – midőn ezt írtam – tapasztalatlanabb valék. S lásd, már ott megmutattam: miért *hamisan nemzeti* egész históriánk!

SZEMERE: Nem vitatkozom veled. Szememnek amúgy is jobban hiszek, mint fülemnek. Amit mondasz, abból úgy tűnik: itt a diétán még táborunkból is mindenki szembenáll veled. S mit kell látnom eközben? Olyanoknak, kik egymást nem szívlelik, mert törekvéseik ellentétesek – hálványuk egyaránt te vagy. „Fontolva haladó” mágnásokat ha kérdek: kiből bízhatnak leginkább az alsó tábla szónokai közül, mind azt mondják: a szatmári követben. S tudod magad is: a karzat ifjúságát semmi nem hevíti annyira, mint Kőlcsey neve. Talán az egyetlen közös élményük te vagy... Ők, együtt, ahogy ragaszkodnak hozzád – ez számukra a „nemzet”. Szkeptikus filozófiáddal, mit nekem fejtegettél, nem állhatsz eléjük! Ők *benne* hisznek, Ferenc – nem *neked!*

KOLCSEY: Épp ez az, Palim! Én ennyi ellenkező reménykedésnek meg nem felelhetek. Állásom lehetetlenebb, mint látni véled. Ha csak a fontolva haladókra s a karzatra kellene figyelnem, nem esne nehezemre pusztán retorikámmal egyensúlyt tartani. De hogy őrizhetem meg egyszerre Wesselényi és Széchenyi bizalmát, kiknek útjai a politikai univerzum legszélsőbb pólusai felé közelítenek? S mit kezdjek az ifjú lázongókkal, akik csak egy párizsi mintájú revolúciótól remélnek üdvös változásokat? Mondd: mit kezdjek? Én, aki teóriámban is csak a szerencsétlen fátum produktumaként itélem meg a renületeket. Minő kegyetlen iróniája az a sorsnak, hogy emezek is engem igyekeznek megnyerni vezérökül?! – Hidd el, édes barátom, minden siker, mit orációimmal érek el, egyre mélyebb szakadékba taszít. És rettentően félek, hogy nincs kigázolás. En egyszer megátkoztam a pillanatot, melyben országos ügyekre adtam a fejem. S bár jól tudod, vakbuzgó hívő nem vagyok, mégis naponként fohászok Istenemhez, hogy múltjék el tőlem ez a keserű pohár. Inkább viselném szüntelen a gazdaság oly nyomasztó terhét, s szenvedném közben a poétaság szívét epesztő kínjait, mint ezt a morális purgatóriumot itt Pozsonyban, ahonnan – még egyszer mondom – csak ebbe a „nemzeti pokolba” visz út... Miért is mondom mindezt? Hisz nem segíthetsz rajtam, de tán szánkozol árva lelkeimen, s az, mióta legjobb barátomnak tudlak, mindig jólesik.

SZEMERE: (*Megrendülten.*) Te *erről* sosem beszéltél nekem...

KOLCSEY: Nem beszél az ember addig másnak, amíg, mit mondani kéne, magának sem meri bevallani...

SZEMERE: (*Felcsillanó szemmel.*) Van kigázolás, Feri!

KOLCSEY: Egyetlen módja a szabadulásnak, ha néhány órát vedd mulat-
hatom. Beszélj tehát . . .

SZEMERE: Nem néhány órára találsz nyugalmat, ha tanácsomra hallgatsz . . .

KOLCSEY: (*Rezignáltan*) Talán még napokra is?

SZEMERE: (*Fellelkesül*) Az elmúlt héten – Pesten, Bártfayéknál – az Aka-
démia dolgairól csevegtünk. Ott volt Vörösmarty, Bajza, Toldy Ferenc, s per-
sze maga Bártfay Laci. Valaki szóba hozta a titoknokság ügyét. Bizonyára hal-
lottad te is, hogy Döbrentei a legközelebbi gyűlésen megválik főttkári tisztétől.

KÖLCSEY: Saját maga terjeszti ezt. Szerintem csak azért, hogy mérlegre tegye
népszerűségét. Láthatóan jólesik neki, ha igyekeznek lebeszélni „szándékáról”.

SZEMERE: Mindegy, hogy ő mit gondol erről. Bártfay szerint a hírt Med-
nyanszky báró, s Széchenyi is megerősítették.

KÖLCSEY: És ha úgy lenne, rajtam ez mit segít?

SZEMERE: Én – tréfálkozva – felvettem: mi lenne, ha Kölcsey foglalná el
Döbrentei helyét. A többiek – kivétel nélkül – lelkesedtek az ötletért. Még
Toldy is, akit – miként később bevallotta – már fel is kerestek, nem pályázna-e
a magas állásra. Azt mondta: igennel felelt, de csak azon esetre, ha nála érde-
mesebb nem található. Most viszont, hogy felmerült neved, ő önként és öröm-
mel visszalép, mert nálad alkalmasabb – így mondá – e posztra senki nem le-
het.

KÖLCSEY: (*Oldódva*) Miket merészkedtek . . . a hátam mögött?

SZEMERE: Ez idáig ártalmatlan morfondírozás csupán. Én magam, ki a ja-
vaslattal előálltam, rögtön le is hűtöttem őket. Kizárhatónak vélvén, hogy kö-
veti rangodról e hivatal kedvéért lemondanál. Ekkor történt, mi engem is meg-
lepett. Bártfay mosolyogva közlé, hogy – már jóval korábban – mint leendő
titoknokra maga is gondolt személyedre, s hogy több magas helyen szóba is
hozta nevedet.

KÖLCSEY: (*Felcsigázódva*) Ha most nem panaszkodom, erről az egészről . . .
egy szót se szölsz nekem?

SZEMERE: Elmondtam volna akkor is, de csak, hogy hízelegjek vele. Így vi-
szont . . . fordítsuk komolyra a szót, Feri! Mert látom már: nem én, nem Bártfay,
s nem is Toldy Ferenc, hanem az Isten nyújtotta ki kezét feléd. Ne habozz el-
fogadni azt!

KOLCSEY: Megszédítesz, Pali! . . . nem, nem lehet! Inkább így szenvedek.
De el nem viselném, hogy híveim menekülni látnak. . .

SZEMERE: Miért menekülnél? S hova? Ha élére állasz Akadémiánknak, az
az egyetlen hely, ahol nem kényszerülsz feladni céljaid. Ami a politikában el-
érhető, titoknokként mind elérheted. Ami pedig lehetetlen, azért Szatmár kö-
veteként sem érdemes küzdeni. De túl ezen: te elsősorban poéta vagy, s tudós.
Elfojtott hajlamaidat új körödben feltámaszthatod. S nem ezzel használsz-e
legtöbbet „hazádnak”?!

KOLCSEY: Ne gyötörj, drága barátom . . . Nem, azt hiszem, nem mchetek
semmiképpen . . .

SZEMERE: „Azt hiszed”! És miért?

KÖLCSEY: Tudod jól: nemcsak magamé vagyok... Ott van Pepi és Kálmán, ott a gazdaság... A sors reám bízta mind... amíg élek, gondjukat viselem...

SZEMERE: Miről beszélsz? Miért ne tudnád őket gyámolítani akkor is, ha titoknok leszel?

KÖLCSEY: Elhagyjam Csekét, a birtokot? Pesti háztartást vezessek hivatali fizetésből? Lehetetlent kívánsz!

SZEMERE: S akik ott élnek? Mit gondolsz, miből van jövedelmük? De hagyjuk ezt. Én pontosan kiszámítottam: évi kétezerrel többet nyernél itt, mint amennyit ott vesztenél. Abba pedig ne kapaszkodj, hogy Pepiék kötődnek Csekéhez, mert már rég futnának onnan, ha tehetnék. Soha nem felejttem, legutóbb, amikor Pécelen nálunk voltatok, Pepi őszintén irigykedve mondta nőmnek: be jó neki, mert közel van Pesthez. S amikor Borcsám rákérdezett, hogy Szatmárból eljőnnének-e, a kis Kálmán s Pepi szinte egyszerre feleltek: „adná az isten, hogy egyszer megtörténjen ez!”

KÖLCSEY: Valóban? ... Akkor hát ... nem bánom: legyen!

SZEMERE: *(Nyakába ugrik)* Ígérd meg, hogy nem vonod vissza szavad!

KÖLCSEY: Olyannak ismersz?

SZEMERE: Ígérd meg!

KÖLCSEY: Nem vonom vissza, ha nincs rá különös okom...

SZEMERE: Nem lesz... csak te ne keress olyat!

KÖLCSEY: Attól ne tarts! Inkább a túlzott reménykedéstől tartom meg magam. Hiszen ügyemben nem néhány jó barát, hanem a „magas” igazgatótanács fog dönteni...

SZEMERE: *(Rejtélyesen mosolyog)* Nyugodj meg: lesz pártfogód!

KÖLCSEY: Mi titkot rejtegetsz még? Ki veled!

SZEMERE: Rendben van, de fogóddz meg előbb! ... A „magas helyek” egyike, hol megfordult Bártfay, Széchenyi palotája volt. Alighogy elkezdte mondókáját Iacink, a gróf közbevágott. Azt mondá, sokat töprengett ő is, de Kölcsey Ferencnél kiválóbb személyt a titoknoki tisztre sehol nem talál.

KÖLCSEY: *(Zavart büszkeséggel)* Nem tréfálsz, fiú? Széchenyi mondta ezt?

SZEMERE: Ó bizony! S még hozzátette azt is: „a szatmári követ beiktatása minden szempontból nyereség lehet...”

KÖLCSEY: *(Hirtelen elkomorul)* S ez mit jelent?

SZEMERE: Mit jelentene? Hogy tálentumodat oly sokoldalúnak ismeri, mi által új posztod minden kívánalminak megfelelsz.

KÖLCSEY: *(Gyanakvóan)* Nem, Pali... ez túl egyszerű volna így... A gróf másra gondolt... legalább másra is!

SZEMERE: Te képzelsz, Feri! Miért gondolt volna másra?! S ugyan mire?

KÖLCSEY: (*Legyint*) Nem érted te ezt... de hagyjuk is! Ésszerűbb dolgokról társalogjunk. Felejtjük el az Akadémiát!

SZEMERE: Most meg mi lett? Olyan vagy, mint egy gyerek! Nem képzeled, hogy feloldozlak fogadalmad alól?

KÖLCSEY: Nem fogadkoztam én...

SZEMERE: De igenis, szavadat adtad, hogy jelölteted magad...

KÖLCSEY: Mondom, Pali, tekintsük úgy, hogy ez az egész izgató elmejáték volt csupán!

SZEMERE: Azt már nem, barátom! Aggályaidat leszereltem, s magad is belátrad, hogy ez új szerepre predestinálva vagy... S most hátrálsz megint, de nincs érved, nincs „különös okod”!

KÖLCSEY: Bízd ezt rám, barátom!

SZEMERE: Most én mondom neked, hogy ne titkolózz!

KÖLCSEY: (*Erőltetetten tréfálkozva*) Belegondoltam, mily nyűg lenne rajtam a hivatal. Olyanná lennék, mint egy óramű. Minden lépésemet másokhoz igazítani... minden nap ugyanakkor kelni s feküdni... étkezni meg csak „ebédszünetben” – nem való ez nekem...

SZEMERE: Innen tekintve, csak abban különbözne munkád a vármegyei jegyző teendőitől, hogy pihenni is maradna időd – nem úgy, mint Szatmárban, s Csekén. Nem ez izgat téged, Ferenc. Látom én! Elfogadhatóbb mentséged legyen!

KÖLCSEY: Képzeld el, mennyi új ellenséget szereznék! Még hozzá naponként. Minden dilettáns: önjelölt tudós, s félkegyelmű fűzfapoéta hozzám fordulna panasszal, mert folyóírásaink nem közlik műveit. Nem akarhatod, hogy szellemi tyúkperekkel emésszék időmet!

SZEMERE: Jó, elhiszem, hogy előre rettegsz tollforgató barátaidtól. Akiknek kínos dolog nemet mondani. Lásd: könnyitek gondodon! Ünnepeylesen megígérem, hogy írói sérelmeimet sohasem viszem a titoknok elé.

KÖLCSEY: (*Nevetést erőltet*) S a többiek?

SZEMERE: Elég legyen, Feri! Harminc éven át soha titkom nem volt előtted. Talán elvárhatom, hogy őszinte légy. Valld be végre: mi ördög bűjt beléd?

KÖLCSEY: (*Elkomorul, megszorítja Szemere karját*) „A szatmári követ beiktatása minden szempontból nyereség lehet” – bizonyos vagy benne, hogy így mondta a gróf?

SZEMERE: Így, szó szerint – nyugodt lehetsz. Bártfay Laci naplót vezet: abból idézte Széchenyi szavát. De miért fontos ez?

KÖLCSEY: A „minden szempont” sajnos nem „táalentumomra” utal. A gróf másfajta „nyereségre” gondolt...

SZEMERE: Te már csak tudod!

KÖLCSEY: Nem, nem tudom, de „különös okom” van gyanítani, hogy Széchenyi esetleges szerepcserémnek politikai hasznát mérlegelte.

SZEMERE: Az ügy szempontjából egyre megy. Miért baj az, ha saját szemüvegén nézi közös dolgainkat?

KÖLCSEY: *(Felemeli bangját)* Mert onnan szemlélődve, talán nem az a „nyereség”, hogy én leszek titoknok, hanem, hogy innen elmegegyek!

SZEMERE: Nem értelek . . .

KÖLCSEY: Arra gondolok, hogy a gróf – noha mindig is kedves volt hozzám – azóta tüntet ki bizalmával, mióta Wesselényi Erdélybe távozott. S mit tagadjam, sokáig habozás nélkül, Széchenyi irányát követtem. De most, hogy a kolozsvári országgyűlés megfeneklett, s a báró várhatóan újra Pozsonyba jön, grófunk – látván növekvő ellenszenvemet a kormány iránt – attól tarthat, hogy én Miklós oldalára állok, s hozzá hűtelen leszek. „Nyereség” volna hát távozásom, mert nem lehetnék Wesselényi támasza.

SZEMERE: Szentisten! Hol élek én?! Ennyi év, s a nemes elvbaráti jóviszony, mi téged s Széchenyit egy ügy szolgálatában egybekapcsolt, megengedi, hogy őt szemforgató, ravasz nagyúrnak véljed?!

KÖLCSEY: Szó se róla! Ha jól értem terve valódi indítékát, azt kell mondanom: hogy mint ember, módfelett tapintatos, politikusként pedig zseni. De érts meg: épp azért menekülnék a diétáról, hogy kettejük viszályában pártatlan maradjak. Tehát nem dönthetem el küzdelmüket azzal, hogy távozzom!

SZEMERE: S ha maradsz, hogy őrzöd meg „pártatlanságodat”?

KÖLCSEY: *(Letargikusan)* Úgy cselekszem, ahogy eddig: legjobb belátásom, s morális ösztönöm szerint.

SZEMERE: Félreérted Széchenyi szándékát. Engedd meg, hogy Bártfay összehozzon veled Találkozásotok mindent tisztázni fog!

KÖLCSEY: Ha a grófnak szándéka lett volna beszélni velem, a múlt hónapban megtehetette volna kétszer is. Mert Pozsonyban volt, s eljött üléseinkre . . . csak éppen nem tűntem fel neki . . .

SZEMERE: S ezért nem lennél hajlandó értekezni véle? Hibát követsz el, Feri!

KÖLCSEY: *(Megadva magát)* Ha a gróf akarja, beszélhetünk. Csak azt ne mondjátok neki, hogy én szeretném pártfogását kérni . . .

SZEMERE: No hála Isten, tehát nem kötöd meg magad!

KÖLCSEY: Meg nem kötöm, de nincs is bennem egy szikrányi remény . . . *(Kopognak. Kölcsey az ajtóhoz megy, kinyitja. A küszöb mögött két jurátus: Ormós Zsigmond és Bojtor András – mélyen meghajtják magukat.)*

ORMOS: Nem alkalmatlankodunk?

KÖLCSEY: *(Jókedvre derül)* Isten hozta az urakat! Kerüljetek beljebb! *(Szemere felé int)* Legjobb barátom: Szemere Pál. Palikám, íme, a karzat „oszlópai”!

ORMOS: Ormós Zsigmond vagyok.

BOJTOR: *(Elfogódottan)* Bojtor András . . .

SZEMERE: Sok szépet hallottam rólatok! Noha Bojtor uram bizonyos körökben veszedelmes ember hírében áll...

BOJTOR: (*Keserűen*) Nem fogok én most már a légynek sem ártani.

KÖLCSEY: Mi ez a hőkölés, barátom?
(*Bojtor sírással küszködik, Ormosra néz.*)

ORMOS: Éppen ez ügyben kerestük Ferenc bátyámat... de nem akarunk zavarni.

KÖLCSEY: Nem zavartok, fiúk; halljam csak, mi baj?!

ORMOS: Bandi!

BOJTOR: Azért jöttem, méltóságodhoz, hogy megkövessem... amiért legutóbb oly féktelen valék...

KÖLCSEY: Mikor lennél zabolátlan s keményfejű, ha nem húszéves korodban? Nem neheztetem én egy percig sem reád.

BOJTOR: De én egyszermind búcsúzni jöttem... (*elérzékenyülve*) mert ebből a városból örökre elmegyek.

KÖLCSEY: No, tán atyád rendelt haza?
(*Bojtor tagadóan rázza a fejét.*)

ORMOS: Mondd csak el!

BOJTOR: Nem kívánhatom, hogy szülőim, s hűgaim földönfutókká váljanak...

KÖLCSEY: Ejnye, de rejtélyesek vagytok. Nem lehetne világosabban?

ORMOS: Bandit magához rendelte a perszonális, s megfenyegette őt.

KÖLCSEY: Mi volt ez, András? Tőled hallanám!

BOJTOR: (*Erőt vesz magán*) Egy ismeretlen úr jelent meg lakásomon, s pecsétes levelet nyújtva át, csak ennyit mondott nagy nyomatékka: „Vigyázzon ifjú úr, nem mondhatja később, hogy postánk nem jutott időben kezébe”... s rögtön távozott. A levélben csupán annyi állt, hogy még a tegnapi napon, pontban tíz óraker jelentkezzem perszonálisunknál. Én ott késedelem nélkül megjelentem. Ahogy beléptem: Somsich Pongrácz „államtanácsos” úr felállt asztalától, s elébem jött. Kezet rázott velem, s hellyel kínált. Szívélyesen érdeklődött tanulmányaim s családóm felől, s dicsérni kezdte tehetségemet. Megkérdezte, mit szólnék hozzá, ha néhány hónapos joggyakorlatra hivatalába fogadna. Én szabadkoztam, mondván, vármegyénkben, otthon szívesebben jurátuskodom. „No, csak gondolkozzék rajta. S ha meggondolná, majd jöjjön újra el!” S ezzel elbocsátott. A folyosón valami inasféle szólított meg, s egy másik szobába terelt. Itt egy rendőrtiszt állt elém, nevem nem kérdezte, s be nem mutatkozott, ám rögtön ordítózni kezdett. Tudatta velem, hogy régolta figyelnek, tudják: mikor, kikkel s hol találkozom, s tele van már egy egész dosszié – fel is mutatta azt –, melyben feljegyezve áll minden szavam. Végül emelt hangon figyelmeztetett: az állam biztonsága – úgymond – megkívánja, hogy anarchista csoportok működését ne tűrjék tovább. S mivel az egyik ilyennek feje – szerinte – én vagyok, negyvennyolc órán belül döntsem el: melyik utat választom e három közül. Vagy kilépek egyesületünköl, s elfogadom Somsich ajánlatát, vagy társaim közt maradok, de összejöveteleinkről öneki

minden héten jelentést teszek, vagy haladéktalanul távozom Pozsonyból. S még hozzátette: ha nem jön meg cszem, ne reménykedjek, hogy valaha is ügyvédi vizsgát tethetek. Én kábult fővel indultam szállásomra vissza, s ott ajtómat feltörve, holmimat összedúlva leltem. Néhány drága könyvem lapjaira tépve, szanaszét hevert, ruháim zsebei mind kifordítva, asztalom fiókja felfeszítve volt. Agyamra roskadtam, hogy összeszedjem magam, de ekkor újra megzörgették ajtóm. A postás hozta atyám levelét.

KÖLCSEY: Vele is közölték, hogy fia „rossz útra tért”?

BOJTOR: Nem. Ő nem tud semmiről. Csupán arról tudósít, hogy jegyzői hivatalából minden indoklás nélkül elmozdították, s birtokunkat – felújítván egy nyolcvan év előtti pert – zálogba helyezték. Kétségbeesetten könyörög szegény, hogy siessék vizsgáimat letenni, mert jövedelem nélkül koldusbotra jutnak. . . . Ezért kell búcsúznom . . .

KÖLCSEY: Ez tűrhetetlen! . . . S ez a galád Somsich! Hogy hittünk neki! Mi emeltük a vállainkra, hogy legyen valaki a kabinetben, aki minket képvisel. . . . Várj csak, barátom! Én elmegyek ehhez a latorhoz, a szemébe nézek. S ha nem csinálja vissza, amit veled s apáddal tettek, az egész alsó táblát uszítom reá!

ORMOS: Ferenc bátyám ne tegye próbára türelmüket. Úgyünk többet veszít, mint nyert vele.

KÖLCSEY: „Türelmüket”?! (*Szokattan dühvel*) Utolsó esélyük, hogy velünk kiegyezzenek, s megmentsek ezt a gyengeelméjű dinasztíát, s az egész rothadó birodalmukat!

SZEMERE: Türtöztesd magad, Feri! A falnak is füle van . . . még majd fel ségértéssel vádolnak néhány könnyelmű szavadért . . .

KÖLCSEY: Szép lenne az!

SZEMERE: Ha meggondolod, hogy ifjaink olykor szertelen ideáktól büvöltetnek el, s másfelől, hogy mily kényes a kormány helyzete külhatalmi állását tekintve, úgy ez az akció, noha kapkodást mutat, merő önkényeskedésnek nem nevezhető.

KÖLCSEY: Bojtor esete arról tanúskodik, hogy a személynököt is zsarolják. De ő tud róla, s engedi. S ez azt jelenti, hogy a kabinetben belül tért nyerni kezdenek a vasökök hívei.

SZEMERE: Ifjú barátaink republikánus eszméit te sem vallod magadéinak. Nem csodálkozhatunk, ha Somsichék jelét is adják nemtetszésüknek. (*Bojtorhoz*) Ha komolyan vettétek elveiteket: valaminő *ütközésre* ti is számítottatok?!

BOJTOR: Én nem gondoltam, hogy atyámat is belekeverik . . .

KÖLCSEY: Ugyan, Palil! Mi köze az ifjak stúdiómainak az országos ügyekhez? Metternich kompániája nem tőlük fél, hanem mitőlünk akar szabadulni. Akikkel szemben nincs hatalma, mert tudja, hogy mi a végsőkéig az alkotmány ösvényén haladunk, s törvényes eszközökkel is képesek lennénk célunkhoz érni. Ezek mindenáron le akarnak számolni velünk, mert jól látják: ha a mi mozgalmunk formálja át a birodalmat a kor kívánalmai szerint, soha nem tudnának többé pórázon tartani!

SZEMERE: Nem látom át, a Bojtorral szembeni támadás miatt irányulna a reformpárt ellen?

KÖLCSEY: Mert ez a támadás csak egy kampány kezdete. S ha kibontakozik, odafönn azt akarják kicsikarni, hogy erkölcsi érzelmeink parancsát követve vigyük majd az ifjak ügyét a politikai nyilvánosság elé; s persze: vegyük védelmünkbe őket. S mert ez az ügy politikailag végül is védhetetlen – kompromittálva leszünk, s elbukunk.

SZEMERE: Mégsem uszíthatod tehát az alsó táblát Somsich személynek ellen!

KÖLCSEY: *(Teбетetlen dübvel)* Sajnos, nem... de akkor is beszélek vele... *(Az ifjakhoz)* Barátaim, az istenért kérek titeket: zajt ne csapjatok... Bojtor Andrist szülői hívják sürgősen haza... csak ennyit mondjatok az egyesületben. Nehogy lázadás legyen, mert elveszünk! *(Összekulcsolja két kezét)* Adjatok nekem még néhány hónapot, hogy a végső pontig menjek saját utamon. A haza üdve még nem rajtatok múlik, hanem ama kilencmillió sorsán, kikért, míg tehetem, erőmön felül is harcolni fogok! Nincs fontosabb tárgy itt a diétán az örökválságnál. Mert nincs szentebb ügy, mint hogy rabságban sínylődő jobbjaink végre szabad polgárokká váljanak. Hogy a verejtékező paraszt két keze munkájából önmaga gyarapodjék. S ha gyarapszik, lehessen birtoka; oda költözhessen, ahová akar; taníthatassa gyermekeit, hogy azokból – tehetségök szerint – akár tanító, ügyvéd, pap, patikárius, akár vármegyei tisztségviselő váljék. S a jog asztala előtt egyenlőn álljon minden ember: legyen bár grófi sarjadék vagy cselédünk gyermeke... Ti Béccsel akartok ujjat húzni, hogy oltalmazzátok a „nemzeti” szabadságjogokat. De miféle nemzetért pereltek?! Ertsétek meg végre: ha a kilencmilliónyi népből nem itt Pozsonyban, a diétán gyúrnok nemzetet – az utolsó szálig elveszünk. És közeleg a perc, melyben e roppant feladatot az ország gyűlésén törvényes úton, békés eszközökkel véghez fogjuk vinni! *(Ismét meglobogtatja a papirokat)* Lássátok: itt van beszédem e tárgyban, melyet a jövő ülésben mondandó leszek. Hatását kipróbáltam már követársimon – így hát nemcsak hiszem, de tudom is, hogy ügyünk győzni fog. Újólág könyörgök néktek a haza szent nevében: tanúsítatok önmérsékletet! Nehogy rebelliótok, mit fentről provokálnak, utolsó reményünket is semmivé tegye!

ORMOS: *(Bojtort karjánál fogva az ajtó felé vezeti)* Ha hallgatni kell, hallgatni fogunk. De tudja meg Ferenc bátyám, ha a szükség úgy kívánja, kockázatosabb szolgálatot is szívesen vállalunk.

KÖLCSEY: *(Bojtorhoz)* András? Rád is számíthatok?

BOJTOR: *(Könnyeivel küszködve)* ... Igen...

KÖLCSEY: Isten velettek! Szerencse kíséren utatokon! *(A két fiú megbajtja magát, s távozik.)*

SZEMERE: Egy fertály órája még labirintusban érezted magad. Most meg ennyire biztos vagy a győzelemben?

KÖLCSEY: Ha csak annyit elérünk, hogy visszafogjuk a vesztükbe rohanó ifjú lázadókat, félig-meddig már az is győzelem.

SZEMERE: *(Meglépődve)* Te taktikázol?! Nagyszerű, Ferenc! Már megriadtam, ahogy belclovaltad magad ebbe az örökválságügybe. Ki vigasztalhatna meg, mikor csalódnai fogsz?

KÖLCSEY: (*Hévvél*) Nem fogok csalódní! Igenis hiszek a sikerben! Most hogy felrémlt elöttem a legrosszabb csély: egy gonosan provokált és eltiport revolúció, emez irtóztató veszély hatalmas indulatot csíholt a lelkemben, s érzem, lesz cróm az országgyűlésben, hogy a lehetelent is keresztűlvigyem!

SZEMERE: (*Zavartan*) Hiába lesz, barátom!

KÖLCSEY: Miért mondod?

SZEMERE: Mert ha meghódítod is az egész alsó táblát, a királyi válasz majd szétzúzza reményeidet.

KÖLCSEY: Meghajolni akkor sem fogunk. S ha a király netán elvesztené fejét, s épp a jobbháyainkért vívott küzdelemben gáncsolná el oppozíciónkat, azt csak egyképpen tehetné: ha feloszlatná a diétát, s szétkergetné a rendeket. De a magyar nemesség abban a pillanatban betöltendi históriai küldetését. Mert ha száműzette is, egy önérdekében magára ismerő, új és hódíthatatlan nemzet teremttője lesz!

SZEMERE: Sosem fogják hagyni, hogy a fejünk fölött lebegjen ez a glória. Gyalázatosabb eszközökkel hadakoznak ők, mint mit egyáltalán elképzelni tudsz...

KÖLCSEY: Nem, Palim. Te most borúlátóbb vagy nálam is. De nagyon kérelek, ne lankaszd hevem. Hisz nincs más záloga a győzelemnek, csak az...

SZEMERE: (*Keményen, elszántan*) Ki kell, hogy józanítsalak, Ferenc! Bár vétkezni fogok, mert titkot árulok. Én, mint mondtam, Bártfaytól jövök, kinek legfrissebb hírei, miket Szatmárból kapott, megcsúfolják minden reményedet. O magától Károlyi gróftól tudja: ha a jobbhágykérdésben Béccsel ütöközöl, saját vármegyéd hátat fordít neked. S ha nyakaskodsz, visszahívnak. Ez azt jelenti, hogy itt Pozsonyban a te programoddal őket többé nem képviselheted. Megbuktatnak saját híveid, mielőtt Bécs a kisujját mozdítaná. ... Azaz, hogy már régen megmozdította. (*Jobb keze mutatónjával fenyegetést utánoz*) Csak nem itt, a diéta nyilvánossága előtt. Otthonodba küldte ügynökeid, hogy addig zsarolják, fenyegecsék választóidat, amíg azok „önként” megtagadnak téged. Hát így állunk, barátom. Fáj, hogy el kellett mondanom, de nem hagyhatom, hogy fejjel menj a falnak. (*Kölcsey nébány pillanatig dermedten áll, majd kibúzza az asztaljiókot, s egykedvűen rendezgetni kezdi papírjait.*) Nincs szavad?! ... Mihez fogsz kezdeni?

KÖLCSEY: (*Fejét felemeli, hangja fátyolos, meg-megremege, mégis rendíthetetlen nyugalommal*) Mihez kezdenék? A dolgomat teszem.

SZEMERE: A dolgod az, hogy élére állj Akadémiánkknak! Onnan messzibb hangzó lesz szavad!

KÖLCSEY: Azt üzenem Bártfaynak, köszönje meg nevemben Széchenyi gróf jóindulatát. A szegény meghurcolt fiúk dolgában számítok reá. De követi teendőim oly sürgetők, hogy amíg nem végzek velük, nemhogy főtítkár, de tudós, s poéta sem leszek.

A magyar emberiségköltemény felé

Tünetszerű és nemcsak az irodalmi művek „befogadása” szempontjából érdekes, hogy mely művek aratnak sikert a közönség, az esztéták és a kritikusok körében. Az viszonylag egyértelmű, hogy egy műből áradó ízléstípus, emberkép, társadalomfelfogás kielégíti a legszélesebb értelemben vett közvárákozást, kifejezi a közgondolkodást, a szerző írás közben számol a lehetséges olvasói magatartásokkal, és azokat tekintetbe véve alkot. Akár úgy, hogy a politikai érdeklődésnek megfelelően, eszmeileg igazolja az erősebb sodrású áramlatokat, akár úgy, hogy a nyelvi kifejezőkészséget, a terminológiát tekintve, olvasói szintjén marad, és így elfogadja a közmegegyezést jelző gondolati és nyelvi sztereotípiákat. Akár úgy, hogy valódi szándékát rejtettebben közli, csak az értők számára világos szerzői-narrátori távolságtartása a műben rögzített és kifejtett témáról; például iróniája saját korában csak alapos elemzés után tesszik ki. Másfelől viszont azok a művek, amelyek módszeres eljárásaikban, újszerűnek ható szerkesztési fogásaikkal egy, az eddigiekhez képest, szokatlan gondolkodói magatartás és szintén kevésbé megszokott szerzői helyzet kifejezésével jeleskednek, rendszerint látványos értetlenségbe ütköznek – vagy félreértés az osztályrészük.

Vörösmarty Mibály pályája hemzseg a félreértésektől. Persze, előtte *Csokonai Vitéz Mibály* vagy *Berzsenyi Dániel* sem mondhatta el magáról, hogy kortársaik még csak megközelítőleg is felmérték volna teljesítményük jelentőségét, és *Vörösmarty* halála után *Arany János* közönség- és kritikusai sikere is minden bizonnyal inkább a félreértés rovatba könyvelhető el. Míg az előbbi esetben ízlésformák ütköztek össze, és részben az *Arkádia-pör* kiváltotta indulatok, részben *Kölcsey Ferenc*nek éppen a normativitás miatt nagyon kevésbé méltányos kritikái határozták meg jó darabig a magyar kritika fő irányát, és gátolták a teljes érvényű befogadást, addig mind *Vörösmarty*, mind pedig *Arany János* esetében többnyire jóhiszemű kritikus-irodalomtörténeti manipulációval van dolgunk: költőinket belekényszerítették egy pózba, egy helyzetbe, amelyből még a kései utókor sem tudta teljes mértékben kiemelni őket; költészetük egyes mozzanatait, lírájuk-epikájuk néhány vonását tették általánossá, s a tudatos és moralizátori-nemzetnevelői hévvel félrerajzolt összképből mindazok az olykor lényeges, de legalábbis nagyon fontos elemek hiányoztak, amelyek színezték az összképet, vagy módosították a költőkről tankönyvekben, kritikai munkákban, irodalomtörténeti pályaképekben fölvezetett portrét.

Ilyen módon *Vörösmarty* esetében lelkes kritikusai melléfogásoknak lehetünk szomorú részesei (egészen addig, amíg *Babits Mibály* nem hívja föl a figyelmet egy más típusú olvasat lehetőségére); például a *Csongor és Tünde* vagy jó néhány kiséposz értelmezése legfeljebb arról árulkodik, hogy a szorgalmas tanulmányírók saját, a költőnél mindenesetre szűkebb szemhatárú világát, gondolkodását, képzetait látják bele a remekművekbe. Mikor a *Csongor és Tünde* megjelent, *Kölcsey Ferenc* volt az, aki tudta, hogy nem az esetleg a

színházi előadás szempontjából valóban kifogásolható néhány következetlenség a fontos, hanem a műegész, amely „kincs”, méghozzá a legbecsesebbek közül való. S hogy a *Csongor és Tünde* ily értetlenséggel (és hallgatással) találkozott, annak az volt az oka, hogy a kortársak közül szinte senki sem érzékelte azt a fordulatot, amely Vörösmarty pályáján és ezzel együtt az európai irodalomban végbement. Nevzetesen még a Schlegel fivérek romantikája is csak részlegesen érintette és hatotta át a magyar esztétikai-kritikusi szemléletet. Minden bizonnyal nyelvi okok játszottak szerepet abban, hogy *Shelley* vagy *Keats* szinte teljesen ismeretlen maradt az 1820-as esztendőekben a magyar irodalomban; hogy *A. de Vigny* nevét sem sokan írták le, nem is szólva *Coleridge*-ről. Vagy *Victor Hugo* és *Mickiewicz* pályafordulatára majd csak az 1830-as esztendőekben figyel föl a magyar irodalmi élet; hogy *Goethe*nek éppen *Faustja* (az első rész, mivel a második részt az 1820-as években Goethe még be sem fejezte!) volt ismeretlen, néhány értőt leszámítva. S amikor az 1830-as esztendőekben kinyílnak a magyar gondolkodás kapui a valóban újszerű jelenségek előtt, és a *Tudománytárban*, a *Figyelmezőben*, de előbb *Szalay Lászlónál*, majd *Eötvös Józsefnél* regényben és fordításban hangot kapnak a kortárs (világ)irodalmi áramlatok, és mind népszerűbb lesz a Goethe körvonalazta világirodalom-képzet, akkorra már Vörösmarty egy másfajta drámai típusal kísérletezik, az odát alakítja át romantikus alkotói elvei szerint, és lassan-lassan lemond az oly biztatónak indult műfaji kísérletről, a mesenovellákról. Akadémikusi-kritikusi-szerkesztői munkái mellett legfeljebb a lírai és a rövidebb epikai formák (balladák) szerzőjeként alakítója az irodalmi közgondolkodásnak, drámaírása kritikusi tevékenységével lesz párhuzamos, messze nem függvénye, de kiegészítője.

Jól ismert az összehasonlító irodalomtudomány ama tétele, amely „kreatív recepciós folyamatokat” tetelez föl (Dionýz Ďurišin kifejezése); azaz a nemzeti irodalmi szükségletek által meghatározott befogadást, amely egyfelől kifejezetten írói-esztétikai, másfelől viszont szélesebb körű, társadalmi „elvárási horizontok” által meghatározott. Ezért nem szólhatunk az 1820-as évek kihagyott lehetőségeiről, inkább arról, hogy Vörösmarty Mihály belekényszerülven a szerepbe, érzékelte vállalt szerepe és a művészi lehetőségek között feszülő ellentmondásokat, és ezekből az ellentmondásokból épített föl költészetet.

A szláv népek, nemzetek irodalomtörténeteiben találkozunk a „nemzeti ébredés”-ként jelölt korszakmegnevezéssel. Ez annyit jelent, hogy a nemzet és a nyelv kerül a figyelem középpontjába. Ennek következményeképpen más lesz a nemzethez tartozás feltétele, más a nemzeti közösség ismerve és tartalma – más az anyanyelv funkciója. Nemzet és anyanyelv léte kölcsönösen feltételezi egymást: így az irodalom, mint amely az anyanyelvet a legmagasabb szinten reprezentálhatja, újabb szerephez jut, felértékelődik. Irodalmi művekben nagyobb hatásokkal és egyértelműbben szólhatnak meg azok a gondolatok, amelyek a nemzeti kérdés fejlődésének különböző fázisaiban felvetődnek. Ezzel kapcsolatos az igény: az irodalom is igazolja – a nagyvilág előtt – a nemzet ősiségét, a népről kialakult kedvező sztereotípiák mélyen a történelemben ágyazottságát, a „régí dicsőség”-et, amely legfeljebb késik az éji homályban, amelyre az „elfajzott fiak” szégyent hoztak, de amelynek felvirultát, visszatértét az irodalom segítheti, sürgetheti.

Az irodalom felértékelődik, de az olvasói elvárások is növekednek. Régi hiedelmek, poétikai szabályok szétfoszlanak, de az irodalommal szemben új – és nem feltétlenül esztétikai jellegű – követelmények támadnak. A költő ki-

léphet másodrendűvé minősített, mecénási kegytől függő szerepéből és helyzetéből, de másfajta függőség kerít(het)i hatalmába. Ennek a változásnak következményeit pontosan jelzi Vörösmarty pályája az 1820-as években, s e változás válságjelenségektől kísérve zajlik le.

Am mielőtt erre térnénk, szükséges annak az irodalomtörténetből jól ismert ténynek leírása, hogy *Ráday Gedeon* óta előtérbe került a nemzeti hősköltemény, illetve a régi magyar epika kérdése. Nem elszigetelt jelenség ez az európai irodalomban. A XVIII. század német irodalmában is tanúi vagyunk az egykori – „dicső” – német költői múlt feltárására irányuló törckvéseknek, a Nibelung-ének változatai felfedezésének, a régi germán hősdalok értékelésének, majd egy új homéroszi elmélet keletkezésének, s ez a folyamat a XIX. század első évtizedeiben felerősödik. A böles és türelmes *Voltaire* sem *Candide*-jára volt büszke, hanem IV. Henrikről szóló, a toleranciát hirdető eposzára, a *Henriászra*, amelynek két magyar fordítója is akadt. A finn irodalomban *Lönnrot Illés* roppant munkáját a maga által szerkesztett és összeállított *Kalevalával* koszorúzta meg (1835-ben), de ha nem lettek a régi korokban a nemzet múltját, lovagkorát, ősi dicsőségét feltáró epikus költeményre, cseh írástudók hamisítottak effélet, az ún. zöldhegyi kéziratban, a legendás cseh uralkodónőről, Libussáról. A nemzeti eposz szándékával vetette papírra *Ján Kollár* A szlávság leánya című művét, majd az 1830-as években időmértekes verselésben szerzett, Aeneis-típusú epikus költeményeket vetett papírra a szlovák *Ján Hollý*.

A magyar irodalomban egyfelől a hun–magyar rokonság mondanaköre, másfelől a Hunyadiak vitézi tettei ösztönözték eposzra a szerzőket, majd mind jobban az előtérbe került *Zrínyi Miklós* Szigeti veszedelme (*Kazinczy Ferenc* tett sokat ennek érdekében). Amit azonban vártak: a honfoglalásról szóló nemzeti eposz, amelybe Csokonai Vitéz Mihály is belekezdett, és amelynek „mitológijája” (azaz a szükséges csodás elem) megfelelő alapokat kapott a történelmez *Cornides Dániel*nek a magyar ősvallás mibenlétét fejtegető értekezésében.

Amikor Vörösmarty 1825-ben kiadta a *Zalán futását*, akkor felületes megállapítás szerint közváarakozást elégítette ki. Az előfizetői névsor azonban ránkmaradt. Száznál kevesebb volt az előfizetők száma. Lehet, hogy e közömbös-ség a kevésbé neves költőnek szólt, hiszen nem Vörösmartyt szólította föl az akkor még nagy hatású, délibábos történet szemléletet képviselő történész, *Horvát István* a nemzeti eposz írására, hanem *Horváth Endrét*.

Lehet, hogy az országgyűlésre készülődés, majd a megnyitás mámorában élő nemességet elfoglalta saját fontosságának tudata, és kevésbé törődött a múltat megjelenítő költői törekvéssel.

Sok minden lehetséges, de az is tény, hogy Vörösmarty csak (kis) részben elégítette ki a közváarakozást. Művészileg a magyar romantika első csúcsteljesítményét adta, a nemzeti eposzt tekintve azonban – a romantikának a hagyományos eposzi sajátosságokat tagadó álláspontja miatt – kudarcot vallott. A költő szintézisre készült: összegezni akarta (volna) majd fél század eposzi próbálkozásait. Magyar Aeneisszel akart szolgálni – 1825-ben. Hogy milyen komolyan gondolta tervét, azt a filológiai kutatás bizonyította, amely számos hasonlóságot tárt föl a *Zalán futása* és az antik eposzok között, különösen egyes jelenetek, epizódok egybevetésével. Ám azt is tisztán kell látnunk, hogy Vörösmarty éppen a *Zalán futása* írásának, megjelenésének esztendeiben küzdötte le végleg iskolai tanulmányaiból eredeztethető deákos klasszicizmusát, és tájékozódott – olvasmányai segítségével – az újabb áramlatok felé. S avval is

számot kell vetnünk, hogy a kísérletezés eddig nem próbált műfajokkal, nem merült ki a tisztelt minták követésében, hanem mindenekelőtt az egyéni poétikai gondolkodás törvényei szerint alakult. Ezek az egyéni poétikai törvények más elemek bevonását tették lehetővé egy olyan műfajban, amelyet a görögök óta becsültek, és amelynek szabályrendszerét költői gyakorlat és elméleti gondolkodás szinte végérvényessé rögzítette. Éppen ez a végérvényesnek ható rendszer volt a legfőbb akadály a törökvésnek, amely egy iskolás költészetszemlélettel való teljes szakítást akarta végrehajtani. Amellett azt sem feleldhetjük, hogy a hagyományos eposzi-antik és ezzel összefüggő költői gondolkodás egy adott korszak reprezentánsa, a rétegzett világ és e rétegzettség ellenére is egyetemes érvényű világkép kifejeződése, amelyben még megvan az egység lehetősége, az istenek, a hősök, félistenek és az istenek által sújtott vagy segített emberek – nem vitás, hierarchikus, mégis egyetlen egészet alkotó – harmonikus együttélése. Az eposz világképe szilárd, szinte megingathatatlan, emberi törekvéseket isteni kegy jutalmaz, vagy isteni hosszú tesz lehetetlenné. Az állandó jelzők az egyént eleve szűk körbe kényszerítik, meghatározzák azt a pályát, amelyen jellemvonásának megfelelően mozoghat.

Ezt az epikus örökséget kellett (volna) Vörösmartynak vállalnia. S ő vállalta, már csak azért is, mert nem sokkal a *Zalán futása* előtt jelent meg *Baróti Szabó Dávid* Aeneis-fordítása, amely találó megoldásaival egyfelől segítette az eposzra készülöket, ugyanakkor éppen ezért az újfajta személyesség válságtudatával küszködő Vörösmartynak nem egyszerűsítette dolgát. S éppen itt, ezen a ponton nevezhetjük legalábbis felemásnak a *Zalán futását*. Mivel szándékában és vállalásában, számtalan részletében, az eposzi kellekek alkalmazásában honfoglalási eposz, de legalább annyi részletében, a művet határozottan átható személyességben, a „tündérezés”-ben tagadása a nemzeti eposznak. *Horváth János* nagyon szépen igazolta, hogy még a „nemzeti” elem is kárt szenved Vörösmarty újfajta kozmogóniájában és a kozmoszt benépesítő tündéritragikus személyek festésével. A vállalás és az eredmény kettősségét jól mutatja a szoborrá merevedő Árpád és a részvétellel megrajzolt, „búba merült” Zalán alakja, s az „egyetemes lírai részvét”-nek, mint a költői magatartás talán leginkább jellemző vonásának érvényesülése az eposzban.

Az eposzok átlátható, a totalitást kifejező világával szemben a Vörösmartyé rejtett tragédiáktól, tragikumba fúló személyes sorsoktól terhes. S még a tündéri lét sem óvhat meg a személyes tragédiától, a vágyak és lehetőségek között feszülő, fel- és megoldhatatlan dilemmáktól, amelyet nem enyhíthet sem a nemzeti történelem (és történelmi szerep) átérzése, sem a követelés felelősségérzettel áthatott cselekvésre. Számunkra nem vitás, hogy e válságjelenségek egyszerre jelentkeztek az európai irodalomban (Byron pózai szerepvállalásai és ironiája példamutatók voltak) és Vörösmartyban. A világ átláthatatlansága egyben azt jelenti, hogy tragikus feszültségek színhelye. Már Berzsenyi Dániel is hiába kereste Ithakáját, de – bár nem verseiben – számára evidens volt, hogy létezik Weimar, jóllehet számára valószínűleg elérhetetlen messziségben, és létezik ama hellénika, amelynek világába a költő felemelkedhet, amelyhez hasonlóra törekedhet. Vörösmarty számára nem létezik Ithaka, végzet sújtotta hősei, féltékeny idősebb férjei, a kívánságokkal telhetetlen (?) emberei nem remélhetnek menedéket, magukban hordozzák végzetüket, olykor bűneiket, és a bűnhődést is nemegyszer. A költőnek sem ideje, sem kedve nincs mindennapi dolgokat írni, világának sem égen, sem földön nincs határa: „Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára”. Költői világ ez, a költőben létezik, lelke

asztalán írva lelte. Hiába reménykedett a néhány tucat olvasó: 1825-ben sem lett a magyar irodalomnak a *Zalán futása* által az Aeneisszel egylényegű eposza. S aki szívesen olvasta, bizonyára jólesően melegegett föl a magyarok győztes csatáinak tüzenél; aki költészetet keresett, az akusztikailag is pontosan megjelenített csatajeleneteknek örvendett; mégis, fel kellett figyelnie arra, hogy az ábrázolt és megálmódott történelem „mögött” titokzatos, kiszámíthatatlan erők működnek. Hogy a világ legalábbis dualisztikus; győztes csaták, tiszta érzések, morális tartás, megtervezett sorsok a napfényes oldalon – és magyarázhatatlan bánatok, fájdalom, feltámadó nyugtalanságok, sejtések, öntudatlan elkövetett, végzetes tettek, váratlan-meglepő fordulatok az éjsötét oldalon. S míg a *Zalán futásában* a mű jellegénél és következetesen keresztül vinni szándékozott tendenciájánál fogva, viszonylag tisztán megkülönböztethető a két oldal: a nemzeti történelmi és a személyes, az eposzi és az eposzitól elütő, addig a *Zalán futását* követő művekre a költői válság elmélyülésének árnyéka borul. A *Zalán futásában* éppen a magyar mitológia adhatta ennek a dualisztikus világlátásnak és kozmogóniának alapját: Hadúr és Ármány jelképként is képviselhette a világot alkotó, a világban létező kettősséget (mely kettősség sok rétegű és több értelmű, s nem pusztán a nemzeti mitológiára érvényes) – a következő művekben fokozatosan szorul háttérbe a „régí dicsőség”, fokozatosan szorul vissza a „történelem” megjelenítése, és kerül előtérbe a személyes, a költői, a válságtudattól gyötört egyéni. Az *Eger* című kiséposzban az 1552-ben lejátszódott történelmi események hív visszaadása mellett a renegáttá lett Omar titkos szerelme hívja föl magára figyelmünket. Nem jellemgyengesség okozza Omar vesztét, hanem meghasonlása önmagával. A *Széplak* című kiséposzban a történelem csak jellegtelen háttér, az időpont jelölése el is maradhatna, vagy más, hasonló történelmi korszakkal lenne felcserélhető. A végzetdráma súlyosságával előregördülő cselekmény nem ismer kíméletet, ezen a földön nincs és nem is lehet boldogság, hirdeti a költő. Ott van a boldogság Ugod kezében, de megfosztja önmagát ettől a boldogságtól. A *Tündérvölgy* sem e földön lelhető föl, mescsi járnak kell járnunk, hogy föllelhessük. S kérdés, hogy valóban föllelhető-e? Nem csupán a költői képzeletben létezik-e? A *Délsziget* töredékben maradt. Amor- és Psyche-típusú történet, amely a költészet születését volna hivatva versbe foglalni. Kellott, hogy töredékben maradjon. Még beszédesebb példa a *Magyarvár* című töredék, amely egy másfajta kiábrándulást jelez: Horvát István történetiszemlélete, a keleti magyarság képzetének ez a változata vesztette el érvényességét, és ez a csalódás párhuzamos a történelmi küldetésbe vetett hit elvesztésével. Még pontosabban szólva: a történelmi sorsokkal szemben a költő számára fontosabbá válnak az egyéni sorsok.

Míndez az eposzok világával való szakítás jegyében történik. A hajdankor eposzaiban csak felsóhajtott a költő: vajon ennyi harag lakozhat az istenekben? Haragvó égi lakó küldi a fúriát, óbresztené föl a török szultán haragját. Haragvó istennő száll alá égi lakából, hogyha már az égietek nem tudja a maga oldalára állítani, a pokol lakóival szövetkezzeék. Istenek tartják kezükben az ítélkezést, jó cselekedetek és bűnök mérlegelését. Egy isten jósága vagy kegyetlensége meghatározza az emberi sorsot; a rege szerint súlyos büntetés vár a gyermekeket az istenekhez hasonlító anyára, saját vadászkutyái tépik szét a meztelen istennőt megleső férfit. A *Zalán futásában* Hadúr és Ármány személyes küzdelme végül is eldönti magyarok és ellenségeik harcát, mindazonáltal az életgyűlölő Laborczán meghasonlottságán már Hadúr sem

segíthet, és a Délszaki Tündér sem reménykedhet földöntúli volta varázserejében. Különben még csak nem is bukott angyalok, bibliai-mitológiai figurák a hősei Vörösmarty kiseposzainak. A hazai folklórból merít, mondákból, krónikákból és krónikás énekekből, nemzetközi mesei motívumok tűnnek föl, nem a görög eposzok, hanem a görög regények mozzanatai. Am mindenekelőtt válságérzését vetíti ki. A felismerést, hogy véglegesen összeomlott az eposzok világa, nincsen „Görögország istenci” számára hely ezen a földön. De megígért az a középkorból örökölt, szintén stabilitást tükröző világkép is, amely a jól elrendezettség, a bizonyosság hitével nyugtatta meg a töprengőt, és szétfoszlott ama elméleti tétel is, amely a létezés nagy láncolatának elvével ringatta magát nyugalomba.

A történelmi események, az egyre dinamikusabb változások a történelemnek mint kiismerhető és a jelent igazoló tényezőnek ellenében dolgoztak. Minél inkább lett a történelem egy nép, nemzetű szerveződni akaró közösség kollektív élménye, annál inkább lett a külső (és belső) fenyegetettség is az. Már a Zalán futásában is ott leljük a lázadó aljnépét, mint amelynek szennyes indulatai a nemzeti egységet veszélyeztetik. Arról van szó, hogy az eltávolodás az univerzalizmustól vagy a felvilágosodás egyes gondolkodói által meghirdetett világpolgári eszménytől (hiszen például a tudósok, az írók köztársaságában jobban élhet a „philosophe”, mint az államban, amelyben a törvényhozó és a végrehajtó hatalom kettéválasztása még feladat!), s a nemzeti kizárólagosság érvényre jutása egyszerre jelentette az anyanyelvi közösség új típusú szerveződésének lehetőségét, valamint az elzárkózást az anyanyelvi közösségen kívül rekedt, kívülrekesztett nép- és nemzetegyedektől. Ezt a kettős irányú „fejlődést” konstataálta Goethe, mikor az egyediség megőrzése mellett meghirdette és programként hangoztatta a világirodalmat, és ezt a megosztottságot tapasztalta a romantika is, Vörösmarty is, mikor a felvilágosodás körvonalazta gondolatot hangsúlyosabban mondta ki: a nemzeti és az egyetemes, a haza és az emberiség együttes vállalását tűzve ki célul. Amikor Vörösmarty hirtelenül átvette a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztését, egyik első dolga volt, hogy tallozni kezdjen a német világirodalmi folyóiratban, a *Das Ausland*-ban. Innen olvasta és tolmácsolta a svéd romantika újabb fejleményeit, leírva *Novalis* nevét, tanulmányozta a hindu drámai literatúrát, általában Kelet poézisét, cikket közölt a *Hesperidák kertjéről*. Egy idézet megvilágítja Vörösmarty érdeklődésének körét és irányát: „A' *classicus szomorú játék nem egyes személyekre kíván hatni, hanem nemzetekre, a' romános ellenben individuumokhoz fordul.*”

Nemigen lehet kétségünk afelől, hogy Vörösmarty, aki egyébként kísérletet tett a történelmi drámával, méghozzá annak shakespeare-i változatát szemelőtt tartva, hova sorolja magát.

Ne vonjunk le elhamarkodott következtetést! A *Rom* című kiseposz éppen nem a nemzeti problematika háttérbe kerüléséről árulkodik. Más kérdés, hogy a keletiség, az Ezeregyéjszaka egyes motívumait felhasználó cselekmény milyen mértékben festi az egyéni és a nemzeti tragédiát. A kiseposzok allegóriái és a konkrétan megnevezett nemzeti történelmi események (többnyire anarchia az államban, az egyéni bosszú korlátlan lehetőségei) a nemzeti történelem átlagnemesi és egyoldalú interpretációival állnak szemben. Mint ahogy másképpen látják az egyének szerepét a történelemben – s a történelmi dimenziótól megfosztott, mert kozmikus távlatokban súlytalanná váló, konkrét történelmi meghatározottságtól mentes világban. Ne higgyük azt sem, hogy kizárólag Vörös-

marty küzdött a nemzetben, a történelemben, az egyénben tapasztalt meghasonlottság, tépelttség gondolataival. Kölcsey Ferenc *Mobács* című írásában olvastuk a nemzeti lét reprezentánsairól, azokról a szerepekről, amelyeket az egyén választott a maga számára: „*A kalmár számvető képpel nyitja boltját; s jegyzőkönyve mellett a történet évkönyveire emlékezni ideje nem marad. A katona gond nélkül járdall a bástyákon, nem sejdítvén, hogy azok ez évnapon maradtak király és nemzet nélkül, dúló nép zsákmányaivá leendők. A tudós mindennapi kenyeréről gondoskodván, érzelgésre nem bevülbet. És a költő – ő a költőről ki tud valamit? rejtve tolong ő a sokaság közt, mely nevét még nem hallá; vagy magányban ül, hol senkitől nem kerestetik.*”

Már Kölcsey is elszakad a konkrétól, és tágabb érvényűvé emeli korántsem csupán a múltra vonatkoztatható helyzetfelmérését. De vágyak és lehetőségek ellentétei értekezése további részeiben is ott feszülnek: a mindennapi lét kicsínysége és a történelem távoli és megközelíthetetlen nagyszerűsége mélyebb, rejtettebb ellentmondásokat lelez.

„*... a nemes PÉNZRE vágy, mert nagy házat így tarthat; a kalmár PENZRE vágy, mert nagy tőkepénzt így balmozhat; a tudós PÉNZRE vágy, mert nagy, azaz holtig tartó pihenésre így juthat...*”

S a valóság?

„*... A nemes pénzt nem kap, mert birtokán hitel nem fekszik, a kalmár nem, mert számítványit a nemes nem fizetheti; a tudós nem, mert kéziratain moly rágódik...*”

S a következmény? Elvonulás a magánéletbe, lemondás a távlatokról, a nemzeti történelem kínálta távlatokról is: „*... de vebeted-e rossz néven, ha vágygyl tölt szívvel és gondddal, teljes fővel vágyok és gondjok tárgyán kívül semmit nem láthatnak, nem hallhatnak, és nem is érthetnek...*”

Aligha kell részletesebben bizonygatnunk, hogy Kölcsey típusfigurái, nem egyénített, hanem éppen szereppé egyszerűsített-sűrített alakjai majd a *Csongor és Tünde* vándoraiként térnek vissza. Még akkor is, ha Vörösmarty minden bizonnyal nem ismerte Kölcseynek ezt az írását akkor, amikor a *Csongor és Tünde* végleges változatát készítette. A gondolkodás hasonlósága, ami fokozottabb figyelmet érdemel – és az a tény, hogy felvetődött az emberi szerep kielésének lehetőségei és a valóságos viszonyok engedte mosgástér problémája. Az ugyanis, ami már Vörösmarty kiseposzaiban körvonalazódott. A történelem nem nyújthat vigaszt a kereső embernek, a régi dicsőség ugyan jóleső érzéssel tölthet el, de a haza szebb ideje végképpen elmúlnak látszik, s a teendő egyébként sem lehet csupán a régi dicsőség emlegetése. Emellett nem oly egyértelmű a történelem tanulsága, mint azt még 1823-ban Vörösmarty is gondolta. De a szerveződő nemzetközösség sem nyújt egyelőre megfelelő védelmet a történelemben kitalított egyénnek, akire sokfelől sokféle veszély leselkedik. Olyan jellegű, amelyet Kölcsey körvonalazott, és amely a közéletiségre készülő, a konkrétat és az egyetemes egyként ismerő gondolkodó előtt rémlik föl, de olyan jellegű is, amelyről Vörösmarty kiseposzainak hősei szenvednek. A külső körülmények nem látszanak kedvezőeknek, de az ember önmagával sem él békében. A „nyugati” irodalmakban (nevezetesen a franciában és az angolban) az előbbre jutás, a lehetőségek megragadásának képtelensége gyötri a felfelé törekvőket, a kelet-közép-európai irodalmakban a nemzeti lét fenyegetettsége mellé az egyéni lét már megtapasztalt kilátástalansága párosul. Az ember végleg elszakadt a természettől, a természetben föllelhető idilltől (az idill egykori

valósága is kétségessé vált), de az emberiség jövője sem kecsegtethet túlzottan sok reménnyel. Az ember ugyan látta a korlátlan lehetőségeket (Napoleon példázta), de azt is látta, hogy mi történt a hatalmat megragadó, a világ fölé emelkedő emberrel. Az általános reményvesztés ellenében a „régis dicsőség” nem kínálhat alternatívát, Vörösmarty előbb a *Széplak*, majd *A két szomszédvár* történelmi vonatkozásaival utalt arra, hogy az ember kétségeit nem enyhítheti a történelem, amely a nemzeti meghasonlottság színtere. Szétfoszlani látszik a felvilágosodás egy gondolati irányának magahitt derüje, a fejlődés végtelenségének reménye, a szüntelen tökéletesedés ábrándja. Ellenben hangot kap a már korábban is több ízben leírt tétel: a fejlődés, a haladás nem feltétlenül töretlen és egyenes vonalú, esetleg körkörös mozgással futja be pályáját. A felfelé emelkedő, majd a történelemben alászüllyedő birodalmak nem csupán azt jelzik, hogy a „romolás” és a „teremtés” egymást váltják, hanem azt is, hogy a fejlődés körviszerűen kiindulópontjához tér vissza. Korábban az egyes ember életének hasonlatosságára képzelték el a történelmet, a nemzet történelmét, amelynek végén az elhalás fenyeget. Az egyes és az általános, az egyedi és az egyetemes, a nemzethez kötött és az emberiségi nem egymást kizáró, ellenkezőleg, egymást kölcsönösen feltételező tényező, az egyikre jellemző mozzanatok a másik „életpályáján” is föllelhetők. Vörösmarty kiseposzaiban háttér ugyan a történelem (mindenekelőtt a *Széplakban* és *A két szomszédvárban*), de ez a háttér olyan, amely előtt csak tragikus konfliktusok bomolhatnak ki, amelyben szinte törvényszerű a kudarc, a boldogságvesztés, s amelyben csak az oktalan bosszúnak, az értelmetlen haláloknak, a meghasonlásnak van tere.

Mindez egyedi és egyéni életsorsok történetébe ágyazódik, és ezek a semmibe hulló sorsok jelezhetik a boldogságra immár képtelen ember kudarcait. Már Kölcseynél is láttuk a törekvést arra, hogy a konkrétból egyetemes (legalábbis nemzeti) tanulságokat vonjon le, a tényeket nagyobb összefüggésekbe helyezze. Kölcsey értekező prózája a nemzeti semmibe hullás évfordulójára emlékező és emlékeztető, a jelen paradoxonait és céltalanságát mutatja be. Vörösmarty gondolatai is ebben a körben mozognak. Nála egyfelől a nemzeti háttér előtt kibontakozó személyes tragédiák, másfelől a tündérezésnek korántsem egyértelmű kérdéskérdései jelzik a költői pálya állomásait. Olyan gondolatok helyezi kiseposzai történéseit, amely a kortárs európai irodalom legjobb alkotásaival rokonítja azokat. Ami annyit is jelent, hogy oly gondolatosság irányítja a húszas évek Vörösmarty-műveit, amely részben egy új típusú alkotói helyzet, részben a történelem-nemzet-egyen konfliktuslehetőségeinek új típusú felfogása nyomán alakult ki. S amely az egyéni-egyedít és az egyetemes egyként magába asszimilálja. Mondhatnók azt is: filozofikusak ezek a művek (de Vörösmarty előtt már Kölcsey lírája is jócskán tartalmazott bölcséleti elemet), nevezhetnők költői filozófiának is, sőt: romantikus létbölcséletnek, anélkül, hogy e művek bármely bölcséleti tétel illusztrációjául szolgálnának. Valószínűleg akkor lennének egészen pontosak, ha a költő szemléletében és ezt a szemléletet kifejező képanyagában látnánk meg azt az egységes, a lét tragikumát mélyen átérző felfogást, amely valójában egyetlen bölcséleti rendszerbe sem sorolható be, de amely közvetve mégis érintkezik a korai német romantika, majd a XIX. század első évtizedei filozófiai életműveivel – azokkal is, sőt, talán azokkal mindenekelőtt, amelyek irodalmi művekben realizálódtak. Nevezetesen Goethe *Faustjával*.

Hogy ezek a gondolatok, rendszerhatással bíró bölcséleti töredékek, költői látomás formájában jelentkező kozmogóniák, és a történelemnek, a történelemben vetett, azt irányítani megkísérlő történelmi egyéniségnek, boldogságra törő, ám attól elzárt egyénnek kétségei megszólalhassanak, ahhoz újabb költői kalandokra kellett vállalkozni: új műfaj(ok) meghódítására, olyan(ok)ra, amely(ek) nem elégedhet(nek) meg egyetlen alkotói nézőpont, egyetlen élethelyzet, egyetlen szerzői magatartás kifejezésével, hanem érzékelteti(k) a költő és világ ambivalens viszonyát, azt a kétértelműséget, amely fordulópontot jelent az emberiség történelmében: a felismert nagyobb függetlenséget és a felismert újfajtabonyolultabb függést. Az egységesülést elősegítő közlekedési, kereskedelmi, szellemi csereforgalmat és az elkülönülést elősegítő, túlzottan nemzeti törekvéseket. A felismerést: nemzeti fölemelkedés és nemzethalál egyként lehetséges. S mindez a népek nagy közösségének, a megosztott világnak szeme láttára. Goethe világirodalom-programja ezeket a felismeréseket rögzítette, de az emberiségi méretű vállalkozás a *Faust II.* részének utópisztikus-humanista ábrándja. Vörösmarty több tündéres, történelmi és áltörténelmi eposza után vetette papírra a *Csongor és Tündét*, a maga ábrándját az emberről, az emberiség történelméről. Ez az illúziómentes szembenézés az emberi szerepekkel és az ember történelmével, tette aztán lehetővé, hogy meg nem szűnő hittel hirdesse a legszentebb vallást: a haza és emberiség egységének gondolatát.

A *Csongor és Tünde* felé vezet tehát az 1820-as évek magyar irodalmának útja; Kölcsey ismerte föl értékeit, azt azonban nem sejtette, hogy új korszak kezdetét jelenti, Vörösmarty pályáján és a magyar irodalomban.

A „Toldi szerelme”

Egy pályakép részlete

Elképzelhetetlen, hogy az a gazdag virágzás, amely a Kapcsos Könyvbe „zárt” *Őszikék* lírai termését létrehozta, az epikus Arany művére hatás nélkül maradhatott volna. Ehhez túl erős volt a kötelezettség érzése, amelyet a költő, mint „a nemzet epikusa” vállalt, s amelynek beváltását mind barátai, mind tisztelői várták tőle. De sugallhatta az effajta munkálkodást a költő alkotó igénye is, hogy amit még lehet, elérjen a maga elé tűzött legfontosabb célokból: nagyra mért töredékeinek befejezéséből. Három nagy mű folytatását, befejezését mérlegelhetette akkor, amikor – az 1870-es évek elején – egészségi állapota megjavult, az alkotó munkához újra erőt érzett. A *Bolond Istók* második énekének gyakran idézett 15–16–17. strófájában megírta, hogy akkor miért éppen a legkevésbé tetszetős tárgyat vette fel újra, elbúcsúzáva „jobb része arany álmá”-tól, a „hű Toldi, Csabá”-tól. Egyszerre remekké formálta azt a töredéket, s el is zárta vele a folytatás útját. A *Csaba királyfi* abbamaradásának okairól már volt, a legfontosabbról még lesz szó. Maradt tehát a Toldi „dereka”.

Emellett szólhatott sok egyéb ok közt főként az, hogy ebben a munkában jutott legmesszebbre, s ezzel egy trilógiát tehetett teljessé. Döntését az 1879-ben nyomdába adott kész mű *Előszavában* így indokolta meg: „Csak 1863 őszén (a *Buda balála* után) vettem újra elő töredékeit. Olvasgatva, megsajnáltam a kárbavesztett részleteket, s kezdtem gondolkodni új mesetervről. Vajjon okkal-móddal, a népies naivság örve alatt nem lehetne-e behozni az eddig mellőzött mondarészeket, a prágai kalandot, a sírablást, vagy legalább sírbontást, s a nápolyi kettős hadjáratot is összevonva *egybe*; így a költői beszély, vagy, ha tetszik, *verses regény* kevesebb igényű keretében alkotni meg a költeményt? Tetszett a gondolat; hamarjában pár éneket meg is írtam; de majd egészen szubjektív természetű szenvedések miatt ismét hosszú időre abba kellett hagynom... 1874, s a következő években, ha nyári fürdőzéseimből némileg üdülve megjöttem, ismét vissza-vissza kezdék térni – ad pristinas amorem –. Időnként néhány versszakkal tovább vittem a költeményt, bár remény nélkül, hogy valaha befejezzem; míg végre mostani kényszerített nyugalmam alatt rá vetém fejemet, hogy a munka befejező részét megkísértssem. Érdemes volt-e a fáradságra, s nem jobb lett volna-e a töredéket – nagy reményű és sajnálatos – töredékeknek hagyni: azt már te fogod megítélni, nyájas olvasó!”

Arany már a *Buda balála*hoz is írt *Előszót*: főként azt jelezve, hogy a hun rege első, bár önálló része egy nagyobb műnek. A *Toldi szerelme* elé bocsátott magyarázat – az *Elegyes darabok* elé bocsátotthoz hasonlóan – a mű keletkezésének, történetének legfőbb elemeit is összefoglalja: oly tömören és oly bensőséges hangon, mintha valóban csak egy szakmailag tá-

jékozott baráti körnek akarna az akadályozó, vagy ösztönző mozzanatokról számot adni. Mintha nemcsak a mű, hanem ő maga is „mentségre szorul”-na.

Elmondja, hogy ez a középső rész nem az ő saját vállalkozása: inkább „rádisputálták”; hogy ami forrásanyag az Ilosvai széphistóriájából a két Toldi után még maradt, „költői feldolgozásra” alkalmatlannak látszott; kevés is volt, ő pedig „egész epikai költeményt csak mintegy az újjából szopni, ha tudott volna is, nem akart”, hogy akadályozták az első Toldi sorai, amelyek szerint a hősnek „Szívét nem bántá még nyila szerelemnek, / Nem is lőn asszonnyal tartós barátsága; / Azután sem lépett soha házasságra”. Mivel „népies ballada megtűri, sőt keresi a boldogtalan szerelmet, de eposz nem”, ezért „valami nagyobb történelmi eseményhez, jelesül a nápolyi hadjáratához” akarta támasztani; így nevezte a keletkező művet Daliás Időknek, s kezdte quasi népies eposziaként megformálni. Rá kellett azonban jönnie, hogy a nápolyi hadjárat is kevésbé alkalmas epikai tárgyalásra: mégha a kettőt összevonná is: „nincs benn kimagasló pont, tömegesebb ütközet”; s ha a fordulatok közül egyet választva „in medias res” tenné a cselekményt, nem jó, mert „ha a népies elbeszélés természetét vesszük figyelembe, mely megkívánja, hogy eleje és vége legyen a dolognak”, a műfaj épségét kockáztatja: a legfőbb nehézséget azonban az okozta, hogy „Lajos kora *mondának* már nagyon világos, történetnek pedig, az eposziró kívánta részletekre, *nem eléggé* az”.

Efféle magyarázkodó mentséget nemigen szokás költői művek elé bocsátani. Arany nyilván azért érezte szükségesnek, mert benne – barátai? olvasói? az utókor?, vagy főként: önmaga számára? – epikai költészetnek jóformán minden lényeges kérdéséről szólhatott a mögöttes területekre utalva, az érintett kérdések fontosságát, megoldásuk nehézségét kifejező módon: magát egyszerre kisebbítve és elismertetve. Jól tudta, s nem egy ízben ki is mondta, hogy a *Toldi szerelme*, minthogy az egész költői pálya minden korszaka, erőfeszítése, kudarca és eredménye legalább nyomokban benne foglaltatik: nem lehet egynemű; különösen akkor, ha az ő nagyon is szigorú, egy-egy mű szervelesen nőtt, személyes hitelű, formát és tartalmat összetartó egységét vesszük mértékül.

A Toldi-trilógia sokáig készült. Létrejöttének érintetlen állapotát csak a *Toldi* örzi; a *Toldi estéjét* már átsimította, kiegészítette a költő a trilógia középső részének többször is nekiveselkedett. Hogy nehezen birkózik a tárggyal, a kortársak legföljebb leveleiből, s egy-egy közzétett részletből sejtették. Amikor elkészült, egészként kellett tehát értékelniök; és akkor az elfogulatlan bírálónak is látnia kellett, hogy a mű nem olyan egyetlen ihlet lendületében jött létre, mint a *Toldi*, erős hangulatváltások érezhetők rajta, az előadás ritmusa nem egyenletes, még alakrajzában is erős töréseket mutat, aránytalan. A költő nyilván ezért is húzódozott közrebocsátásától, s majdnem csak kézirat gyanánt engedte megjelenni. De azt, aki akkor az egyértelmű hozsannát megzavarta, szinte kiközösítés fogadta; később is csak óvatos fenntartások hangzottak el a szakmában. A nagy nemzeti epikus egyetlen befejezett trilógiájáról elismeréssel illett megemlékezni; mintha – persze változott körülmények közt – a *Zalán futása* fogadtatása ismétlődött volna meg: mindenki magasztalta, de csak kevesen olvasták. Érdemes felfigyelni rá, hogy még *Sötér István* is, aki pedig az első hat ének legszebb, már-már elragadtatott elemzését írta meg, hall-

gat az elbeszélés második feléről. A *Toldi szerelme* tehát fontosabb és sokatmondóbb egy nagy költő pályaképének elemeként, mint önálló műként. A legélelátóbban maga a szerző ítélte meg: érdemes rá figyelni: „Tartok tőle – kezdte a mentséget –, hogy a hosszú idő, mely alatt elkészült, nem erejének, hanem gyöngeségének a bizonyítványa”. A gyöngeség mibenlétét egy *Tóth Endrének* írt levelében így fogalmazta meg: „Jól tudom, hogy a példátlan hosszú időn át annyiféle benyomás, hangulat stb. alatt keletkezett munka nem lehet egyöntetű”. Arra több indokot említ, hogy a mű rétegeit csak költői pályájának szakaszaival összefüggésben lehet valamelyes hitellel különválasztani. A maguk szerkezeti helyén szó is esett már ezeknek a rétegeknek a forrásvidékéről, s továbbvitt eredményeiről; mert hiszen mindazt, amit a teljesebb változatokban használhatott, továbbvitte – már *Péterfy* észrevette, hogy a nagy kompozíciókon munkálkodva: kész töredékeire szinte forrásként támaszkodik. A töredékek sokban eltérnek egymástól. Valóban Arany kivételes szerkesztő, formáló, stilizáló képességére, alkotó emlékezetére, s részleteket megőrző gondosságára volt szükség, hogy egybeötvöződjének. Az egybeszervülésnek azonban olyan sűrű hajszályökérvete járja át őket, hogy a végső mű rétegeit mégis csak némi elkerülhetetlen beavatkozással, motívumsűrítéssel tudjuk különválasztani.

Több főréteget látszik tanácsosnak, a fejlődés szakaszaival egybehangzóan, elhatárolni.

Miután Ilosvai cserbenhagyta, s miután rájött, hogy „bármily csekély és töredékes” alap nélkül, „mintegy az ujjából szopva” az egészet –, ahogy Petőfi tanácsolta neki – nem tud írni, más források után nézett. Úgyelnie kellett azonban arra, hogy amit kitalál, lehetőleg összhangban legyen a trilógia már megírt „fejével” és „lábával”.

Toldi esetében két lényeges mozzanatra volt szükséges figyelnie. A nőekkel való viszonyát úgy kellett alakítania, hogy bár hőse „hatalmas fizikumát a szerelem konvulziói között is” fölmutatja, házasságra ne léptesse. Az udvarral való viszonyát pedig úgy, hogy ott, bár Budán házat is szerzett a kivívott udvari, lovagi ranghoz, soha igazán otthon ne lehessen, mert az udvari élet rajzához semmi tapasztalata nem volt a költőnek. Ezért folytatódott első földézet kalandja mindjárt száműzetéssel, s az utolsó is úgy esett, hogy a sértődötten hazavadult agg hőst hírhezó kérte az ország becsületének megmentésére, az udvarban pedig a békejobbot nyújtó király kénytelen lett elfogató parancsot kiadni ellene. Így hát Toldi voltaképpen nem él az udvarban. Méltó szerephez kellett ezután juttatni Toldi édesanyját; valahogy el kellett kötni a „rókalelkű bátya” sorsfonalát is; az első rész mesekirályának valóságos lovagkirályként kellett megmutatkoznia, s el kellett beszélni, hogyan lépett a hős mellé az öreg Bence helyére a fiatal, akin a Toldi kalandjainak humorisztikus vonásait is föl lehetett tüntetni a hős tiszteletreméltóságának sérelme nélkül. S hogy került a játékba a „hara”, a barátság egy lovagmérkőzésen?

Nemcsak efféle tárgyi mozzanatok kötötték meg és sugalmazták a költőt, hanem formaiak is. A trilógia már elkészült, két tagja *költői beszélylyé* kerekült, ő azonban nem tett le a nagyobb méretű népies eposzról. Ilyesvalami lebeghetett előtte, amikor a középső részre gondolt. Azt a megjegyzést, amelyiket tervezgetés közben egy népmesei banya háromszo-

ri visszatérésének motívumához fűzött, hogy ti. „Ez esemény körülményesen, epice és nem dramatice, csattanósan íratik le”, az egész tervre érvényes szándék kifejezésének vehetjük. Ezzel a gondolattal sokáig vívódott. 1850. május 7-én még ezt írta *Szilágyi Sándornak*: „Időmet főleg egy eposzra (respective költői beszély csak) fordítom, mi második darabja lesz *Toldinak*”; de 1851. április 3-án *Toldy Ferencnek* már ezt: „egy nagyobb népies eposzon dolgozom”; s hogy ezt érezte igazán kötelezőnek, bizonyítja az *Előszó* idevágó passzusa: „maga a sikertelen szerelmi kaland nem elég cselekmény: valami nagyobb történeti eseményhez, jelesül a nápolyi hadjáratához akartam támasztani, oly módon, hogy *Toldi szerelme* annak mintegy epizódja legyen: azért neveztem, általánosabb címmel *Dalilás Időknek*. Tehát egy eposz (quasi népies epocia).” Kéziratos jegyzetek arról is voltak, hogy a középrész tizenkét éneknél hosszabb lesz.

Ehhez kereste a megfelelő megoldást; akkor is, amikor – megsajnálta töredékeit mentendő, s eredeti álmát legalább részben megőrzendő – „a népies naivság örve alatt” a *versesregény* kevesebb igényű keretében befejezte a költői beszélyt mégis csak jóval meghaladó epikumot. Ilyen tekintetben is igen lényegesek azok a bejegyzések, amelyek a kéziratban az énekek és stórfák számát összegezik, több esetben is, majd így adják meg a végeredményt: „Az első *Toldi* 211 vsz., *Toldi estéje* 24 rövid és 211 vsz.; a kettő összesen 24 rövid és 422 vsz. – *Toldi szerelme* lenne összesen 1046 vsz, tehát két és fél annyi, mint az előbbi kettő összesen.”

Az „epice és nem dramatice” megjegyzés tehát komoly szándékot jelzett, s ez nemcsak a középrész terjedelmének tetemes megnövekedését hozta magával, hanem műfaji alakváltozásokat is. Végül is: a *Toldi szerelme* műfaji töredékességét, vegyített voltát.

Még egy feladat megoldásának jellegét is megszabták a már megírt részek. A „pórsuhanc”-ot joggal háborította föl a „Hé paraszt!” megszólítás, hiszen csak jogfosztással került a cselédek közé, s abban, hogy a királyi lovagok sorába állhatott: egy az egész nemzeti társadalmi helyzet igazságos elrendezésére irányuló példázat öltött testet. Hogy az igazságtevést kikényszerítő „kisebbit fiú” ebben a népmesékre emlékeztetett is, nem abban, hogy a szellemiek terén is ő volt a legkiválóbb. Toldi Miklós főként bátorságával tűnt ki kezdetben is és behemót testi erejére támaszkodott az utolsó nemzeti becsületmentő kalandban is. Indulatossága, büszkesége, s megújult világban való idegensége sodorta akkor új bűnbe. Amikor a nagyszívű király, megbocsátani, fölkeresi halálos ágyánál és ott a nemzet „sorskérdéseiről” esik szó: Toldi azt köti a modern világgal előrelépő király lelkére, hogy ne hántsa le a nyers crejű magyarokról durva kérgüket, mert „nehezebb eltörni a faragatlan fát”. Ez a fontos párbeszéd meghatározza a középrész egész erőterének alakulását: Toldi viszonyát a modern világhoz: azt, hogy voltaképpen kimarad az idő sodrásából, amely „hajt, nem vár”, odahagyja a vele nem tartókat. A középső részben Toldi helyzetei, kalandjai változnak csak: ő maga legfeljebb szenved, csapdába esik, vét, vezekel, furcsa, régimódi hőstetteket hajt végre: alapjában az marad, ami ifjan volt. Nem fejlődik, csak megöregszik. Hogyan hordozzon így egy nagyméretű eposzt?

Nem kevés veszélyeséget okozott a költőnek a hangnem is: a költői stilizáció megfelelő változatának kialakítása. Ma már közhely, hogy a két először elkészült *Toldi* népiessége megemelt, a nagy népiesnek tartott

klasszikusok példája és a korabeli magyar reformpárti értelmiség ízlése szerint stilizált népies modor két változata. Arany maga is tudta ezt: a hangnemet másként akarta alakítani mindjárt a *Toldi* szomszédságában a *Murány ostromában*, amikor azonban kísérletet tett a realiztikus lélektani és történelmi elemek erősítésére: nem volt vele sikere. Megpróbálta tehát az utat a naivabban népies színezet fokozására is: egy ideig úgy érezte, sikerrel. Ezért is becsülte a *Rózsa és Ibolyát* – egy népmese naiv tónusú versbe foglalását – többre a *Toldinál*. Lehet, hogy ezért tapogatózott az Ilosvai diákszárnyai nélkül a naivan népies hangnem felé.

A középrész első kidolgozásába fia szerint „még a forradalom idején mindjárt a *Toldi* megjelenése a *Toldi estéjének* befejezése után” fogott bele. Erre csak föltevésünk vannak. Egy-két „promemoria” meg népmesei motívum jelzi, hogy a kísérlet az utóbbiak felé tolódott át. Ezt bizonyítja, hogy a költő először nem Ilosvaiból válogatta a középrész énekeinek mottóit, hanem népdalokból. Ilyen mottó: „Egyszer egy királyfi mit gondolt magában / Belép egy udvarba paraszti ruhában” – olvasható a *Losonci Pboenix* 1851. első kötetében megjelent első énekében. Ezt támasztja alá ott a műfaji utalás, hogy „kezdete egy nagy népies eposznak, mely *Toldi* második részét képezendi”.

A maga árnyékát Arany sem tudta átlépni. Különösen elbeszélő verset csak akkor tudott írni, ha valamilyen valóságos forrásra támaszkodhatott, valamilyen, a népi hagyománynak legalább illúziójával hitelesített adalékra; bár a gyakorlatban aztán ezeket a forrásmotívumokat teljes költői önállósággal használta föl, alakította át, s motiválta a maga művének rendje szerint. Ezért is volt olyan különös szüksége Ilosvai ponyvátörténetére. Valamilyen százados, népi monda följegyzését vélte megtalálni benne; kezdetben nem vette észre, s később se igen fogadta el, legalábbis a maga gyakorlatában, hogy a diák tákolmánya nem ősi mondát őriz, hanem népszerű vándormesék, széphistóriák mozzanatait fűzi lazán össze. Arany ekkor még a ponyvát a népi hagyomány őrzőjének tartotta: az első *Toldi* idején nagyra értékelte: a *Daliás idők*et is a ponyvára szánta, mert úgy gondolta: annak olvasóiban találta meg azt a közönséget, amelytől tanulhat, s, amelyet tanítani kell. A *Daliás idők* népiesnek vélt motívumait is innen meríthette. Ha valaki érdemesnek tartaná e kor egész ponyvájának átbúvárlását, bizonyosan megtalálná a *Daliás idők* első dolgozatának a hetedik énekében leírt kalandok forrásait: a Szent László-legenda ideszivárgott történetét Arany külön is földolgozta, abban az időben olvashatott Devéről, a zsidókat sanyargató zsványról. A Kázmér lengyel király – egyébként Zách Klára csábítója! – kicsapongásairól írva ugyan már történetírókra is hivatkozik, a szép zsidólány Eszter kéjszalonzójának, csábításának motívumait azonban bizonyosan valamilyen pornográf könyvből vette; legföljebb a feldühödött *Toldi* rabiátus megoldását – hogy ti. pokolra küldi a léha szépséget – meríthette valamilyen személyes élményből: hiszen ez a motívum fölbukkan más művekben, magában a *Toldi szerelmében* is.

Az ő népiessége kezdettől fogva öntudatos továbbfejlesztése volt annak az „öntudatlan” népiességnek, amelyet oly kiválóan ismert és jellemzett. Innen, s egyre kevésbé a valóságos népköltészetből merítette azokat a motívumokat is, amelyekkel a „népies naivság” színezetét adta már egyáltalán nem népköltészeti fogantatású és tárgyú dolgozatainak. Ezeknek

segítségével – például a minden bajban, s minden nyomorúságban újjászülető és a hős megsegítésére ott-termő táltoslóval, a lovagi tettek egyáltalán nem népi világában – kívánta megmenteni a *Toldi szerelmében* is a „megsajnálta töredékeket”. Biztos ösztönrel és szívós munkával társított ezekhez olyan motívumokat, amelyeket a klasszikussá emelkedett, de népiesnek tartott remekművekből – nemcsak *Homérosz*ból, de *Sakespeare*-ből, az irodalmivá nemesített „ösi balladák”ból, sőt *Cervantes*ből – szőtt be a maga epikai világába: nem nehéz például a Toldi, s az ifjú Bence párosban a Don Quijote–Sancho Panza páros teljesen magyarosra formált változatára ráismerni; már az öreg Bence is erősen a „nép” képviselőjévé alakult; fia pedig egyenesen – kicsit *Vörösmarty* Balgája nyomán is – a „nép” humoros, realiztikus vonásainak hordozójává a mániás lovag-hős mellett –, akivel egyébként, láttuk, Arany maga is azonosulni látsozott; például a *Csillagbúlláskor* egy keserű szösszenetében.

Az Ilosvaiban nem talált elemeket, tehát megpróbálta először népmeseikkel, de még inkább a népmondai hagyomány őrzőjeként elfogadott ponyvabeliekkel helyettesíteni, s ezeket a szépirodalmilag hasznosítható történetiróakkal kiegészíteni. Újra közeledett tehát a két kész Toldiban már főlvázolt stílusvilághoz. Így fogott 1850-ben a *Daliás idők* első dolgozatához, s el is vitte azt a hetedik ének első kilenc strófájáig. Igaza lehet Voinovichnak: „Ha az első dolgozatot folytatja és bevégezi, a trilógia középső tagja, az első rész hangján, családias jeleneteivel a maga nemében tökéletes művé kerekedett volna.” De 1853-ban abbahagyta.

Közben megmutatkoztak azok az előrevivő, s akadályozó erők, amelyek az ötvenes évek első felében egész pályáját és művét döntően befolyásolták, s a trilógia középső részét is lényegesen átformálták.

Az első dolgozat első énekét – mondtam – odaadja kiadásra a Losonci Phoenixet szerkesztő *Vahot Imrének* és sikert arat vele. Tompa úgy ítéli, hogy ha megírja: ez a Toldi-rész „az első magyar könyv lesz, az első nagyszerű eposz”; mindjárt *Zrínyi* műve után. Toldy Ferenc, aki egy magyar Odüsszeát vár Aranytól, arra biztatja, hogy haladja meg a *Toldit*, mely „egyik legszebb műve irodalmunknak”; ő egy lovagi eposzban látná szívesen a folytatást. Kérdésére, hogy nem volna-e kedve „Toldit Lajosnal Nápolyba, Litva és Oroszországba vinni”? Arany boldogan feleli: „Tekintetes úr, eltalálta gondolataim *egy részét*, mi igen felvidámitott. A *nápolyi* hadjárat csakugyan befűzendő lesz” – írja 1851. április 25-én, erre utal az *Előszó* idézett helye is. Már az első dolgozatban egyre nagyobb szerep jut tehát a történelmi mozzanatoknak; azért is marad el a címből Toldi neve; ezért szaporodnak meg a költő jegyzetei: „Történeti korrajzi és egyéb adatok a *Szép idők* című népies eposzhoz.”

Ezek az évek azok, amelyeket Arany a sziklával eltorlaszolt patak útkereséséhez hasonlított. Nagykőrösön új mederbe terelődött élete; „szubjektív költő” lett, töredékei elszaporodtak, kezdte kialakítani nemzeti balladaköltészetét, benne a „bűn bűnhődés” meghatározó szerkezeti elemét, s a lélektani motiváció döntő szerepét a költői ábrázolásban; a *Katalin* sikere meggyőzte róla, hogy a boldogtalan befejezés a maga helyén és körülményei közt szinte nagyobb hatású a boldognál; a láthatáron föltűntek a nagy nemzeti eposz körvonalai is: a *Csaba királyfi* első kísérletei; velük a közeli, a megszokott, ismert magánélet a nagy történelmi viharok sodrába emelő végzet már-már kozmikus távlataiba emelkedett. A költő

kezdett rájönni, hogy kinötte a „nép költőjének” szerepét; de arra is, hogy az idő, s vele az ízlés is megváltozott. Amikor végre alkalma lett a *Toldi estéjét* kiadni: átfésülte, kevésbé naivra stilizálta, mert úgy érezte, „futunk a népiestől”. 1853. június 28-án ezt írta Tompának: „Olykor úgy érzem, hogy még nem volna lehetetlen olyan művet produkálnom, mint »Toldi« volt – De minnek? de kinek?... Az a közönség, mely első »Toldi«-mban a kútágast bámulta csak ... nem találná már »Toldi«-t eléggé »sajátságosnak«, »népiesnek«, a másik, mely hivatva volna a mű költői oldalát felfogni, az a formától nem fogja látni a tartalmat”.

A közép-rész első éneke, egyébként a legegyneműbb rész, nem változott. Ez a nyitány szerencsés harmóniában egyesítette a népies, a realista és a történelmies elemeket: a népmesékből, a Mátyás király anekdotákból ismerős volt az áruhában országjáró király alakja; a Rozgonyi-ház félig népi, félig úri, patriarchális környezetében valóságos élettel telt meg a *Toldi* záróablójának közepén álló vázlatos királyalak; s a fiúsítással egybekötött vitézi torna bejelentése igen jó alapul szolgált egy, az elsőül tervezettnél sokkal nagyobb, gazdagabb epikus mű kibontakoztatásához.

Ebben a kibontakozásban két mozzanat játszik főszerepet: a végzet belépése Lajos király életébe, meg Toldi és Rozgonyi Piroska elboruló szerelmének sajátságos alakulása.

Láttuk: a *Deák* körül szervezkedők körében a történelem fokozódó súlyt nyert: úgy is mint az igazabb nemzeti önismeret forrása, úgy is, mint a politikai viták jogalapja. *Kemény* nagy tanulmánya a Toldi történelmiségéről csak kimagasló darabja volt a költőt országos példává emelő hírverésnek. Ilyen irányban befolyásolni nem is volt őt nehéz: nyilatkozatai egyértelműen bizonyítják, hogy a népiességet csak átmeneti formának tekintette a nemzeti felé; s ez utóbbinak kialakításában egyre jobban „belehömpölygette” magát a küzdelembe, hogy ő írja meg azt a népies realizmusra alapozott nemzeti eposzt, amely hivatva lett volna megmutatni, hogy valaha, a patriarchális „előidők”-ben az egész nemzet nemes: tehát osztályellentétek nélküli egység volt. A honfoglalást lelkesítve földidéző eposz tervei kezdtek a „hunniák”-ban fölsejleni, s a *Daliás idők* egy megfelelően kiszélesített változata is lehetőséget ígért valamilyen nemzetileg, művészileg méltó, de a megnevesített ponyván is propagálható mű létrehozására. A második dolgozat idején egyszerre foglalkozott mindkét tervezett trilógiával, s ezek kölcsönösen hatottak is egymásra.

A történelmi tájékozódás előtérbe nyomulásával kapcsolatban itt két fő mozzanatot látszik fontosnak a sok közül kiemelni: az „eposzi hitelét”, meg a nemzeti sorseposzt hordozó főhős kérdéskörét. Mindkettőről volt már szó. Elég lesz itt a *Keveháza*, meg a *Zách Klára* csaknem egyidejű föltűnésére visszautalnom. Mindkettőnek döntő hely, rokon szerep jut a művek alakulásában. Mindkettő értelmet és célt adott az addig a történelmi anyaggyűjtés egyre nyomasztóbb, s áttekinthetlenebb aprómunkájában, a halmozódó adattömegben, a költőnek.

Az Attila ravatalánál elhangzó táltosmonda hősenek a népek sorsát intéző végzetét idézte föl az emberi határait túllépve elbukó világura hős halála alkalmából, s bizonyította, hogy a költő döntött: a nép emlékezetében bújosó hagyományt választja költeménye epikai hitelének biztosítékul, s nem a történettudósok eredményeit.

A *Daliás idők* második dolgozatában, az engesztelő egyházi szertartásokba visszahúzódó anyakirálynővel kapcsolatban hangzik el a Zách Klára balladája. Ez a cselekmény kiemelt helyen utal arra a „fátumra”, amely egy jeles uralkodóház kiváló fiaként jelöli ki Lajos királyt a nagy epikai főhős szerepére. Ezt ugyan nem valami néphagyományból vette Arany, hanem *Fessler* német nyelvű magyar történelméből (ez a népszerű könyv egyébként sokszor használt forrása volt romantikus költészetünk történelmi tárgyú darabjainak), de beleillett Aranynak az epikai hitelről, s a nagyepikai hősről akkortájt kialakított segédföltevéscébe. Egy „prememoriá”-ba ezt jegyezte akkor: „A fátum nagy eszméjét szerencsésen kivinni. Az Anjou-házra enyészet van kimondva. Részint a ház alapítója, I. Károly által Konradinon elkövetett vértett, részint (én indikálom) a Felicián esete miatt. . . Lajos *erénye által*, saját *személyére* nézve, kiküzdí magát a fátum alól. . . Úgy hiszem, ez egészen epikus szellemben van. . . Ha történetírók az országra nézve is fatális esetnek mondják a Zách nemzetségen elkövetett kegyetlenséget, vajon hibáz-e a költő, ha a nemzetist magára a királyra és nemzetiségére fordítja?”

A *Daliás idők* második dolgozatában a Zách Klára esetét idéző ének után ezért is mindjárt Lajos király hadikészületeinek leírása következik: a megváltozott eposzi tervbe iktatott enumeráció. Első jelentkezése ez annak a címerfejtegető nemesi családtörténetnek, amely majd úgy elburjánzik a *Toldi szerelmében*, s amelyet Arany itt még mintha mentegezni kívánna:

„Ki győzné ezeket venni laistromba,
Hogy a dal szövése ne legyen goromba?
Nagy erdő ez együtt: ennyi sok családja
Viruló díszében mind egyszerre látva!

Emez fiatal még; ez terepély immár,
Sudarán sas fészkel, barna felleg himbál;
Csonkítva, lenyesve hajt amaz új ágat:
Mai nap is élő számos unokákat.

De ti kiknek őset a dal édes gondja,
Nem hízelgő verssel koszorúba fonja:
Felhat-e hozzátok az egyszerű ének
Egyszerű kebléből a nép emberének?!

Vagy hazai dalra fületek már gyöngé,
S nem halljátok, ámbár *neveteket* zöngje! . . .
Sír a lélek bennem, – és a mai kortul.
Vigaszképpen a múlt dicsőséghez fordul.”

„Vigaszért a múltba!”: ez lesz majd az egész munka rezignált indoklása. Most még a megújuló erőfeszítés sarkallója, s az első *Toldi* politikai célzatát megváltoztató koncepció tétova igazolása.

Mert a történeti anyaghoz forduló költőt olyan nehézség fogadta, amelyből már nem talált igazi kigazolást. Tanítványának, *Tisza Domokos*nak 1854-ben ezt írta: „E nápolyi történeten a művészet átka fekszik. . . A tárgy olyan, amiből semmit se lehet csinálni: Endre silány fráter, Johanne 101 esztendeig él, Lajos portyázásai semmi credményte nem vezetnek, ki

csinál ebből valamit?” Ekkor már Lajost a nagyepikai nemzeti hős szerepéből egyre jobban kiszorította *Csaba királyfi*. A *Toldi* folytathatóságának csupán egyetlen, már említett gondját sikerült megoldania a költőnek: a nehézséget, hogy miként szerepeltesse bárdolatlan hősét az udvarban. A Piroska kezéért vívott lovagi tornát roppant vidéki ünneppé alakította, tehát olyan környezetbe telepítette, amelyben Toldi otthon volt; Toldi száműzetését későbbre helyezte; az udvarba pedig Piroskát küldte, akinek kiházását – udvarnőjeként – a királyné vállalta. Történhetett ez annál inkább, mert hiszen a hős akkor még elgyűrűzte Piroskát, Tar Lőrincet pedig hűgának jobbjával kárpótolta.

A következő menetben áthelyeződik a kompozíció súlypontja. Lajos helyett újra Toldi lép az előtérbe. Ezt jelzi az új cím is. A szerelmi történet válik az egész mű meghatározó szervező központjává. Idézzük föl ezt a költő szavaival, amelyeket bújdosó hőse szájába ad a *Toldi szerelme* kilencedik énekében.

„Lovag-ember voltam s játék-viadalban
Álfegyvert viselék – nincs semmi rossz abban –
De személyem aztán soha föl nem fedtem:
Hogy ravaszul a díjt más nyerje helyettem.
Vala pedig díja a győzödelemnek
Mátka-leány, szép, mint anygala Istennek,
Ki szeretett, és csak engem a világon!
Kire már későn gyúlt szívbeli nagy lángom.

Fölfedni magam *most*: vala bölcstelenség,
Lovagi törvényben nincs ellene mentség:
Nem földni föl: a lányt csupa méltatlannak
Nekem feleségül, kit nem szeret annak.

Kisebb vala bajnok – nevem odavetni,
mint a leányt, élve, halálba temetni:
De lekötve tartott sanyarú, mély börtön
Messze az országtól, erre, a cseh földön.

Mire hazaértem, késő vala, késő!
Férj-feleség volt már az ál-lovag és ő.
Mit tettem azon túl, nem tudom, ne kérdjed –
Párbajra szoritám, s megölém a férjet.

Látva megölt férjét s tudva, hogy én tettem,
Mint holt rogya össze az én szeretettem;
Igen ravatalra, sírholtba helyezték,
Én pedig, úgy hiszem, örjöngeni kezdék.

Lementem utána, le a sziklából, le,
Körömmel is onnan kikapartam volna:
Egyszerre csak éled az én édes szentem
S megátkozta magát és elátkoz engem.”

Ez persze csak vázlata a boldogtalan szerelmi vétségnek és önként vállalt vezeklő bujdosásnak. Arany nyilván azért mondja el a történetét, a már Tar megölése után elbujdosott, vezeklő barátként magát megalázó, s aztán tovább menckülve a flagellánsok seregében jó barátként, sorstársként megismert Zách-ivadék Kobzosnak, hogy nemescbbé emelje Toldit, aki hiszen itt már látja, mit tett, tudja vétkét, vezeklésre ítéli magát, s abban bízik, hogy egyetlen kivételes képességével, a vitézséggel még kivívhatja a király kegyelmét, s visszanyerheti –, ha szerelmét nem is, hisz az már Isten arája – legalább becsületét, s otthonát. De Arany nyilván hangsúlyozni kívánja azt is, hogy a kalandos történetben minden ennek az eljátszott nagy szerelemnek van alárendelve. A teljes műben minden csak ennek a szerelemnek története záródik le véglegesen. A mellékszereplők nehézségei megoldódnak, az élet tovább folytatódik, Toldi is kegyelmet kap; de hazatérve már csak két sírt talál a Szigeten: Piroskáét és a szíve-szakadva lánya mellé temetkező öreg Rozgonyiét.

Szó volt már róla, hogy a két trilógia sorsa újra, meg újra egymásba fonódik. A *Toldi szerelme* végső változatához is akkor kezd hozzá a költő, amikor a *Buda balála* megjelenése után föltámadt munkakedve és – azért is, hogy tárgyat váltva a Csaba érlelődését segítse – megpróbálja, hogy mégiscsak úrrá legyen a nagyon is ellenálló tárgyon. A munka nem halad se gyorsan, se könnyen. Ami a kéziratokból, jegyzetekből fennmaradt, főképpen az MTA kéziratárában őrzött első fogalmazvány, az „Impurum” legalább olyan érdekes-fájdalmas, bizonyos vonatkozásokban még bonyolultabb emléke a nehéz szülésnek, mint a *Buda balálé*. Az avval kapcsolatban mondottakat főként három mozzanattal kell kiegészíteni. Nyomon követhető a sűrűn javított kézirat az az eljárás, ahogy Arany a *Daliás idők* használhatónak ítélt részleteit beolvasztja a végleges kompozícióba. Megfigyelhető a fogalmazás menetének egy-egy megkönnyebült fölgyorsulása, folyamatos szakasza, egy-egy görcsös elakadása, tétova irányváltása. S főként az látható az egyre szaporodó ilyenszerű bejegyzéseken, hogy a költő figyelmes gonddal nekibuzdulva, s el-elcsüggedve, számba is vette, dátumokkal rögzítette a mű szakadozott menetű kidolgozását.

Legalább az idevágó széljegyzeteket idézem: „Eddig 1850 (kivéve az utolsó versszakot), a többi későbbi betoldás.” – „Ez a szerkezet végképp 1863-ban állapítva meg (közbejött más irányba induló 2–3 dolgozat)”. – „Eddig 1864/5 folytán, szaggatva, különböző időkben.” – „1867 nyarán, de ugyanakkor félben maradt. Leányom 1865. dec. végén.” – „Ez darabban már megvolt előbb. Az 50-es években”. – „Eddig 1867-ben. Ami következik 1874-ben jött hozzá.” – „Eddig 1874. szept. 18.” „Régibb dolgozatokból” – „1874. nov.” – „1875. aug. 22.” „Itt kezdve 1877. dec. végén!” – „1878. január 7.” – Eddig jan. 31. 1878.” – 1878. febr. 20.” „Eddig márc. 25. 1878.” – „Eddig ápr. 15.” „1878. máj. 1.” – „Eddig 29/VII. 78. nagy szünetek. Csak 79. januárban folytattam” – „Eddig 28/III. 79.” – „Eddig húsvét első napján 79.” – „1879. ápr. 20.” – „Vége, 1879. május 15.” S hadd fűzzem ide még a XI. ének végéről, 1897. márc. 26-i dátummal:

„Nincs már széna, nincsen abrak:
Édes munkám, tűzbecsaplak!”

Érdeemes megfigyelni mily rokon módon alakul a két trilógiában az epikus koncepciót a „fátum” magasába emelő *Keveháza*, meg a *Zách Klára* sorsa. A *Keveháza*, láttuk, miután betöltötte hivatását, a *Buda halálából* már eltűnik, azzal, hogy majd valahol még beleszövődik Attila harcainak történeteibe. A Zách Klára, miután Lajos király átadta nemzeti fátumhordozó szerepét Csabának, szintén kicsik eredeti helyéről: a Felicián történetet csak az anyakirályné lelkiifurdalásos öregségének motivációjaként mondja el a költő. A ballada először önállósul; aztán az utolsó énekbe kerül. A Kobzos énekli akkor, amikor a király, már egészen más gondoktól gyötrődve, álmatlanul bolyong seregében, s a személyét érő bíráló megjegyzések betetőzésékként a családjának szégyenét idéző éneket hallva, úgy fölháborodik, hogy halálra szánja az álruhában bűjoszó Zách-ivadékot. A költő ott így „vezeti föl” a balladát: „Ide írom, ámbár, régi, kopott nóta, / Tudja fiatal, vén, húsz esztendő óta.”

A trilógia középső részében, ha van egyáltalán szerepe a fátumnak, ennek hordozója szomorú, elrontott életű szerelmespár. Ez a fátum nem is valamilyen metafizikai erő már, hanem az egyes emberek testébe-lelkébe, idegrendszerébe, előítéleteibe, akaratába, személyiségébe ivódott: onnan bentről irányító hatalom. A költő sem a világvégzet megidézője, hanem a lélek elemző ábrázolója. S ebben a megváltozott szerepében befolyásolja – korlátok közé szorítva és kifejező eszközeit a végsőig finomítva, nemesítve – a *Buda halála*. A nagy balladákban, a *Katalinban* és társaiban meg a „hunnikák” első dolgozataiban kialakított, költőiségével, gazdagságával, árnyalatosságával, érzékenységgel, mélységével és plaszticitásával egyaránt igen magasrendűvé érlelt ábrázolóművészetét Arany az ősiség hangulatvilágának földézésére mozgósította. A szélesen áradónak öhajtott és ígérkező epikai bőséget szigorú – éppen a lélektanilag meggyőző, a maga módján nagyon is realista alakrajz érdekében –, kevés szereplővel beérő drámaiságra sűrítette. Ugyanígy járt el a *Toldi szerelme* első felében. A fátum sodrása helyett a szabad akarat kelepcéit állította föl, ahogyan ennek a talányos szerelemnek titkát *Nemzet és haladás* című könyvében Sőtér István megfejtette.

Alapvető fölismerése, hogy a Katona, vagy Shakespeare oly nagy számítással költött műveinek ihletében fogant drámai elbeszélés igazi hordozója Toldi és Piroska. Ami környezetükből, életük változó helyzeteiből, fölvilánó, vagy szívósan őrzött reményeikből, a sorsukba beavatkozó mellékalakokból, eseményekből útjukba kerül, mind arra szolgál, hogy az ő egészében predestinált, a pillanatok döntéseiben azonban szabad akaratnyilvánításuknak próbaköve legyen. „Toldi és Piroska szerelmét a mulasztások, hibák, könnyelműségek, esztelenségek, majd pedig bűnök egész halmaza juttatja el a katasztrófához, az emberi cselekedetek súlyát egy végzetesen aggályos, fájón érzékeny felelősségérzet mérlegeli. Ebben a világban súlyosan bűnhődnek mindazok, akik bűnös-könnyelműen játszanak szent ügyekkel és tiszta érzésekkel.” A hosszú ideig tartó, késleltetve megérő döntés „sommás drámai folyamatban elevenedik meg”. „A hatodik ének szenvedélyrajza talán a legtöbb, amit a »szív örvényeinek« megmutatásában, a lélektani valóság ábrázolásában Arany valaha is nyújtott. Előbb Piroska örvényei nyílnak meg előttünk: a lélektani regényben alkalmazott analízis klasszikus eljárásaival él ez egyszer a költő – csak épp rendkívüli plaszticitást, szemléletességet, poétikus erőt lehelvén beléjük... amiként

Toldi ráébredt »rút, rettenetes« bünére. . . ugyanúgy Piroska is megérti, hogy eljátszotta boldogságát.” – „*Buda halálának* cröteljes nemzeti tájékozódása után *Toldi szerelme* a lélek, a szenvedély valósága felé fordul, a népies nemzeti művészetet annak az »általános emberi«-nek kifejezésére kívánja alkalmassá avatni, melyet Erdélyi óta ez az irányzat a nemzetitől elválaszthatatlannak tekint.”

Ez általánosabb utalásokat kösse Arany szövegéhez itt legalább a dráma nagyjelenetének fölidézése. Toldi, a prágai kaland, s a cseh rablók leverése, s a sziklabörtön elviselése után azzal az elhatározással érkezik Budára, hogy újra, most már a szokás és a lovagi törvény keménységével is, megküzd Piroskáért; ekkor értesül róla, hogy elkésett.

„S nem nézve haragját fürgeteges éjnek,
Toldi rohan, száguld, mint a kóbor lélek;
Birkózik a széllel Buda nyílt utcáin,
Havas eső csattog, sistereg orcáin,
Mint a kavargó szél azt mit az ég hullat:
Úgy söpri alá s fel őt is az indulat.
Keblét ez indulat meztelenül járja,
Veri nagy hullámit haja sötét árja. . . .”

S, mikor részegségéből ocsúdva, egy kocsmá utcai kőpadján a jeges hajnalban fölocsúdik:

„. . . leszállott önnön bús magába:
Ott lelte *bibáját* nagy bánata mellett.
Hogy senkire vádat másra nem emelhet!”

Ezért hát először nemet mond Tar Lőrincnek, amikor ez vacsorára hívja, de mégse tud ellenállni a kísértésnek: elfogadja a meghívást, s ilyen vívódással készül a találkozóra:

„Egyszer, csak ez egyszer – de mit ér, mit használ
Látni Piroskáját – jaj, nem az övé már;
Tőle hideg búcsút – azt sincs joga venni;
Egy néma sóhajtást – jobb oda se menni.
Hátha szilaj vére – de galamb lesz, bárány;
Váljon meg örökre – meg, az egy perc árán;
Keserűbb lesz akkor – legyen! azt szomjazza;
Így habozott a hős: de az örvény húzza.”

Piroska ugyanilyen rettegve-vágyódva készül a találkozásra:

„Egész nap az Istent mind csak azon kérte,
Hogy Toldi ne jöjjön (hisz úgy sem ígérte);
S egész nap a szívét mind csak azon kapta,
Hogy, ha felé se jön, megreped miattal!”

A találkozás sorsdöntő pillanata:

„Az az egy pillantás, amaz első, édes.
Marcangló, iszonyú, de gyönyörűséges,
Repeső, örvendő, bánatos és bánó,
Felelő és kérdő, viszont szemrehányó;
Tilos ámbár büszke egy isteni jogra,
Kétségbe – csés, hol odavész test, lélek:
Az az egy pillantás ezt érzeti vélek.”

De szépen, derülő hangulatban folyik a vacsora, amikor azonban olyan peccenyét hoznak, amit az asztalnál kell felvagni, s amikor Tar nekigyürkőzik a szeletelésnek, s Piroska, önkéntelen elégtételvévésül felfedi, hogy tudja, mi történt a viadalkor, a föllobbant Tar keze „visszacsapja a szót az eredő helyen”. A bosszúra dühödött Toldinak Piroska áll útjába: az izgalom öntudaton túli csókban fonja össze a szerelmeseket. Toldi vinné is magával meglelt boldogságát, de ez visszahátrálva arra kéri „*Becsületét* véd meg, oh lovag egy nőnek!” A „keserű józanság”-ra ocsúdó Toldi *most* látja igazán, hogy, ami csak felelőtlen tréfaként kezdődött, „rút, rettenetes bűne”-ként lepleződött le: egy szerető szívet megtört az álság! Elfut. S ezután következik a földült szerelem pokoljárása: Tar megölése, Piroska tetszhalála, sírjának feltörése, a tetszhalott fölocsúdása, s mindkettejük elátkozása, Toldi elbujdosása.

A magyarázók igényesebbje általában az első hat éneket tartja a mű igazán sikerült részének. A költő a munka szüneteltetésére kényszerül itt, s 1867-ben, hat év múltán folytatja csak egy már korábban írt részlet VII. énekké átsimított változatával. 1874-ben négy esztendőre újra félreteszi, s csak az *Őszikék* sikerén fölbuzdulva kezd az utolsó énekekhez. Ezért valóban ritkásabbá válik az „epic” előadott részletek szövete, aránytalanabbá a kompozíció. Arany maga is érezte ezt, láttuk leveleiből, magyarázataiból, a maga számára még versebe is foglalta aggodalmait. A *Toldi II. részeihez* című fájdalmas sóhajában így feddette 1879. augusztus 31. dátummal a „későn született, buksi költemény”-t. „Miért is jövel családod rontani?”, s egy önmagát szigorúan korholó négysorosban azt írta nem sokkal halála előtt:

„Ifjúkori munkát öregeken ne végezz,
Ha akarod, hogy jól menjen sora véghez,
Mert a keverék mű a fejedre támad,
Inkább törmeléknek maradjon utánad.”

Ez is példás önismeretének bizonyítéka; mert hiszen ekkorra már ujjongó lelkesedéssel méltatták a művet, s 1880-ban megkapta érte az Akadémia nagyjutalmát is.

S hogy a tizenkét énekes „elbeszélés”, „vagy, ha tetszik, verses regény” egésze kiváló kompozíció, azt is kifejtették a hódolók. Az effajta magyarázatok végeredményét így foglalta össze Voinovich Géza: „Alakokban, eseményekben leggazdagabb, hangulatokban legváltozatosabb alkotása e mű költőjének, lélekkrajza legmélyebb... Mintha a költő, miután fölépítette romjaiból ősi naiv eposzunkat *Buda balálában*, most lovagi

hőskölteményünket akarná megalkotni. . . Az előadás könnyen foly, s könnyedén csap új útra: ezt nem a szerkezet lazasága teszi. . . , hanem ellenkezőleg, a párhuzamosan futó eseményeknek összekapcsolása.” A nagyra-nőtt cselekmény lehetővé teszi, hogy a költő beledolgozza Ilosvai hosszú ideig használhatatlannak vélt részleteit is, s a szerelmi történet gondos kidolgozása mellett, módot nyújt az epizódok sokszínű kibontakoztatására.

Mindez igaz is. Újra, meg újra megismétlik ugyan *Arany László* aggodalmát, hogy a „sietős világnak” nem lesz türelme a költői művesség remekléseinek megfigyelésére. A *Toldi szerelmének* valóban nem volt igazi közönségikere; nemegyszer hallani most is, hogy unalmas. Ez persze, nem von le értékéből semmit: klasszikus remekműveket, akár *Az Isteni színjátékot*, akár *A megszabadított Jeruzsálemet*, akár *Az elveszett Paradicsomot* nem szokás, mert nem is lehet a bestsellerlistán elfoglalt helyük szerint mérni. De igaz van a kritikai kiadás jegyzetének: „*A Toldi szerelmével* kapcsolatos irodalomfejlődési, műfaji, esztétikai, stilisztikai problémákat a kutatók eddig szinte teljesen elhanyagolták – nem szóltak érdemben a T. Sz. helyéről korábban, Arany fejlődésében, sem nyelvről, stílusáról; nem oldották meg a műfaji kérdést, a verses regénnyel, általában a verses epika modernizálásával kapcsolatban.”

Amit itt pótolnom lehet, igen kevés: be kell illesztenem e pályaképadta lehetőségek keretébe. Ismétlem: ez Aranynak legtalányosabb műve: részleteiben egyelőre kimeríthetetlen. Tele alig fölfejthető – s talán nem is fölfejtendő – rejtélyekkel. Bizonyos, hogy igen különmű egybeszővött, s mégis szétartó elemeivel inkább gomolygó, mint kristályos egység.

Különösen ott forrósodik föl, s bűvöl el homálytalan költői erejével, ahol a költő ihletett spontancitásának hitelesítő erejét érezzük: az indító énekek Homérosz-sugallta idilli jeleneteiben meg az elkomorodott szellemi történet tragikus válságig emelkedő drámai fokozásában. A mű második felében egyre jobban érezhető valamilyen erkölcsi kényszerítés hatása: olyasmi, ami a *Széchenyi emlékezetét* is megfosztja az igazi remekművek izzó fényétől: az a mesterségbeli virtuozitás, amely nem ismer nehézséget, mindent mozgósít egy tévesen kijelölt és vállalt cél érdekében. Arany kiesett abból a „fősodorból”, amelyet a *Magányban* ódai tetőfokáról még belátni vélt. Olyan hatalmas fához hasonlít ez a mű, amely csak lombjai egy kis részével hajol bele a folyóba, inkább tükörképe, vagy még inkább: árnyéka vesz részt annak életében. Ezzel a – tudom, szűkséggéppen hevenyészett – képpel jelezhetem a helyet, amelyet irodalmunk fejlődésében elfoglal: hatása a legjobb szándékkal sem mérhető össze akár a *Toldi*éval, akár a balladákéval, amelyeket pedig mind részleteinek gazdagságában, mind lélekrajzának mélységében, mind művészi eszközeinek minőségében nemegyszer fölülmúl.

Ennek okát nemcsak a közízlés, a nemzeti eszmélkedés, a művészi fogékonyág, divat változásaiiban kell keresnünk, hanem a költő alkotópályájának egyre mélyebb magányba, művességbe és személyességbe vezető alakulásában is.

Ne feledjük: a *Toldi szerelme* is a *Palota foglyának*, s az *Őszikék* költőjének műve. Arany már a *Toldival* kapcsolatban is megjegyezte, hogy több benne a „személyes elem”, mint általában vélik; a *Toldi estéje* varázslatos légkörét is ez a méln „humoros” líraiság hozta létre. A VI.

ének Piroska-betétjével kapcsolatban szó esett már róla, hogy Arany fontos műveiben is, a *Toldi szerelmében* pedig különösen –, ha még oly bonyolult utakon, áttételeken át is – a maga élete folytatódik. Hadd fogalmazzak itt határozottabban: Arany pályáján ennek a személyességnek erős megnövekedése, sőt, döntő hatása jelöli ki főként ennek a verses regénynek helyét.

Bizonyítsa ezt itt csak a mű indítása és befejezése: mint valamilyen, igen erősen személyes színezetű kerete az egész „epice kivitt” freskónak. Az első négy sor a *Daliás idők* minden változatán át ugyanaz: a *Toldi szerelmében* azonban erősen átalakul a folytatás:

„Visszanéz a magyar, sóhajtva néz vissza,
'Te dicső hajdankor! fényes napjaidra;
Szomorú tallóján ősi hírnevének,
Hej! csak úgy böngéz már valamit – mesének.

Engem is a bánat megviselvéen zordul
Vigaszért hő lelkem a múltakba fordul;
Azokkal időzöm, akik másszor voltak:
Mit az élet megvon, megadják a holtak.

Toldi jut eszembe, kiről, még ifjonta,
Játszi elmém könnyű énekét elmondta,
Egyszerű az ének, rajta semmi dísz tán,
De a szívből fakad melegen és tisztán.

Oh! ha – nem a hírért, nem a dicsőségért,
Nem, hogy e világnak üssek vele cégért,
De, hogy a dallásban nekem átfijadnék –
Oh, ha még egy olyat énekelni tudnék!”

Olvassuk el figyelmesen a befejező két strófát is, amelyekben –, mint régi műveken alkotójuk a maga arcképét – Arany maga is megrajzolja magát, el is válva, de össze is fonódva a szívéhez oly közel álló, darabosnak látszó, de különösen érzékeny lelkű hőssel. A Zách-ivadék kobzos feleségül veszi Toldi György leányát, de föl kell vennie a Toldi nevet is.

„Ami úgy is történt: gyarapodott névvel
Háromszáz esztendőn át mindenik évvel,
Nem is hagyta Miklóst homályba borulni
A *Nagyfalusi és Szalontai Toldi*.

Szolgálta királyát – majd a fejedelmet,
Kinek én ezt írák *tört* címere mellett,
Zárt sisakon, s pajzson, kézbe kivont kardú
Nagyfalusi Arany, Szalontai hajdú.

Egyéb dolgairól hű Toldi Miklósnak
Nem érzem magamat énekkel adósnak
Könyvbe se olvastam, nem is tudakoztam;
Csak ez egy munkámmal igazán tartoztam.

DALIÁS IDŐKRŐL mit még barna hajjal
kezdtem s félbehagyék küzdve kórral, bajjal,
Most, mikor agg lettem, s a hajam fehérül:
Imhol a bús ének TOLDI SZERELMÉ rül.”

A szöveg tisztázatának végén egy Arany aláírásairól soha nem hiányzó, de most boldog, fölszabadult két kacskaringóval kifuttatott vonal látható, s ebbe illesztve a játékosra formált dátum: „Vége 1879. május 15-én.” Figyeljünk rá, mily rokonsorsúvá lesz itt a két hagyomány. Hordozója az a *tört címer*, amelyről a költő pontosan tudta, hogy az ő családja is a „fejedelemtől” kapta: hiszen ezért is vált érvénytelenné.

A személyes jelenlét ezeknél elmosódottabb, rutinszerűbb, de forróbb kifejezéseit is halomszámra lehetne összegyűjteni a *Toldi szerelméből*. A trilógia más darabjában is lehet persze efféle – a költő „kibeszélő” szavait valamilyen képzelt mesemondó fikciójával hitelesítőktől a természet, a sors erőt örömmel, vagy segélyt kérve megszólító, a költő váratlan időjátékait egy-egy byronias fordulattal megmagyarázó passzusokon át a teljes személyes összetartozást hangsúlyozó betétekig – részleteket találni; legtöbbit bizonyosan ebben a legutolsó, legnehezebben fölnevelődött s leggazdagabb szövetű műben, s becsvágyó lélekelemző nem egy olyan mozzanatot találhatna Toldi nagy erejű tetteiben, kudarcait mámorral gyógyító érzékenységében, eljátszott lehetőségeiben s elkésett döntéseiben, amelyek a költő „énkivetülésének” jeleként is fölfoghatók. Ilyesmiken tűnődve magam is sokszor mérlegettem: nem Aranyról szólnak-e (vagy legalább: róla is) Sötér jellemzésének ezek a sorai: „Kisemmizett hős Toldi – mégpedig nagyrészt önhibájából az. Lehet, hogy épp e hibák s e tökéletlenség miatt állt is oly közel Aranyhoz... sorsát, *egészeben*, mégis e tragikum jegyében látta. A boldogságra, az élet teljességére hivatott hős – aki ezt a hivatottságot eljártassa s ugyanakkor mégsem aljasodik le, hanem megőrzi erkölcsi nagyságát, tisztaságát és nemességét: íme a tragikus Toldi.”

Mondhatnók: íme a tragikus Arany. S hadd idézzem most – kivételképp – ennek a pályaképnek húsz éve készült s azóta részben meghaladott első fejezetéből a tragikus Aranyról szóló néhány mondatot: „Arany is amikor elfogadta s vállalta sorsa csillagát, olyasmire vállalkozott, ami vétlen vétkesként, őt magát sodorta egyre tragikusabb ellentmondásokba, összeütközésekbe... Ő is, mint annyi kortársa, úgy érezte, szándéktalanul hibázott, s a tragikus vétséget ő is hajlamos volt „az erény túlhajtása”-ként értelmezni... ekkor nem szemét vájta, de nyelvét tépte ki: költőként elnémult. S mikor mégis meg kellett szólalnia, mint az agg Oedipus Kolonosban, kicsit bőbeszédűen, látszatra csak a maga személyes dolgairól szólt: a lényegget illetően mégis változatlan keménységgel, tisztánlátással, magát végleg az épen megőrzött eszmének áldozván.”

„Tragikus Arany”: ezen sokan megütköztek. Lehet-e ilyesmiről beszélni akkor, mikor a tragikusnak minősített személy olyan magasságra érkezik, amelyen mindenc megvan, amit ember a körülményeiben adott lehetőségek szerint csak elérhet: országos tekintély, főhivatal, teljes anyagi és erkölcsi megbecsülés. De hát a tragédiák hősei is igen sokszor a legmagasabb polcra bukhatnak le! – Arról pedig, hogy Arany tragédiája nem a látványosak, hanem a hangtalanok közé tartozik, már többször volt szó: ha lehetne – csak segédföltevésként – ilyen különválasztással élni, azt mondhatnók, nem egy értelmiségi ember tragédiája teljesedett be itt, hanem egy kijelölt és vállalt hivatásé.

Az egész fölvezölt pályakép egyik fontos törekvése volt: bizonyítani, hogy Arany a huntrilógiát szánta élete főművének: ebben akarta a kor zavaros hullámveréséből a művészi alkotás időállóbb emlékejeként kiemelni ezeket

a legfontosabb mondanivalókat, amiket nemzetének „a szent hazának képe” jegyében, sugárzó költői jelképszerűséggel el akart mondani. A mű befejezhetetlen lett.

A *Toldi szerelme* kiadása, sikere és a költő számára már túlságosan is zajos, hozsannázó fogadtatása idején, újra elővette a *Csaba királyfit*; a régi tervet – nyilván csak kiindulásul – emlékezetből újra leírta a Szigeten, sőt a második rész kidolgozásába is belefogott. Aztán rájött, hogy nem tud megbirkózni vele. Ha számba vesszük mindazt, amit a *Buda halála* befejezése után a hun trilógiával kapcsolatosan összegyűjtött, eltervezett s félretett, nem lehet megszabadulni attól a benyomástól, hogy nemcsak egészségi oka volt a mű félbemaradásának.

Németh G. Béla igen meggyőzően utalt arra, hogy nem lehet megelégedni a *Buda halála* értelmezése esetében csupán a mű két közkeletű tanításának: a nemzeti összefogás szorgalmazásának meg a „külpolitikai környezetveszély kisnemzeti érzetének” kiemelésével. Magasabb, az emberlét, különösen az Isten-lét, meg a kiválasztott hőslét már már metafizikai kérdéseiről van ott szó. E kérdések aktuális vetületeiről is persze: arról, hogy lehet-e „egy elnyomott, egy leigázott, egy megszarolt országban – belső elmentmondások nélkül – egy elnyomót, egy leigázót, egy kifosztót eposzi dícsőítéssel, eposzi rekvizitumokkal bemutatni” s hogy – hadd folytassam: – helyes-e, megvalósítható-e egy teljességgel vágyszülte utópista-patriarchális társadalomeszmény hiteles földézése akkor, amikor már Budának is az volt a bűne, hogy egy ilyen elképzelt egység „mértékét” megbontja felelőtlen cselekedetével, a hatalom megosztásával. Attila végzetes bűnére s bűnhődésére történik ugyan nyomatékos utalás; az utolsó töredék utolsó strófájában Detre ekképpen „morog”:

„Etele, nemes vagy! ez lesz a megtorló;
Elaludná ezt más, közlelkű bitorló;
De te birodalmad sírját magad ásd:
Buda várhalála lesz a te bukásod!”

Ez azonban visszahátrálás a világvégzet nagyepikai látomásvilágából a balladáknak a személyes lelkiismeretben megalapozott „bűn-bűnhődés” ki-próbált módszeréhez. Persze Arany Etelét épp úgy nem szánta a trilógia főalakjának, mint Budát sem. De hol bukkan föl a tervekben a főalaknak szánt Csaba küldetéseszméje?! Mert hiszen azt a szerepet, hogy Etele birodalmának romjaiból a keleti őshazába visszamenekülvén az örökség visszahódításának biztató üzenetvivője legyen, aligha minősíthetjük igazán nagygnak, hősiesnek; arra a valóban nagyszerű s fölemelő mondai hagyományra pedig, hogy a bajba jutott székelyeknek, mint a hősrégék varázslatos alakjai, seregével a Tejúton mindig segítségére siet Csaba: nem lehet egy egész eposzt fölépíteni. Aranyban – úgy tetszik – megingott mind a hun–magyar rokonságesszme költői ábrázolhatóságába, mind a két nép patriarchális „atyafi”-világának valóságába vetett hit; de az a remény is, hogy a tervezett nagy művet egy valóságos, élő nemzet „tanulhassa vérré”. „A régi panasz” azért is olyan tragikus mélységű és hitelű vers, mert erről szól.

Nem szabad tagadni, hogy a huntrilógia 1881-ben kezdett utolsó dolgozata bizony sápadt, elhalkuló visszhangja csak a *Buda halála* emelt, érces zengésének. Éppúgy az erkölcsi kényszer és az utolsókat lobbanó alkotásvágy

szüleménye, mint a *Toldi szerelme* második fele. Mert ez az erőltetett me-
netekben létrehozott munka tartalmában alig több egy kivételes nyelvmű-
vész kivételes gonddal megtervezett s kivételes formába foglalt közepes ro-
mantikus történelmi kalandregényénél. Mintha a költő éppen annak a fran-
ciás regényírásnak bővületébe esett volna, amely ellen folyóirataiban olyan
határozottan föllépett s amelynek visszaszorulásában a magyar elbeszélő
próza jó irányú kibontakozásának lehetőségét üdvözölte.

Az utolsó évek költői munkássága – hangsúlyozom újra – csaknem tel-
jes magányosságban folyt le. Hogy mi készült ott – ismétlem – csak jóval
később, új s más nemzedékek számára világosult meg lassan. Az a „nyájas
olvasó”, akinek abban a szívszorító *Előszó*ban ítéletére bízta a döntést,
hogy nem lett volna-e jobb töredékben hagyni a *Toldi szerelmét*, nem is
sejtette, miről van szó. Egész mélységében a költő sem tudta: különben
aligha veszi elő újra a Csabát. A Gyulai vezette kórus azonban nem vette
figyelembe a költő kételyeit: egybehangzóan a legmagasabb elismerés ho-
zsannáját énekelte: „mindenkor a világirodalom legnagyobb művei közt fog
említettetni”: „*nagyobb* (minden tekintetben *nagyobb*) műve a legújabb költői
irodalomnak, nemcsak a magyarnak, bizonyára nincsen”.

S Z O M S Z É D S Á G

VOJTECH KONDRÓT

Néhánv szó — szavakról

Szél fúj be a szavak között.

A szlovák versről kell beszélnem és — látszólag paradox módon — a kortárs magyar költőnő, **Nemes Nagy Ágnes** verssorával kezdem beszámolómat, mert a költészet nyelve éppúgy nemzetközi, mint a zenéé és minden művészeté. Mert ismerjük a szavak erejét és egyúttal a szavak gyengeségét. Tudunk a köztük és a mögöttük lévő úrról.

Szél fúj be a szavak között.

Ennek ellenére, a költők egyre újabb nemzedékei indulnak abba a soha véget nem érő — és szerencsére soha be nem fejezhető — küzdelembe, mely minden egyes szóért, minden egyes verssorért folyik. Mindegyiken vér szárad — értünk egyet **Ivan Kraskoval**.

Miroslav Válek 1959-ben az (akkori) kortárs költészetből készült versválogatás előszavában ezt írta: „*Mert a költészet néha olyan, mint az emberi szív. El kell találni a kellő pillanatot, hogy válaszoljon egy másik szív szólítására. A legjobbkor kell érkezni. Megtörténik, hogy szólítjuk a szívet, s nem válaszol. megérintjük, s meg se rezdül. Vannak versek, melyek áttetszők, mint a víz, mégsem látunk a mélyükre, s vannak éjsötét versek, mégis világos belőlük minden. Vannak versek, melyeken átme gyünk, mint valami átjáróházon, s vannak, melyek összezárulnak, mint a rózsaszirmok, hét lakatra vannak zárva, büszkék és hozzáférhetetlenek a maguk királyi fenségében.*”

Nem kezdem hát **Ádámnál, Évánál**. **Ivan Kraskoval** kezdem. Igen, vele, pedig közel harminc év telt el a halála óta. Jól emlékszem arra a hideg márciusi napra, temetésének napjára, s arra is emlékszem, mit mondott egy fotóriporter, amikor a temetési menet végigvonult a néma, borús, komor fővároson: „Milyen kár a délelőtti napért!”

Ivan Krasko a XX. századi szlovák költészet fényes napja marad min-dennek ellenére, a múlt idő ellenére, s annak ellenére, hogy kincset érő két karcsú verseskötete még az első világháború előtt került az olvasók kezébe, (s azóta hány új kiadást ért meg!).

Míves, csiszolt versek **Krasko** versei, melyeken rajta szárad a vér. Tö-mörek, koncentráltak, maiak, modernek. Elsősorban azonban azok a versei ilyenek, melyeket — ő, a melódia született mestere — rím nélkül írt meg, hogy így teljességgel hangot adjon a gondolat, az igazság súlyos jelentőségének, még akár a szépség, a jó hangzás rovására is.

A **kraskoi** hagyományt számba kellett (és számba kell) vennie, vala-mennyi utána következő költőnemzedéknek, ideértve a mai legfiatalabb költőket is, akik látszólag a semmiből indulnak, (legalábbis megrögzött elképzelésük szerint), és (naivul) tagadnak mindent, ami előttük volt.

Nincsen modernebb (maibb) poétika, mint **Kraskoé**, **A régi líra poétikája** (Poetika starej lyriky):

... sose ird le, amit nem érzel,
ami nem szívedben született;
kerüld az ékesszólást, mint a pestist,
vesd ki a versből az üres szót mind;
zeneként zengjen minden verssorod,
képként ragyogjon mindegyik szavad —
és ne feledd el, hogy a titkos,
a sejtelem ezernyi húron zeng.

„Szeretem a szabadverset, Walt Whitman. De Ronsard szonettjei is csodaszépek!” Célzatosan idézem **Nezval** ismert mondását. Azt akarom jelezni vele, milyen széles témakört ölel fel a mai szlovák költészet, s meddig terjed stílusferemtő készsége. Azoktól a versektől kezdve, amelyek **Weöres Sándor** szavaival élve „a pillanat napsugarai, s még nyelvük is szinte bukfencet hány jókedvében”, a filozófiai értekezésszerű versekig, a fogalmak barlangjaiig, a szavak labirintusaiig, a **Juhász Ferenc** „kísérleteihez”, úgyszólván tipológiailag közelállóig. Ám, a szlovák költők elsősorban a „vers munkásai”, ama kassáki értelemben: „*Azt akarom, hogy verseimnek testük legyen: úgy nyúlok a szavakhoz, mint egykor a vashoz és acélhoz. Azt szeretném, ha verseim oly kemények, oly tömörek volnának, hogy meg lehessen őket ragadni, s szoborként felállítani az asztalra*”.

Természetes, hogy bár a mai szlovák költészetre inkább a sokféleség a jellemző, mint az egyformaság, nem kevés olyan integráló tényezőt is találhatunk, melyek összefűzik a nesztorok érett alkotásait a középnemzedékhez tartozók kísérleteivel, vagy az éppen most indulók próbálkozásai-vaival.

Ilyen például a szonett — és az a szabályos időközökben megújuló érdeklődés, amely ez iránt a klasszikus versforma iránt megnyilvánul. **Valentín Beniaktól** kezdve **Ján Kostrán**, **Vojtech Mihálikon**, **Viliam Turčány**, **Ján Stachón**, **Ján Buzássyn**, **Marián Kováčikon** át jelen van a szonett mindenütt, egészen az induló költőknek a legszebb tavaszi, nyári, őszi, téli szonettért folytatott költői versenyeiig.

„Az épületek leomlanak, az állványzat marad” — így valahogyan írta **Valentín Beniák** nem sokkal halála előtt. Igen. — Beniák és Novomeský költészete megmarad: mint formula, mint követelmény, mint sarkigazság.

A budapesti születésű **Ladislav Novomeský** nemcsak költészetével (vagy publicisztikájával), hanem elsősorban életével és állásfoglalásával fedezte busásan a szocialista költő erkölcsi hitelét. Ha egyetlen jelzővel kellene jellemeznünk költészetét, akkor az a szó ez: **emberi**. Ha ugyanakkor figyelembe vesszük minden igazi költői egyéniség kettősségét, akkor az ő esetében a vonal a „majombukfencetől” (az első versektől), melyek során „régí gyerekségekre, bolondságokra emlékezünk”, a halála előtti „Bölcsesség”-ig húzódik — ámde ez a „gyermeknek, a bölcsék bölcsének bölcsessége”, az oktalanul bátor mesebeli kisfiú bölcsessége, azé, „aki fennszóval kiáltotta, hogy a király meztelen, egészen meztelen”.

Ján Smrek és **Ján Poničan** a szlovák költészet legutóbbi fél évszázadának két további, már úgyszólván élő legendája. Ján Smrek nélkül nem lehet a szlovák szerelmi líráról beszélni, az ő világképe a szerelem. Poničan volt az örök lázadó, ama „csodálatos Janko”, a költő forradalmár: költészetének ez a lényege, lényének ez az alapállása.

Az életet dicsőítette már első költői szárnypróbálgatásaival **Andrej Plávka**, s erről dalolt haláláig. Utolsó verseskötetei valamiféle „másodvirágzásról”, költői megújhodásról tanúskodnak, melyet ráadásul a kifejezőmód egyszerűsége, letisztultsága — a tökéletességre emelt népiesség jellemez.

Mondanék néhány szót **Ján Kostra** és **Pavol Horov** költészetének utolsó időszakáról is. Éppen az ő verseikről jogosan mondhatjuk, hogy szilárdan állnak, hogy a szlovák szocialista költészet pillérei. Főként életük utolsó szakaszában — még pontosabban a haláluk előtt — írt verseik szinte profetikus, szimbolikus érvényűek. Ezek az egyformán szép és igaz versek (melyekben a szó szoros értelmében kitárták lelküket) a mai költészet legmagasabb fokú szintéziseinek egyikét alkotják. Ez az az érzés: bele-mélyíteni ujjainkat, remegő ujjainkat a meleg termőföldbe. Összeforni ezzel a földdel. Az utolsó ingünket odaadni egyetlen versért!

A volt szürrealisták régebbi költészetéből készült válogatások s új verseik némileg ugyan felfrissítik a mai költészetet, s bizonyos különlegességet kölcsönöznek neki, ámde kísérletezésük hatásának intenzitása már jócskán meggyengült. A vers formai kötöttsége az esetek többségében azzal a következménnyel járt, hogy szárnyát szegte a költők szabadon csapongó képzeletének. A vers megfegyverezése, leegyszerűsítése következtében határozott szemléletbeli differenciálódás mutatkozott.

Így aztán beszélhetünk **Pavel Bunčák** „egyszerű beszédének” nagyvárosi jellegéről, **Július Lenko** „szalagavatóiról”, melyek hatásosan idézik fel a szerző pedagógusi tapasztalatait, **Vladimír Reiselnek** a polgári lírájáról (szemek és nyárfák).

A költői kísérletezést már talán csak a „vándor pék”, **Štefan Žary** fokozhatja, ez a kozmikus földi lény, aki egyszerre ironikus entellektüel és kedélyes falusi ember. Nagy lélegzetű epikus művével — **Szentivánéji álom** (Svätojánska noc) — nemcsak hogy feltárta egy ki nem használt műfaj lehetőségeit, hanem egyúttal azt is bebizonyította, mennyi érték rejtőzik még a nyelvben — a nép élő nyelvében, ebben az elevenen buzgó kristálytisztza forrásban.

Az a **Milan Lajčiak**, aki 1949-ben huszonhárom évesen a **Föld elvtársnő** (Súдруžka moja zem) című kötetével megnyitotta a szlovák szocialista költészet korszakát, és az a **Milan Lajčiak**, aki a **Levelek az ős hajú asszonyhoz** (Listy sivovláske) és az **Úti levelek** (Listy z ciest) költője, mindig ugyanaz volt és mindig más. Mindenkor csodálatot érdemel fiatalos merészsége:

Traktorra ülve indultunk el,
mi, a fiatalok csapata,
hogy a falut odakapcsoljuk a gyárakhoz.

És még inkább csodálatot érdemel jelenlegi költői aktivitása. Továbbra is fiatalos —, ha a formateremtésről, a költői kifejezőmódról van szó — s egyúttal dialektikusan bölcs és megfontolt a mai **Milan Lajčiak**.

És mindez annyira rejtett,
intim dolog,
mozdul a szívünk,
a Föld forog.

Vojtech Mihálik 1966-ban egy ankét alkalmából egyebek közt ezt írta: „A tehetség természetes tulajdonsága, hogy egyre elszántabban keresse azokat az összekötő kapcsokat, amelyek a társadalmi valósághoz fűzik, mert nélkülük nem tud lélegezni, nem tud létezni”. És a továbbiakban így folytatja: „Az igazi nagy irodalom mindig beleavatkozott a politikába, mindig hajlandó volt eszmékért megégetni az ujját”. Ezzel akaratlanul kimondta a maga legsajátabb, lényének legmélyéről fakadó hitvallását, felfedte költői magatartásának lényegét.

Erről nyerünk bizonyosságot akkor is, ha mélyebben belepillantunk Mihálik eredeti költészetének „kulcsra zárt hét szobájába”. (Mert nem szabad megfeledkeznünk a képzett, szorgalmas műfordító Mihálikról, ugyanúgy az irodalmat, elsősorban persze, a költészetet figyelő kritikus Mihálikról sem.)

Természetesen, főként azért adunk neki hitelt, mert politikai és szerelmes versei, a természettel foglalkozó és polgári lírája, haragos és elnéző irodalmi pamfletjei, mindenekelőtt formai szempontból, tökéletes, pontos, eleven költői szlovák nyelven megírt alkotások.

Azok közé a kevesek közé tartozik a szlovák költészetben, akiknek megadatott az irónia és az önirónia adománya, s ez alkotó művészetének kiapadhatatlan forrása életének hatodik évtizedében is.

Fizetem: a hazugságot (a lelki békét),
a partialan, s ezért gyáva álmokat,
a gőgöt, mely rothad —, s hallgat, és még
a fölszentelt, törvényes ágyakat.

A szerelmet, mely magát, s mást sem szeret,
a késő bút, a megszegett ígéreteket,
a vágyat, mely csak messzeségbe lát,
s képmutatást, az erkölcsöt tehát.

Miroslav Válek A költészet útjai (Cesty poézie) című 1958-ban — tehát egy évvel megkésétt költői indulása előtt (első verseskötete, az *Érintések* — Dotyky — 1959-ben látott napvilágot) — megjelent cikkében világosan megfogalmazta eszmei és művészi állásfoglalását, a mai (ellentmondásokkal teli) kor alkotó művészeinek pozícióját. Kiemelve a gondolatnak, kiemelve a szó és a költői kép fajsúlyának fontosságát, mely utóbbira nagyobb megterhelés vár, mint bármikor azelőtt. S, jóllehet, cikkének zárószakaszában elismeri, hogy a művészet terén talán a legnehezebb jóslatokba bocsátkozni, a legutóbbi húsz-egynéhány év költői gyakorlata (a világirodalom, a szlovák irodalom költői gyakorlata és saját költészete is) teljes mértékben igazolta feltételezését.

Egyszer majd mindent megértek
és felfedem előtted a dolgok rejtett összefüggéseit.

Tehát: a költészet mint megismerés. És még valami. Erre a kérdésre: „Örülsz-e, ha tetszenek a verseid?” a költő így válaszol: „Jobban örülök, ha nyugtalanságot keltenek”. (Harmadik verseskötetének munkacíme *Egyensúly*, — Rovnováha — volt. Végleges címe *Nyugtalanság* — Nepokoj — lett.)

1976-ban adta ki Válek *A szó* (Slovo) című kötetét, amelyben megint mi más lehetne, mint — „csak szavak, szavak. szavak... Csakhogy, egé-

szen mások, mint valaha". Szavak — gnómák, nem „örök” igazságok; szocialista jelenünk igazságai, mivelhogy „a föld egyre inkább a moszkvai idő szerint forog.”

A mai szlovák költészetben nincs merészebben kifejezett és őszintében átértzett vallomás az alábbiánál:

Mondj igazat akkor is,
mikor a hazug szó
lenne éppen
a csábító.
A tényeket, mint cukorral a kávé,
ne édesítsd vele.

Mondj igazat,
ha káprázik is szemed.
Útnak, keserűek
az igaz szavak néha.
A gerinc a fontos, a véna!

Ne papolj:
a megoldás
ez is, az is lehet.
Mondd ki
a puszta
lényegét.

Milan Rúfus az a költő, aki mindenkinél jobban tudja, hogy:

Csak templomlépcsők,
templomlépcsők a szavak.
Anyanyelvem, te, naponta újrakezdett
szerencsejáték, pillanatokra
sejtelmes mélységek nyílnak benned,

csak templomlépcsők,
templomlépcsők a szavak.
Magasan fölöttük a hallgatás tornya.
Előtte gubbaszt az igazság, költő.
(Tányérjába pendül néha
a kimondhatatlan fillére: könnyen.)

Ó, szavak, szavak, motyó a fejem alá.
Láttam költőket a csend meredek partján.
A szavak törékeny hidján vonultak át aggódva, sírva
a halhatatlanságba.

A legjobb Rúfus-versek a csendhez közelítenek; s mindenekelőtt a gnómikus tömörség, a balladai hangolás és a fölfokozott drámai erő jellemzi őket. Rúfus mítoszteremtő költő, ám az ő mítoszai mindig emberközpontúak, s egy kis nép ön- és történelemkereső igyekezetének meg-
rázóan hiteles, ám ugyanakkor egyetemes érvénnyel megfogalmazott do-

kumentumai. A gyermekek számára kétkötetnyi verses népmese-feldolgozást is készített. Nagy jelentőségű Rúfus esszéirői és műfordítói munkássága is.

Viliam Turčány, a verselő tudós avagy tudós költő — „Poeta doctus” (— és mindenekelőtt műfordító) költészetünk régi formai hagyományai felelevenítésének, elmélyítésének és tökéletesítésének az útját választotta. Annak idején verseiről csak mint technikailag tökéletes versekről beszéltek. Am éppen az idő mutatta meg legmeggyőzőbben, hogy ifjúkori technikai „próbálkozásait” teljes mértékben hasznosítani tudta mély emberi bölcsességet sugárzó érett verseiben. Ezt látjuk, ha az utóbbi években megjelent alkotásait vesszük számba. Az érdekesség kedvéért jegyezzük meg: Turčáynak **A rím a szlovák költészetben** (Rym v slovenskej poézii) című könyvét úgy olvassuk, mint jó tudományos művet és egyúttal mint jó verseskönyvet. Ezt a könyvet korunk egyik legsikerültebb „költészeti” könyvének tarthatjuk.

Hogy tudsz egyetlen versbe fogni méltán
mélyt és magast, hogy izzék az a néhány
sor?

— Ahogy egyetlen nagy csókban dörögve
a tenger, a föld s minden csillag össze-
forr!

Egy recenzióban olvashattuk annak idején: „a politikai támadó szellem, a világ sorsa iránti szenvedélyes polgári elkötelezettség véreben, érdeklődése és érzésvilága középpontjában van **Pavel Koyš**nak, ugyanúgy, mint a **Csillagok a földön** (Hviezdy na zemi) című első verseskötetének. Ezt 1959-ben írták róla. Koyš a mai napig — s kevesen vannak e téren hozzá hasonlóak a szlovák költészetben — képes időszerű verset írni újságok számára, olyan verset, mely közvetlenül és költőileg mégis hatásosan reagál arra, ami éppen a világ érdeklődésének központjába került.

Pavel Koyš a legjobb szlovák „alkalmi” költők közé tartozik. Természetesen az alkotó művészetének csak egyik fontos területe. Ugyanakkor Koyš szerelmes versek telivér alkotója, a szerelem költője, a fiatalok költője. A **Smena** című lap néhány évvel ezelőtt rendezett ankétjai során Pavel Koyšot több ízben is a fiatalok legkedveltebb költőjének nyilvánították. Érdekes volna hasonló ankétot rendezni most — s merem állítani, hogy Koyš ismét egyike lenne a legnépszerűbbeknek, hogy szerelmi lírája nem vesztette el az olvasóközönség (főként a fiatalok) körében megszerzett pozícióját. Az **Ínség és bánat** (Tvŕdze a smútky) című kötele egyéni fájdalma ellenére szólítja „az életet, a szeretett elvtársat”, s amit szeretne, az hogy

az égbolt tiszta lapként
legyen mindig előttem
S magamban hordjam mélységes mély forrását
a kezdetnek

Mikuláš Kováč Bertolt Brechtel együtt tudja, hogy „az ember sorsa az ember”. Már a **Föld a lábunk alatt** (Zem pod nohami) című első ver-

seskötetében, de további alkotásaiban is, a versírás számára úgyszólván „házépítés”, emberek számára szolgáló ház építése.

Alig van valamijük Jégszekerényük sincs
mondja róluk egy bölcs asszonyság
az ágyak és kamrák önkéntes ellenőre

S közben az asszonyka gyöngéden teszi ki esténként
a tejesüveget kicsiny balkonjukra
a szegények nagy és gyönyörű
jégszekerényébe Beleférnek a csillagok is
a szél s a felhők is
madár harangszó s a bölcs asszonyság is
hajában váratlan téllel

Nagyon gazdagok
A házuk holnap emelkedik ki a földből
az erdő széli fenyő
rá a bokréta

Ján Ondruš költészetéből az olvasók tudatában elsősorban az egyszerű emberi érzések fiatalos versei, a „szürke mindennapok”, a tökéletesen megfigyelt részletek, a nem mindennapi, átható gondolat versei rögzülnek:

Kezem-karom nyújtom az embereknek, tudom, ki mit
becsül majd meg:
a férfi erős tenyerem, a gyermek, hogy ölbe emelem,
az asszony,
hogy átfogja két karom.

Későbbi verseiben valósággal konkrétan „érezni a földet, melyen egész talpával áll”. Egy-két sűrített képbe befér nála az egész táj:

Csendes, érintetlen fa volt, diófa
itt hordom emlékezetemben, melyben ma
az emlékezés dióverő póznájával csapkodok.

Lubomír Feldek — aki kiváló műfordító és elméleti szakember is — költészetében olyan mértékben átfedik egymást a felnőtteknek és a gyermekeknek szánt művek, hogy néha nehéz pontosan meghatározni, kihez szólnak a versei. Ez azonban nem lényeges. Tény az, hogy annak idején talán ő tárta ki legmerészebben a képzelet ablakait s a kísérletezés ajtaját. A gyermekirodalmat a szó igazi értelmében, alkotó művészetté emelte.

1
A rím esküvő
s névváltoztatás

Két dolog úgy azonos hogy
ott van bennük a más

Elmúlt a nász éj jön a felkelés
a felelőrim már feleselés

2.

Nap s éj van a rímbe zárva
A szó és árnya

3

A rím szó a szóban
emberek fekszenek a fűben

Arcukon ott a fűszálak nyoma
a lelapult fű pedig az arcok formáját örzi hüen

4

A rím hangemelet
arc a folyó felett

Tele van rímmel a meder
de a víz rájuk se heder

5

A rím szó a szóban fehér falak
egymáson ház a hó alatt

A hó a házra rálapul
s hó ház egymáshoz alakul
A költő pedig úgy énekel
hogy a tájba lelket lehel

Ez a rím

hó ház s rozmarin

A lírai költő Feldektől elválaszthatatlan a szatíráró Feldek. Nem von szigorú műfaji vagy tematikai határokat költészetében, azt írja, amiben él, ami emberileg, vagyis személy szerint és mint állampolgárt gyötri, aminek azonban rendszerint általános érvénye van. Nem merül ki az ironikus boncolgatásban, gyógyítani, segíteni is akar — azzal, hogy felveti olyan dolgok, jelenségek, viszonyok problémáját, amelyekhez már nagyon is konvencionálisan és fájdalommentesen hozzászoktunk. Ilyen versei például: **Vers a gyermekek védelmében** (Báseň na obranu deti), **A gépjárműmentes nap** (Deň bez motorových vozidiel), **Gyengéd lírikusok** (Nežní lyrici) és akár a **Színészek** (Herci) című is.

Ha már Feldekről, mint szatírákat író lírikusról beszélek, hadd említsem meg **Tomáš Janovicot**, a lírai szatíra művelőjét. Az ő költészetén kívül megemlíthetjük a **Roháč** című lapunkban megjelenő verseket általában, ezek nélkül mai költészetünk emberábrázolása nem volna teljes. Meglehet, hogy ez egyike az eddig nem tökéletesen kihasznált lehetőségeknek, hogyan kellene a költészetet minél közelebb vinni az élethez.

Ján Stacho és költészete: az érzékek sója, fűszere. Heves, expresszív, lobbanékony, csípős, de mindenekeelőtt lemeztelenítő, tisztító: „Kétkarú tiszta testtel, / lobogj, szerelem!”

Az utóbbi időben Stacho „a visszatérés verseivel” keltett érdeklődést; ezek kristálytisztá, cizellált ékszerek, „kis remekművek”, naggyá teszik őket a gondolat: élni kell a fájdalom (a fizikai és lelki fájdalom) ellenére, nem szabad mindenáron élni, hanem újra meg kell találni és fel kell fedezni a magunk számára az alkotó munka értelmét.

„Es restelkedés nélkül kérdezzünk rá a lényeges dolgokra” — mondja **Jozef Mihalkovič** a maga és nemzedéktársai nevében (azokéban is, akik valamivel fiatalabbak nála). Lehetne róla elsősorban úgy beszélni, mint „a család” költőjéről, de ez nem volna egészen pontos meghatározás. Mondjuk talán így: nekem úgy rémlik, hogy a mai költészetben kevesen foglalkoznak olyan rendszeresen és éppen nem felületesen a ma egyszerű dolgozó embere — az alkotó ember — szürke, mindennapi életének szinte részletekbe menő megragadásával, kiemelve az apró emberi örömeket-bánatokat.

A jelen kollektív hősének — a ma dolgozó emberének — tudatos művészi megformálására tett rokonszenves és sikeres kísérletet Mihalkovič főként a **Hová siettek** (Kam sa náhlite) című kötetével.

Annyi ember elmegy az ablakunk alatt
s az aszfaltjárda jó bundaként melegít.
Nem akarok kimenni, lélegzem hát legalább
s járás közben napom szívén át
nézem
szótdobált könyveit a tájnak.
Még egy perc, s már a juhockákat sem látom.
Sajnálom, hogy így van, de kitarok, mosolygok,
s már ott vagyok én is a járókelők közt
életfogytiglan.

A középnemzedék költészetében nem kevés további példát találunk, amelyek egybehangzóak Mihalkovičnak a **Hová siettek** című kötetével. (E nemzedék számára általában belső, lényükből következő ügy ez, s éppen ezért e nemzedék képes lesz ilyen módon megnyilatkozni a jövőben is.)

Marián Kováčik költészetében a „vas” témája uralkodik. Alkotó művészetét egyfelől szilárd materializmus, ténylegesség, tárgyyszerűség jellemzi, másfelől figyelemre méltó, ahogyan a szóval bánik és a jelentés-árnyalatokkal. Költészetében érdekes jelenség a valóság festői színes érzékelése.

„A munka stadion, ahol mindnyájan találkozunk.” Továbbá: „a táj emberektől zsúfolt, ha nem látni is az embereket” — ez **Vojtech Kondrót** szerint „a táj”. Riportszerű költészet az övé. Igen, de olyan költészet, mely feltérképezi a szív tájait, az emberek tájait s csak rajtuk keresztül a fű, a fák tájait. A tájak hasonlósága — az emberek hasonlósága.

A mezőn nyárfasorok
(egymást keresztezőn)
még szinte láthatatlan
futnak a pirkadatban

Akácfa-
betyárok —
ez a sik nekik
foglárjuk

☆

Tanya tanyára
út mint fiú anyjára
(Mélyben a búvópatak)
Alszanak gémeskutak

☆

Hajnali négykor
megállt a
konyhai
óra is

Gyászol istálló
zsindelyes
födélén
moha is

Közös csuporba csurran
sugara a reggeli tejnek
együtt kortyoljuk lassan
s a puszta napja fölmelenget

Fent, fent a tömbök. Déli fényben állnak.
Az én szívemben boldogok a tárgyak.

Nemes Nagy Ágnes sorai közel állnak **Štefan Strážay** „asztalon levő tárgyaihoz”. Meg az „ünnepeihez”. Tárgyilagosság, komolyság, a minden egyes szóért vállalt felelősség — ilyen Strážaynak az **Igram** című kötete. A kirándulásról kerékpáron hazatérő vasutasok, amint hasítják a szürkületet... Ilyenek Strážay emberei, „akik megsebzett, zúzódott ujjaiuk közt érzik a kenyeret”. Strážay verse olyan, mint a kékitő, Strážay a tiszta, szigorú, pontos költői előadás művésze, aki az egyszerű közlésre épít, a minden cifraságot nélkülöző szabadversre. Bízunk a költészetben, bízunk magában a valóságban.

Hosszú vándorlás után
végül hazatalálunk.
Kivilágítjuk a szobákat,
de kinn maradunk.

Tehát így van ez.
Elmosolyodunk:
mennyi fény. És békés
gyűlölettel

meg hálával is,
újra meg újra elhagyjuk
a fehér s oly gyönyörű
falakat.

Valamennyi költőnők képviselőjében egyet említsünk: **Lydia Vadkerti-Gavorníkovát** — már csak azért is őt, mert költészete igen közel áll a fiatalabb középnemzedék haladó törekvéseihez. Első verseiben (**Katasztrófák** — Pohornice) sok volt az említett nemzedék „konkrétista” rétegének törekvéseivel rokon vonás. Vadkerti-Gavorníková azonban fokozatosan, szívós munkával eljutott (eredeti, kezdettől fogva autentikus világszemlélete mellett) egy sajátos poétikához, a maga — formalizmus-tól megtisztult — kifejezőmódjához, mely az egyszerű emberi vallomáson alapszik. Elsősorban az olyan (közel álló) emberek életében előforduló „nagy” apróságokat veszi észre, akik körülötte élnek, akiknek munkája, jelenléte nyomot hagyott a tájon és környezetük tárgyain.

Vagyok

Lélegzem hallok látok érzek

Mindenütt ott vagyok

ahol éppen és akkor ugyanott

ahol nem vagyok senki sincs

Nem kérdezem az udvaron

hogyan most és mi van az utcán

ahonnan épp hiányzom

A világban otthon vagyok

és bennem a világ

Mindent tudok

Nem kérdelem a fűvet milyen is ő

Mert én vagyok a fű

s e pillanatban azt fürkészgetem

milyen a színem szagom és ízem

Minden vagyok mivé csak lenni akarok

s ha akarok mindent megtehetek

És most mondanék néhány szót a legutóbbi két-három esztendő költői terméséről, tehát a legújabb szlovák költészetről. Sok a név, sok a verseskötet, úgyhogy a teljesség igénye nélkül, csak röviden összegezem a lényegét. Beszámolómat egyúttal amolyan vitaindítónak szánom.

Az 1983-ban megjelent könyvek közül elsőként **Mihálik Učast** (Részvét) című kötetét említem. Megérdemlik csodálatunkat a kötetben közölt, a **Popis nočného zápasu** (Egy éjszakai küzdelem leírása) típusú meseteri költemények, azaz a látszólag semmiről — és mégis mindenről — szóló versek. De mindenekelőtt a **Rozhovory o chudobe** (Beszélgetések a szegénységről) című felhívásjellegű vers igen jelentős. Nem lehet egyet nem érteni **Pavol Plutko** megállapításával: „*Ezt és az ilyen verseket nyilvános pódiumokon, sőt egyenest a tereken kellene szavaltatni, minden eszközt fel kellene használni ahhoz, hogy az ilyen versek a társadalmi tudat részévé, s ne kizárólag a művészi hajlamokkal megáldott kiváltságosok magántulajdonává váljanak. Az ilyen költészetet politikai fegyverként kellene használni külső és belső ellenségeinkkel szemben.*”

Marián Kováčik a **Medzimesto** (Interurbán) című kötetében olyan nyelvet használ, amely lényegénél fogva, megfelel az emberi civilizáció és a műszaki forradalom jelen állapotának. Sorozatszerű összeállítását nagyarányú jelentéstartalom jellemzi, de ezzel összefüggésben, helyenként a túlságos rejtjelezettség is. Mindemellett a kötet rámutat szocialista költészetünk további lehetőségeire, lehetséges új útjaira.

Hozzávetőlegesen, valószerűen, s épp ezért pontosan térképezi fel **Ján Zambor a Koň na sídlisku** (Ló a lakótelepen) című kötetében a városi lakótelep világát, azt a világot, amelyben akarva-akaratlan, csaknem mindnyájan élünk. „*Futó csókot nyomni a feleség arcára. / Nem hallgatni meg a gyereket / csak köszönések / kutyafuttában elintézett beszélgetések, / Teljesíteni, / megoldani, / elintézni. / / Gázt adni, / megelőzni. / Idejében elérni, / mindent látni, / hallani, / megízlelni, / megszagolni. / megtapintani / — gyorsan, intenzíven. / Ilyen a szerelem is. / Verset is menet közben diktálni.*”

Ez a költemény — Zambor kötetének mottója, bizvást lehetne mottója, **Daniel Hevier Elektronkový klaun** (Az elektroncső bohóca) című kötetének is: „*Figyelem ezt a kockás inges emberkét, / amint a felvonóban, / a reklámok mennyboltja alatt, / nyúlketrecek mellett, / a külvárosokban, / a szülészet üveg égboltja alatt... , ahogy mindig és mindenütt, / az utakon oda és vissza / jár-ke, / hogy végezze azt a mindennapi, / szörnyűséges, / fárasztó, / kegyetlen, / megszegyentítő, / gyönyörűsége mesterséget: hogy éljen.*”

Es Hevier nemcsak az említett kötetében mutatkozik ilyennek, hanem a további — a **Pohyblivý breh** (Mozgó part) és a **Muz h'adá more** (Egy férfi keresi a tengert) című — kötetekben is. De így már rátértünk az 1984-es év költői termésére. Ebből először **Šimonovič Hustý čas** (Sűrű idő) című kötetét vegyük szemügyre. Ahhoz amiről ma beszélni akarunk, leginkább a riportszerűen mai **Deň dovolenky** (Szabadságom egy napja) című és mindenekelőtt a mihálikosan hangzó **Dlžoba** (Tartozás) című vers áll közel. Ez utóbbit a költő elhunyt édesapja emlékének szentelte.

Következzék **Andrea Andréc és Jediných sedemnásť** (Az egyetlen tizenhét év) című kötete. Nézetem szerint a költőnőnek ez az első verseskönyve túlságosan „jólnevelten hat” — s hogy majd a második kötetéből derül ki, mi is lakozik benne igazán, s mivel mutatkozott be, mint a **Nové slovo mladých** (Fiatalkok Új Hangja) legutóbbi két évfolyamának vezető költőnöje. De még így is az a véleményem, hogy például a **Modlitba** (Ima) című verse kiemelkedően, páratlanul mai, s hogy egyúttal a vele egyívásúaknak — kortársainknak is imája:

Kedvesem,
ki nem vagy a mennyekben,
(és soha ott nem is leszel),
perzsel engem a te neved,
perzsel engem a te ajkad,
perzsel a te akaratod,
miképpen lelkeket,
azonképen testemet is.

Azok közül a könyvek közül, melyeket 1985-ben épp, hogy csak kézbe vehettünk, megemlíteném **Štefan Strážaynak, a Malinovszkého 96** (Malinovszkij út 96.) és a **Sestra** (Nővér) című kötetét. Miért? Mert versei — egyik a másik után — mind, mind maiak, a legjelenidejűbbek, mintha ma reggel vagy tegnap délután írta volna őket.

Vasárnap délelőtt, ünnepnapokon,
mellékvágányokra tolt vonatok között járok;
a sínek között olaj, állott esővíz —
pislogó kavicszal megrakott vagonok,

s mélyen alvó szénnel teli
lecsukott vörös vagonok állnak,
bennük talán fagyasztott hús
vagy eper —
a vasút fölött rozsdá lebeg,
a dolgok áthelyeződnek,
én egy helyben állok.

Mindenütt érezhetjük azonban az **Érintéseket**, Válek **Érintéseit** —, s éppen ez volt számomra fontos...

Ugyhogy még a legjobb versek is, melyek például **Rudolf Čizmárik**nak az **Umyvanie vody** (A víz mosása), **Peter Štilichán**ak a **Denné sny** (Nappali álmok) című kötetében, valamint a most induló költők, **Karol Chmel** **Máš čo nemáš** (Van, ami nincs) és **Jozef Urban Malý** **zúrivý Robinson** (Kis dühös Robinson) című kötetében található — pontosan ugyanilyen jellegűek.

Urban jellegzetes című költeménye, a **Moja zdravá drzosť** (Egészséges pimaszságom) valójában szintén programvers —, s épp ezért érdemes a csattanóját idézni: „*Nem vagyok én gonosz / csak látok.*”

S ezzel voltaképpen be is fejezhetném. Igaz, hogy nem említettem például **Milan Lajčiakot** és **petržalkai** (ligetfalui) verseit, nem szóltam **Pavel Koysról**, **Ivan Štrapkáról**, sem **Kamil Peterajról** (a két utóbbinak népszerű dalszövegei is vannak), nem beszéltem **Anka Ondrejkováról**, **Daniela Hívešováról**, (és egy eperjesi — **prešovi** — gyárról írt költői jegyzeteiről), **Moravčiknak** a **gabčikovo** (bős)—**nagymarosi vízi erőmű** ihlette verseiről, és talán érdekesek lehetnének még a **Jana Kantorová-Báliková** újabb versei is.

Ondrej Čiliak a fiatalabb nemzedék termékeny költője, aki munkássága kezdetétől fogva, arra törekszik, hogy mai és modern legyen — nemcsak mint költő, hanem mint a vers teoretikusa is —, a **Hogyan hozzuk közel a verset az élethez** című írásában (mely nemrég jelent meg a **Slovenské pohľadyban**), így próbál választ adni a felvetett kérdésre: „*Ellentmondásokkal és civilizációs betegségekkel teli világunknak, mely mindennapos küzdelmet vív a létért, szüksége van a költészetre. Nem mint sajjó sebeit gyógyító írta, nem is mint a valóság elől való menekülés eszközeire, hanem mint olyan eszközre, amely életünk egészét és ellentmondásosságát fejezi ki. Ne a már elmondottak ismételtetése legyen a cél, hanem az, hogy minden problémájával, fájalmával, reményével együtt fejezzük ki ezt a világot, hogy plasztikus, dinamikus, valós képet kapjunk róla.*”

A mai vers bátran, elfogódottság nélkül közelítsen hozzánk, nem mint afféle fenséges, érinthetetlen valami; úgy jöjjön, ahogyan a reggelek köszöntenek ránk —, hol napsütéssel, hol meg zuhogó esővel. Hogy sose legyünk közönyösek se mások, se önmagunk iránt. Mert, közönyösnek lenni a mai világban annyi, mint »élő halottnak lenni«. Meggyőződésem, hogy a mai költő, aki elmélkedik az életről, és tudja, hol a helye, egyre igazabban fogja kifejezni a maga világát és a mi világunkat, s mindazzal együtt vetíti elénk a jelent, ami mindnyájunkat nyugtalanít, s hogy állhatatos kitartással közelebb hozza a költészetet az élethez...”

Mit lehet ehhez még hozzátenni?

A

PALÓCFÖLD

megkérdezte

Kojnok Nándort:

Miért kell új könyvtár

Salgótarjának?

Kojnok Nándor megyei könyvtárigazgató irodája szűk, sötét és hideg. Cigaretta-ról gyújt cigarettára, miközben kézzel sűrűn teleírt papírokat lapoz, s indokol szinte megállíthatatlanul. Kojnok Nándornak fontos az ügy, alaposan készül az interjúra. Érvei átgondoltak. Védekeznek és támad, mintha még eldöntetlen lenne a kérdés: lesz-e új könyvtára Salgótarjának? Az épület ugyanis már áll. S ha semmi sem jön közbe, 1987. október 31-re elkészül a megyei bibliotéka új otthona. Ára, mintegy 180 millió forint lesz.

– *Erre van legnagyobb szüksége Salgótarjának? Hiszen egy viszonylag új épületben ülünk.*

– Amikor 1966. május 1-én idekerültünk, minőségi változásról beszélhetünk. A valamikori Vadász vendéglő helyén működő korábbi könyvtár 420 négyzetméteréhez képest, szinte luxus volt, hogy 940 négyzetméteren „terpeszkedhettünk el”, igaz persze, hogy az 1949-ben számlált 2000 kötettel szemben, mintegy hetvenezret kellett, kellett volna itt elhelyeznünk. Vagyis: amikor a József Attila Művelődési Házzal – s más intézményekkel – társbérletbe kerültünk, mert önálló könyvtárra pénz akkor nem volt, már nyilvánvalóvá vált, hogy ez végleges megoldásnak nem tekinthető, mert sem a művelődési háznak, sem nekünk, nem elegendő a tér. S hozzá kell még tennem: mint minden, viszonylagosnak számított az említett minőségi ugrás is, hiszen a miénkkel egy időben, Zalacegerszegen és Tatabányán kétezer négyzetméternél nagyobb, önálló megyei könyvtárépületet adtak át.

– *A gond, s nyilván sokak gondja: ha búsz éve nem volt pénz önálló könyvtárépületre Salgótarjánban, akkor, tekintettel a gazdaság általános helyzetére, ma még kevésbé van. Ismételten kérdelem: éppen erre van szükség?*

– Sok vita előzte meg az építkezést. Sok érv hangzott ellene és mellette. Ellenzői azt mondták: lakás kellene, fedett uszoda, iskola. Kifejtették: a vidék közművelődési intézményei ugyancsak rászolgálnak a gondoskodásra. Otthont érdemelne például a balassagyarmati könyvtár is. Kifogásolták az új könyvtárat nemcsak a megyében, de a Művelődési Minisztériumban, s az Országos Tervhivatalban is. A megyei vezetés szerencsére kitartott az elképzelés mellett, sikerült kiharcolni a könyvtár új épületét.

– *Amolyan megyei presztízsépitkezés lett ez? Az ellenérvek hallatán annak is tünhet...*

– Erről szó sincs! Cáfolhatatlan tény ugyanis, hogy a megyei könyvtár mostani helyzetében a csőd felé halad – jeleiről szólok majd –, s bebizonyosodott, hogy a végül nehezen előteremtett pénzt elaprózni nem szabad, mert a

megyeszékhelyen és vidéken nem csak az új megyei könyvtár épült és épül, hanem egyéb kulturális beruházásokra is jut. Az iskolaépítésekben már korábban sikerült előbbre lépni, és jelenleg is bővül, korszerűsödik a művelődési intézmények hálózata. Tarjánban új gimnázium készül, Balassagyarmaton a komplex művelődési intézmény épül, ahol egyebek közt új gimnázium is lesz; került Nézsára, Ceredre is pénz, s új művelődési központhoz jut Szécsény. Ez azért nem kevés, a felsorolás nem is teljes, nem mondható tehát, hogy az új megyei könyvtár építése elapaszt minden anyagi forrást.

Említettem: a jelenlegi könyvtár a csőd felé halad. Mít jelent ez? Már a kezdeteknél, 1966-ban sem jutott hely mintegy húszezer kötetnek. Ezek ama Vadász vendéglő padlásán várták sorsukat. Tudjuk, a könyveknek megvan a maguk sorsa, de ez nem lehet a porosodás, a használaton kívüli lapulás. A mai közel kétszázezer kötetből mintegy százhuszezer található különböző helyeken szétszórva. Voltak könyveink Zagyvapálfalván a valamikori községi tanács épületében, a nagyállomás melletti volt nyomdában, a vásártéri házak pincéjében, majd amikor az ott tárolt állományt elöntötte a szennyvíz, 1974-ben Rónabánya-telep megszűnt iskolájába került gyűjteményünk jelentős része. Egyre nagyobb lett a nem vagy csak nehezen használható állomány, s pótolhatatlan értékek mentek tönkre. Túlzsúfolt lett az olvasóterem, a szabadpolcos kölcsönző, tovább nőtt a helyhiány, így ma már a városi tanács mögötti épületben és egy közeli ház alagsorában is könyveket, folyóiratokat tárolunk. A helyismereti gyűjtemény egésze, a bekötött folyóiratok nyolcvan százaléka és a csak helyben használható anyag mintegy fele található házon kívül.

– *Elég lebet számon tartani is, mennyi helyen bányódik a gyűjtemény...*

– Folytatom az indoklást. Kötészetre, sokszorosítóra is szükség van. De zenei részleg is kell. Ez utóbbinak úgy szereztünk helyet, hogy a sokszorosítót és a kötetzetet a Kemerovo-lakótelepre költöztettük. Az irodák sem bizonyultak elégnek, messzi már az az idő, amikor a Vadász vendéglői körzeti könyvtárat, beosztott nélkül, *Iványi Ödön* egymaga igazgatta. (Csak zárójelben jegyzem meg: ebben a kis könyvtárban jelentős volt a szellemi élet, az értelmiség gyülekezőhelyévé lett. Mindez javarészt Iványi Ödönnek volt köszönhető.) Az irodákra térve: mosdót kellett átalakítanunk, folyosót beépítenünk, hogy szakembereink számára jusson hely.

– *Ezek tehát az érvek. Beszéljünk a jövőről.*

– Az új könyvtár építésének gondolata már 1973-ban felvetődött. A LAKÓTERV 1976-ban kaptak meg a felkérést a tervezésre, ám az építési stopp megmászította elképzeléseinket. Hosszú szünet után, az első terv 1983-ban készült el, de a tervező időközben elhunyt, s végül *Finta József* Ybl-díjas, állami díjas építész vezetésével rajzolódtak ki a végleges vonalak. A könyvtár alapterülete mintegy 5400 négyzetméter lesz, egyidejűleg négyszázan tartózkodhatnak az épületben, s 300 ezer egységet raktározhatunk benne. Előadások, kiállítások számára is lesz hely, kutatószobákat is létesítünk.

– *Jutott pénz korszerű technikára is?*

– Részben. Audiovizuális eszközök, modern sokszorosítók, kötetzet is helyet kapnak. A szándékok szerint alkalmassá válunk, hogy majdan bekapcsolódhassunk az országos számítógépes programokba, ami egyszer a gyors információkzvetítés útja lesz Magyarországon is. Döntő szempont, hogy megfelelhettünk mintegy 10 ezer beiratkozott olvasó igényeinek, hiszen már ma is közel hatezer felnőtt és kétezer diák tagja a megyei könyvtárnak. Egyebek közt két-

ezer középiskolás és négyszáz főiskolás, egyetemista tartozik hozzánk. Meggyőződés, hogy a sikeres érettségikben, a továbbtanulók kedvező arányában részünk van, s lesz is. Százak diplomája, sokak doktori disszertációja mögött áll a könyvtár. Fontos szempont, hogy nem pusztán nagyobb, hanem másabb is lesz ez a könyvtár, mint az, ahol most vagyunk.

- Ez lesz tehát a város második, az 1966-os új utáni újabb könyvtára. Nem féltő, hogy szükség lesz egy legújabbra is?

- Számításaink szerint több évtizedre megoldjuk gondjainkat.

SPEIDL ZOLTÁN

MÉRLEGEN

ÓNAGY ZOLTÁN

Kézikönyv ifjú lektúrirók számára Végh Antal: Könyörtelenül

Végh Antal könyvét, a *Könyörtelenül* becsukva, egy székely vicc jutott eszembe az arany középútról: a szőlősgazda a kerítésen könyököl, és kérné szomszédjától a horolót, merthogy gazos a hegyi szőlő, meghorolná vele; aki adná is, nem is. Adná, de fél, kicsorbítja a horolót a másik. Nem is adná, de fél, kibeszéli zsgoriságát, a falu meg számára veszi. Eztán következik a kölcsönkérő válasza a javasolt arany középúttal.

Aztán pedig az jutott eszembe: hasonlíthatna-e egy négykezes regény a Végh-könyvhöz, melyet *Truman Capote Nemere István*mal hoz össze ehhez? Lehetne ennyire öszvér? Netán felülkerekedne Capote goromba és pontos világlátása, társadalomszemlélete, Nemere lendületes, pénzhajszolta mesemondásán? Avagy fordítva?

Harmadszor: az orgona és az orchidea első és utolsó betűje közt semmi különbség, ráadásul virág mindkettő, és mégsem tévesztjük el: régi asszonyunknak orgonát, friss szeretőnknek orchideát ajándékozunk születésnapjára. De vegyes sokrot a kettőből akkor sem szerkesztünk, ha szeretőnkéből feleség lehet a jövőben, asszonyunkból szerető!

Negyedszer: ez már igazán csak egy villanásra: hasonlóan – könyvhöz hasonlóan – furcsa képet mutatott volna, ha *Töröcsik Andris*, fénykorában, valamelyik megyei II-ben zsonglőrködik a labdával.

Ugyan hány kiadást él meg ez a mesekönyv, ugyan hány ezer olvasó kacsint egymásra: látod, épp ilyen a párttitkárom, az alezrcdes meg ellopta a paprikáskrumpli-konzervet. Csalók, de rávernek a másik kézfejére; hazudnak, de önkritikát követelnek; családi életük a kutyákénál kutyább, én meg pártfegyelmit kapok a válasom miatt, gyerekeiknek nem adnak enni, aztán meg rámküldik a gyámhivatalt; egy jó szavuk nincs soha otthon, de engem kioktatnak, hogyan teremtsék meleg fészket szerettemnek.

Kik ezek a fantomok? Honnan kerülnek fölénk, hogyan kerülünk függőségi viszonyba velük?

Összeadhatnám-e, sikerülne-e, mennyi mesét olvastam az elmúlt évek során? Talán. *Berkesi* és *Szilvási* ötvenes-hatvanas évekről szóló meséi után itt van, nézzük, élvezzük a hetvenes éveket is! Megszületett!

Milyen a király ruhája? Merre lapátol a rút kiskacsa? Üldögél-e áldozatra várva, Jancsira és Juliskára, csokoládévárában a vasorrú bába? És ha Juliskámmal megérkezünk, törünk a kerítésből, netán elmegyünk mellette?

Hány kiadás tíz- és tízezer olvasója nyalogatja majd ezt a csokoládéhalmozatot, mézeskalács-igazságot, vaníliafagyaltba mártogatott szókimondást?

(Félreértés ne essék: nem irigylem Végh bevételeit, a kiadóét sem, egyes egyedül az *Olvasót* fél-

tem, aki elfogadja ezt a történetet, mint a valóság mását.)

Drága, néhai öreganyám azt mondta egyszer, miután ránknyitotta az ajtót a hátsó szobában, ahová az éjszaka leple alatt az ablakon másztunk be: *Gyerek, mindig nézd meg előbb, ki van az ágyadban.* Ő ismerte a párom anyját.

Ha sokáig nem is, az elmúlt tíz esztendőben egyre gyakrabban eszembe jut a tanács.

Hogy az ember nem azt kapja, amit vár, hiába a körtemell, az ígéretes ajkak. A hangzatos szölamok. A technikai virgoncság. A szikrázó szemek. Ívelt, kivárásos vágykeltés, a közbeni érzelmi csúcsok, a pihentető átmenetek, rutinos átbillenések. És mindaz, ami miatt az egész éjszakát átbirkóztá az ember, reggelre semmi más, mint az álmoság, a fáradtság, meg az, hogy itt van-e, már megint megöleltem a semmit!

És bármennyire is ózdkodik, aki ózdkodik, igazat ad öreganyjának, mert *nem viszi reggel a kávé*t, s a szépséges nőből, a természet mesterművéből kimaradt valami. Valami, ami nőt csinál a nőből, regényt a kézírathalomból, melynek birtokában nem marad komputertervezte, komputertöntötte gumibaba: az ember maradt ki, a technikai tudás káprázatából kivergődve: rá kell döbbsenni. Döbbsennem.

Megkérdeztem magamtól: Tettszett-e neked Vég Antal könyve? Azt válaszoltam rá: Nagyon.

Kérdeztem újra: És miért tettszett ilyen istentelenül neked Vég Antal könyve?

Gondolkodás nélkül: Mert profil Nagyítóval sem található nála profibb, hivatásos író a magyar literatúrában, pedig vadásznak erre a címre egynehányan. Mert nem érdektelen, és a történehez is közelebb visz, kíséreljük meg felvázolását annak, hogyan dől neki egy mesterember a munkának, ha olyan

lektúrt kíván „legyártani”, mely korábbi könyveinek példányszámaikat is túlhaladja, pedig már az se volt kutyaf!

A dolog *technikai* oldala adott, mert nem kezdő mesteremberről van szó. A *báttérre* rábukkan – csábító. A csábítás egy hírzárlattal felérő mínuszos hír a napilapokban, és a legenda, mely át- és áthömpölyög az országon. Ez az enyém! – kiált fel. Magyar genszterek! És sajnálják – ő meg a regénybeli boncmester –, hogy halottak meg alig. Az lett volna az igazi, ha nincs túlélő, mert akkor aztán adhat az anyagnak, ami belefér!

Hét magyar bandita a görög ezredesek juntáját célozza meg a követelt dollárokkal, túsókkal, halálos fenyegetésekkel! Csakhogy mindezt kevés! Egy jó lektúr ennél többet kíván! Lényegesen többet! Legyen a kisvárosban a többágú hatalmi hierarchia feudálisan összefonódó, és természetesen legyen a fiúk apja nagy hatalmú katonatiszt, az anyja a víz tetején, viharban is dugóként táncoló, rafinált agyú párttitkárnő! Ez már igen! Így tarkón lehet ragadni a mélyáramokat a társadalom nyugodtnak látszó felzúzó alatti!

Legyenek a fiúk heten, mint a gonoszok: egy egész bünszóvetkezet! Ne legyen se közel, se távol egyetlen emberforma ember se. Ez egy ilyen kisváros, ahol megállt az idő a középkor hoszorkányégetései idején...

Mi legyen még, ó Hollywood!

Legyenek a szenvedő alanyok falusi szűzek, legyen köztük bátrabb, félénkebb, szókébb, barnább, de szövődjön románc is a legszélső ágyon, de jusson egy viszonzatlan szerelem is a fekete banditának, a nagyobbiknak! Az, hogy az első, de legkésőbb a második éjszakán minden lány vérzése megérkezik, mosakodni meg nem tudnak, az a ro-

máncot ne zavarja, hiszen a fiatalok bohók, erre minden olvasó rádöbben a végére.

Legyen sírás, ideg-összeroppanás, őrjöngés. Legyen rugdalózás, legyen falhoz állítás, legyen kiöntve a vödör tartalma az ablakon, mindez színezi a lektúrt. Adjunk a szívncnek, hassuk meg a vásárlót, ha egyszer úgy határozott, pénzt ad termékünkért.

Mindkét csapat szülei jelenjenek meg a színen. Az apa természetesen részegedjen le, zárja magára az ajtót, mint ahogyan ezt tenni szokása. És feltétlenül kínálja végig a lányokat egy zacskó savanyú cukorral a tárgyalás szünetében, hogy el ne tévesszük valahogyan: ez a ficó állat.

A túszok szülei őrjöngjenek féltelmükben, és dermedjen meg lábuk, kezük, hogy legyen kinck forró teát felszolgálni.

Eddig meg is volnánk, bűnözőbanditáink összehozva, a lábmosást szükös ivóvízben, mint szörnyetegmotivációt ki ne feledjük! Ez az egész város egy korrumpált, vadnyugati mintára, minden haladásnak ellenálló biogázgyár. Itt az idő, jöjjenek a hősök!

De milyenek legyenek a hősök? Kemények és megingathatatlanok, mint Kojak és Derick. Kemények, de humorosak, minden helyzetben optimisták, mint Starsky és Hutch? Vagy érzők legyenek, mint Maigret?

Leghölcsebb, ha ötvözünk. Az ötvözetet nehéz nyakon csípni.

És persze vadnyugat orvosa. Ő aztán ott legyen.

Ez eddig egy kézikönyv vázlata, ifjú lektűrírók számára, akik a szokásosnál gyorsabban kívánnak feljutni szárnyas lovuk hátán a Par-nasszusra.

Most pedig újra Végh könyve, a *Könyörtelenül*. Szeretném-e, ha azt nyilatkozta: Ez a könyv megtör-

tént eseményeken alapul, a regény minden soráért vállalom a felelősséget?! Meglehet, igen, meglehet. És átgondolnám a kisvárosokban töltött éveimet, elhinném, egy ilyen helyen minden elintézhető, csak én nem tudtam róla, rossz kör-sárban ültem.

Szeretném-e, ha azt mondaná: A könyv regény, olvassátok úgy. Kitaláltam az egészet. Évekkel ez-előtt jött az ötlet, azóta írom. De semmi nem azonos semmivel, ne keressetek azonosítható pontokat, mert ha találtok, azok úgysem azok! A sejtelmes célozgatások sem célozgatások, az mind az írói fantázia!

De hát miért is nem ezt nyilatkozta Végh Antal? Miért, amikor az író agya úgy dolgozik az anyag-gon, mint az esztergagép, úgy formálja, ahogyan mestere akarja. Futó kell neki, futóformát készít a sakktáblára. Ha királyra van szüksége, akkor azt. De könyörgöm: ne esztergáljon szimbólumot egy ilyen módszerrel íródott könyv! Történetet akarjon, bevételt, az olvasónak írott bestsellert!

Az ember azt gondolná: minden vicc. Egy felkent író hátvédsora az a szöveg, hogy tízévi nyomozással sem jutott messzebbre, mint aki nem nyomozott egyetlen napot sem.

Egy író, riportkötetekkel háta mögött, mesemondásra adja a fejét!

Mi ennek a magyarázata?

De bármilyen színes, bármilyen profi is ez a meseköntös, azt el nem takarhatja: a dolgok megtörténtek. Magyarországon, Nógrád megyében, Balassagyarmaton. Az olvasó, lakjon akár a Nyírségben, akár a Balaton déli partján, Balassagyarmatra asszociál, mert mást nem tehet. Erre kényszeríti a legenda ereje. A legenda legyőzéséhez kevés a mese ereje. Ezt írónak tudnia kell. Ha pedig tudja, akkor

dokumentumokkal, írásos bizonyítékokkal, interjúkkal összefűzött tényregénnyel kellett volna farkára állnia egy történetnek, mely véget ért, utolsó hullámai is elhaltak talán. Kizárt, hogy valaki, aki nemcsak a botrányt és a példányszám növelését keresi munkájában, ne juthasson hozzá a hiteles anyaghoz. Ha mégsem: miért nem?

És miért ne lehetett volna akár egy *Puszták népe* a hetvenes évekbeni kisvárosokról Végh könyve? Miért nem lett?

Ezt a könyvet úgy kellett volna megírni, ahogyan egy jogtanácsos határozatot fogalmaz meg: keményen, pontosan, elfogulatlanul.

Véghnek ehhez minden megadott. Profi kézművessége. Korbéli, távolságbéli, tapasztalatbéli távolsága.

Ehelyett nézzük meg, miképpen csinál, szerkeszt banditákat, gengsztereket a fiúkból. Azért az mégis nevetségesnek tűnik, hogy Végh profi bűnözőkké képezi a fiúkat ebben az országban, ahol egy negyvenes mérnök, ahol egy negyvenes író: tehetséges fiatal!

Tehát: ha jegyet váltanak a moziba, akkor a nézők, a civilek, akikből nem lesz soha gengszter, visszaváltják.

Határsértők! Átúsznak az Ipolyon! Kerékpárokat lopnak *át* a folyón! Jó, hogy nem Skodákat, az volna az igazi gengsemetei telt! (Végh ennyi nyomozással se derítette ki, hogy az Ipoly menti fiúk mind átjártak egy-egy focimeccsre a két járó közötti időben, ezek a meccsek *immenső* magyar válogatott és onnansó magyar válogatott öszszecsapásai voltak.)

A bűnözőpalánta, a „nagyobbik”, kitiltatott innen, kitiltatott onnan. Végh nem hajlandó emlékezni arra, hogy a hetvenes évek közepéig honnan tiltottak ki ezeket és tíz-

ezeket, akikből soha nem lett regényhős számára. Szépre sikeredhetett volna ez a betét, ha tudomást vesz a dologról. Akár véletlenül is, akár elírás-ként is. A popsztársztori pedig, hát arra aztán alig marad szó. Legyen paripa azok alá, akik biztosak benne: megmetyeltyezte a fiatalokat a rock. Ott tartunk, már semmi magyar nóta a borospincék előtt, csak dübörgés!

Nem akar dolgozni ez a nagyobbik, sehogyan nem akar! De mert dolgozni kell, apja elhelyezi őt egy munkásszálláson, egy munkásszálláson a hetvenes években, amikor csábítók és emberpróbálók voltak ezek a munkaerőhiány teremtette, csudálatos építmények. Ő meg, ez a munkakerülő, veszi a kalapját, elmegy gengszternek! Láncot az ilyenekre! De! Kigondolja előre, a banditatervek jó tempót vettek, mert nem szabak összetűzésbe kerülnie apjával. Belemegy a látszat kedvéért! Ez a „nagyobbik” egy ilyen kigyó!

Végh könyve egy állítólag a magyar valóságról íródott regény. Ha ezt *angol* író szabja, egyetlen szemmel sem várnám azt, ami hiányzik mögüle-alóla. Mert nem vagyok megkötvé. Semmi közöm az angolokhoz, semmi közöm, miért és hogyan jön össze egy túszgyűjtés Angolhonban. De itt kénytelen-kelletlen közöm van hozzá, és Végh nem azokat az okokat sorolja fel, melyekre én fogadhatnék.

Az értékvesztés. A bizonyíték. A jó író magabiztossága, emocionális lélekrezgetés nélkül. Ezt vártam. Ha rólam van szó, életemről, a háttéréről, a járdáról, ahol lépdelek, a házról, ahol alszom, a levegőről, melyből kortyolok, nehezen viselem a lírát.

Miért viselném könnyebben?

De hát mi a baj? A megválaszolatlan kérdések tömege? Mi kö-

ze ehhez egy remek olvasmányok? A virágnyelv? A mindent elfedő virágnyelv? A tényekre profimód ráhúzott klasszicista ornamentika? És hogy ezt válasznak kell tekintenie a kérdezőnek?

Furcsa, nehezen áttekinthető világ ez a mai, amikor tízmilliókat érő villák között olyan autóbusz halad a Dunakanyarban, melyben az utasok nagy részének legfőbb gondja az, hogyan húzza ki béréből a következő fizetésig. Nem érti, de lassan már nem is törődik azzal, miként alakult így, neki miért ez jutott, miért nem más. Miért nem a másik élete.

Válaszra vár a kérdés?

Igen.

Egy kisvárosban nagyüzemnek számító gyár párttitkárának, és egy határszakasz parancsnokának csemetéi előzetes jelzések, több mint gyanús események után elkövetik Magyarország máig egyetlen, remélhetően árván is maradó emberablását, és a szülőket kinevező felelősökről, akik dolga az volna, hogy alkalmas embert állítsanak fennhatóságuk alá tartozó posztokra, egyetlen betűt nem tudunk.

Megkérdeshette volna Végh Antal?

Meg hát.

Ha más nem, a jelszó: *Alkalmas embert alkalmas posztra* feljogosította volna rá. Kötelezte volna rá? Így talán nyomára bukkanhatna az ember azoknak az indítékoknak is, melyek saját életét nem a legszerecsébben befolyásolják?

A nagy csendben a magyar kénytelen feltételezésekre hagyatkozni, vagy elfogadja a mendemondákat, vagy semmit nem fogad el. Bebújik házikójába, nem járát napilapot, nem hallgat rádiót se innen, se onnan, krimet néz az egyesén, és másnap nekiront, hogy előteremtse a család megélhetéséhez szükséges

összeget. Ez volna az apolitikus nemzedékek megteremtésének módja?

Mi vált hát bizonyossá Végh könyvének elolvasása után? Végül mennyivel lettem bölcsebb és tájékozottabb? Mi az, amit innen kaptam, soha eddig, soha sehonnan? Hol a meglepetés?

Meglepetés nincs. Azt eddig is gyanítottam, hogy azon szülők gyerekei sem a szerencse fiai, akik kezében a hatalom – akár ilyen mértékben is – koncentrálódik. Tizenéves gyerekembernek tanácsok kellenek, hogy eligazodjon a labirintusban, melynek élete a tétje. De nézzünk végig az elmúlt harminc esztendő változásain, az új és még újabb szempontokon, irányokon. Egy anyapárttitkár, amikor tanácstalan, tétova, mert fogalma sincs, mi az, aminek holnap meg kell felelnie, hogyan kormányozhatná el – amikor magát se tudja – függetlenedni akaró, de a laza családi léttel cleve semmit kezdeni nem tudó gyerekeit? A szülő felelőssége vitán felül álló a gyerek életében. És másoké a szülőkében, a családjában?

Végezetül újra Balassagyarmat, *Baranyi Antal*, a *Valóság* fiatalon elhunyt szerkesztője készített 1972–73-ban egy tanulmányt *Kisvárosi fiatalok* címmel. A helyzetről, illetve helyzetelenségről fogalmazza meg így gondolatait tanulmánya zárásául: „*A spontán kialakult kiscsoportok, még ha nem kifejezetten antiszociálisak is, sokat kezdeni önmagukkal nem tudnak. Leülnek az utcán az Ipoly előtt, bemenni nem tudnak. Ha tanulók, nincs rá pénzük, de egyébként is kinézik őket. Ide-oda kísérgetik a kollégista lányokat, összeverődnek a múzeum mögötti ligetben, s ha túl hangosak, innen is elzavarják őket, s akkor már nincs hová menniük. Marad a Nyírjes, vagy a*

város határa. A legtöbb betöréses lopást egyébként a Nyirjesben követtek el. Gyarmat az országos listán első helyre került a bűnözést illetően, ha a fiatalok bűnözők számát nézzük, a helyzet még egy fokkal rosszabb. A józan ész azt tanácsolná, hogy a helyi szervek a fiatalság problematikus tíz százalékát a közösségi foglalkozásokra alkalmas intézményekben próbálná, mintegy »szociálisan letelepíteni«. Megsegítésre és nem adminisztratív intézkedésekre gondolunk.

Ehhez a város szórakozási, kulturális lehetőségeinek bővítésére volna szükség, melyhez egyébként a népművelési intézet módszertani és anyagi segítséget adhatna. Azok, akik erre hajlandók, arra adnának segítséget, hogy spontán közösségeket hozhassanak létre, ahová feltehetően a problematikus fiataloknak az a része is begyűlné, akikben van még becsvágy, s akik még nem illethetők a »bűnözők« vagy »antiszociális« jelzővel, hanem egyszerűen csak – s elsősorban nem a saját hibájukból – egy kisvárosi társadalom perifériájára szorultak, s onnan saját

erejükből, minden konkrét támogatás nélkül elmozdulni nem tudnak. Amennyiben ezt nem sikerül megoldani, a helyzet feltehetően romlik, bár e problematikus fiatalok jobbik része talál egyéni megoldásokat. Ez valószínűleg olyan megoldás, mely elviszi őket a mindenféleképpen kockázatosabbá vált színtérről. Mások, akik tehetik, visszavonulnak magánéletükbe.

Jön a következő évjárat, és ugyanezekkel a szűkös lehetőségekkel találkozva, ugyanezeket a problémákat termelik újjá. A problematikus fiatal semmilyen vonatkozásban nem egyenlő az ellenséges fiatalal. A problematikus fiatalok értelmesebbjével, véleményem szerint, alapjában meg lehetne változtatni a helyzetet. A társadalom magán segítené a nekik nyújtott támogatással, busásan visszakapná, amit befektetett.”

De, mint Végh Antal könyve bizonyítja, csodák régen nincsenek e hazában, és a társadalom azt is busásan visszakapja, amit nem fektetett be.

III. salgótarjáni országos rajzbiennálé

A lexikoncímuszavak terjedelmük szerint tájékoztatnak sommásabban vagy részletezőbben a rajz technikáiról, funkcióiról, de a legrövidebb összegezésből sem hiányozhat, hogy anyaga többnyire papír, fő kifejező eszköze a vonal és – köznyelvi szóhasználatnál élve – egyedi alkotás. Egyszeri, a kéz nyomát megismételhetetlenül őrző volta lett végül a legszembeötlőbb ismérve, annál inkább, minél fontosabb szerepe lett a terjeszthető sokszorosított lapnak, a grafikának. A rajznak is változott és változik az anyaga, a technikája, egy-egy rajzkiállítás vagy -kiadvány tágabbra vagy szűkebbre vonhatja a határokat, amelyeken belül az adott alkalommal rajzok nyilvánosságát biztosítják. Az 1982-ben indult salgótarjáni országos rajzbiennálék előkészítése során sem volt teljesen egybehangzó, hogy a szervezők mit értenek – és várnak – rajzon, de a lényegi kritériumok természetesen változatlanok.

A művészettörténetben korántsem választható el mereven a rajz a vele határos vállfajoktól, műfajoktól. A festménnyel összefügg a hozzá készült tanulmányrajz, s a grafika lényegi alapja kezdetektől fogva a rajz. És minthogy a grafikusok egyúttal rajzművészek, a grafikai tárlatok, kiadványok magukban foglalják a rajzművészet eredményeinek a javát is. Mégis úgy látszik, grafikusok, festők számára is egyre fontosabb lett az önálló rajz. Nem annyira általános művészettörténeti, hanem konkrét kortársművészeti okok és összefüggések játszhattak közre abban, hogy megszületett

az annyira fontos salgótarjáni kezdeményezés. Az 1986 szeptemberében nyílt III. országos rajzbiennálé, illetve az eddigi három, talán még nem elég e program és folyamat teljes jelentőségének a felméréséhez, de már jelzik, hogy felismerésre várnak a rajz- és a többi képzőművészeti vállfaj újabb összefüggései, amelyek ugyan evidenciáknak látszanak, mégis igénylik a folyamatos – kétévenkénti – bizonyítást.

Egy alkotás esztétikai értéke nyilvánvalóan nem attól függ, hogy megjelenhet-e több száz példányban vagy csak egyetlenegy van belőle; az egyedi jelleg, az egyéni kéznyom nem fétiszálható. De ha a művész „csak” rajzol és lemond a sokszorosítás adta szakmai lehetőségekről, technikai ötletekről, másfajta önkontrollal, másféleképpen éli át az alkotás minden fázisát. Legjobb grafikusaink rajzi igényessége, az eddigi három országos rajzbiennálén élvezett szereplése világosan mutatja többek között azt a tendenciát is, hogy a véletlennek, az esetleges effektusnak a magasztalása helyett mind fontosabb törekvés a véletlenszerűség kiküszöbölése, s a felszíni optikai-érzelmi effektusoknak föléje kerekedik a mesterség nemes eszközeinek átgondolt, fantáziagazdag alkalmazása. Ez pedig már korántsem csupán rajzművészeti jelenség, hanem annak a változó mesterség- és művészfelfogásnak a megnyilvánulása, amely úgy látszik, egyre inkább tért hódít a képzőművészetekben.

A rajz lehetőségeire, erejére gondolva, mindig olyan Leonardo-festmény

reprodukciója jut eszembe, amelyről azt hihetnők, hogy megoldott, befejezett képről készült, pedig a festménynek csak a rajzi alapozása van meg, magában foglalva – az érett reneszánsz kori műhelymunka szellemében – még a színértékekre utaló árnyalást is. Rajz nélkül nincs festészet, nincs grafika; rajzot alkot az a grafikus is, aki közvetlenül lemezre vés, habár munkája nem rajzként jelenik meg. De nem a lehetséges határesetek boncolgatása segít tájékozódni, különösen nem a rajz esetében, amely egyaránt lehet eszköz és cél, tanulmány és befejezett mű. A rajznak lehet festményfunkciója, s ez egyre gyakoribb, lehet illusztráció, nem feltétlenül irodalmi alkotásé, hanem élmények, gondolatok folyamatának képi rögzítése. Példa rá a III. biennálé két különkiállítása, az előző biennálé Csohány Kálmán-díjasának, *Lóránt János*nak a képei és nagydíjasának, *Banga Ferenc*nek az izgalmas illusztrációi.

A rajzban is, akár a festészetben, egyre kevésbé lehet stílusvonalatok szerint tájékozódni, inkább az egyéni stílusok adnak fogódzót. Megvan persze a már-már copyright-tá lett vagy így felfogott egyéni stílusok szűrítő veszélye, de a rajzművészet olyan kontrollra kényszeríti az alkotót, hogy talán könnyebb tovább mozdulnia. És nehezebb is, mert szembesülve a papírlappal és saját kezével, különös felelősségérzet hatja át minden mozdulását.

Talán ellentmondásosnak látszik, hogy a mai individualitást a maga szerteágazó változatosságában és árnyalatnyi rezdüléseiben közvetítő rajzművészet mindinkább arra indít, hogy a mesterség hitelének a növekedésén töprengjünk. Elképzelhető, hogy az elmúlt évtizedek szakmai káosza után szinte revelációként hat a művészet becsülete. Művészet és mesterség valamikor fogalmilag is összetartozott, a

nagy francia enciklopédia „*Arts et métiers*” címszava szerint egyenértékű a magas mesterségbeli szint és a művészetfogalom. S ez valamiképpen a művészettörténetre mindvégig érvényes igazság. A művészetfogalom változása módosította a mesterség értelmezését is, elvezetvén a közelmúlt olyan nullpontjáig is, ahol a művészetfelfogás nyomán lett esetleges az eszköztár, a nyelvezet, a matéria. Az elmúlt fél században azonban – különböző vallfajok, műfajok újjászületése nyomán – azt is többször leszögezték. lelkesen és bizakodva, hogy a „mesterségek reneszánszának” vagyunk a tanúi. Ennek is mindig más és más volt a tartalma. A mainak talán az, hogy az individuális gesztus a művészet erejével is érvelve törekszik az érték, a művészeti-esztétikai érték teremtésére. De lehet ennek a ma sejtethető, talán fordulattá is váló változásnak egy speciális oka is: visszahatás, talán tiltakozás is a már-már sterilizáló technikai tökély ellen, szabadulni akarás a személyiségjegyeket szűrítő technikai manipulációtól. Korábban is feltűnt már hasonló tiltakozás, de ez a mostani talán tudatosabbnak, következetesebbnek látszik. És ez az a pont, ahol a rajzművészet, a végtelen lehetőséget kínáló papírlap végességével küzdve, feltehetően hatni fog a festészetre, a képkalkotásra általában.

Ilyen összefüggésben látszik egyre fontosabbnak a salgótarjáni kezdeményezés, az eddigi három biennálé egymásutánja. Eddigi és jövőbeni történetüket alkotások gyűjtésével rögzíti a megyei múzeum. A résztvevő művészek, a kiállításra kiválasztott alkotások biztosítják, hogy ez a friss múzeumi gyűjtési profil a rajzművészet legújabb történetének összefoglalását nyújtja. A biennálék katalógusai a mai rajzművészet legfontosabb szakirodalmi dokumentumai.

A rajz becsülése és megbecsülése a művészet és a mesterség becsülése és megbecsülése. Ezt tudatosítja a salgótarjáni országos rajzbiennálé. Olyan időben vállalkozott e művészeti váll-

faj speciális nyilvánosságának megteremtésére, amikor várható, hogy a rajznak alakító szerepe lehet a mai képzőművészetben.

SÜMEGI GYÖRGY

Rajzhalmaz

A salgótarjáni (pár éve Mátraalmásra átköltözött) művésztelep és az 1982-ben elindított országos rajzbiennálé rajzok folyamatos teremtésére és megmutatására ad lehetőséget. Folyamatossá teszi a rajz kínálatból (részben grafikából) a helyi múzeumi gyűjtést. Elnagyolt számolással is biztonsággal föltehető: a Nógrádi Sándor Múzeum e két forrásból eddig több száz rajzzal gazdagodhatott.

Időbeli előzményekül idekiváncsognak: *Csobány Kálmán* rajz- és grafikai életműve, az ő kortársai (*Kondor Béla*, *Feledy Gyula* stb.) lapjai, s rajzművészetünk aranyfedezetéből a *Mihályfi Ernő* kollekcijával Salgótarjánba kerültek: *Barcsay*, *Czóbel*, *Derkovits*, *Egry*, *Ferenczy Béni*, *Gulácsy*, *Kernstok*, *Kmetty*, *Kondor*, *Medgyessy*, *Mednyánszky*, *Nagy István*, *Nemes Lampért József*, *Rippl-Rónai József*, *Scalay Lajos*, *Uitz Béla* stb. rajzai. Ha csak a főnti névsort és

a folyamatos rajzgyarapodásra megalkotott lehetőséget összekapcsoljuk, mindjárt nyilvánvalóvá válhat: Salgótarján (pontosabban a Nógrádi Sándor Múzeum) ma rendelkezik egy jelentékeny, magyar művészettörténeti fontosságú rajzgyűjteménnyel, amely múzeumi raktárak polcain alusza Csipkerózsika-álmát, vagyis nagyrészt elzárva tartják. Igaz ugyan az is, hogy a fényre, hőre igen érzékeny rajzok még a legjelentősebb rajzgyűjteményekben is rövidebb ideig állíthatók ki, de jogos talán a kérdés: Salgótarjánban meddig és miért tartható csak raktáron a magyar rajzművészet?

Mielőtt egyértelműen válaszolhatnék – nézzünk „rajzkörül”. Ha jól és pontosan vésődött emlékezetembe, akkor Magyarországon ma nincsenek állandó múzeumi tárlatokon, az utóbbi években megszáporodott múzeumi kép-

tárakban rajzok kiállítva. Ezekben a festészetnek van egyfajta primátusa a többi művészeti ággal szemben is. A „TÁR”-akat is a képekről (KÉPTÁR) nevezték el s nem szobrokról, rajzokról stb. (Noha a Szépművészeti Múzeum gyűjteményi rendszerében – Régi Képtár, Szobortár, Grafikai Tár – egymás mellett helyezkednek el a különböző műfajok.)

A festészet elsődlegessége az állandó képzőművészeti kiállításokról, a képtárakról leolvasható. A bemutatott nagyobb mennyiségű festményt kisebb számú szobor kíséri, de rajz és grafika alig-alig bukkanik föl – Miskolctól Hódmezővásárhelyen, Baján, Kecskeméten át Budapestig, Pécsig, Szentendrén, Szombathelyig. Ott és jobbra csak ott jelennek meg, ahol életmű-kiállítás, egyszemélyes múzeum létesült, ahol egy-egy oeuvre folsorakoztatása a főcél (például *Tóth Menyhért* hódmezővásárhelyi és kecskeméti gyűjteménye, Barcsay, Kmetty, *Ámos, Vajda* Múzeum Szentendrén, *Csontváry*, Uitz, *Martyn* Múzeum Pécsen; emlékházak: Rippl-Rónaié Kaposváron, *Zichy Mihályé* a somogyi Zala községben, *Holló Lászlóé* Debrecenben stb.; emléksobák: az előbb említett Hollóé Kiskunfélegyházán, Kondor Béláé Miskolcon stb.).

Az emlékmúzeumok és emlékházak rajzok és grafikák bemutatása iránti megengedő gesztusa, művek közé sorolása persze azzal is összefügg, hogy sokszor egy-egy kiérlelt, nagyobb s az életműegész szempontjából fontos kompozíció előtanulmányát, első ötletfölmérülését ismerhetjük meg a rajzban. Így, ebben a szerepkörben előjátékos a rajz, a nyitány s nem a mű szereplője. Egy biztos: a téma mégis benne s általa intonálódik először – tehát friss, közvetlen, vázlatos-lendületes, egy műsor idődiagramján primus inter pares szerepű. Ott és persze csak ott, ahol és amikor további kompozíció(k) első ütemévé válik.

Ilyenkor köldökszinór-kapcsolat teremődik rajzvázlat és mű, végleges alkotás között. De van önállóvá vált, autonóm művészi rajz is, különösen az utóbbi évtizedekben elkülönülő műnemként. Már nem lenézett vázlat, hanem egyedi alkotás, bármely képzőművészeti műfajhoz hasonló rangú kifejezési lehetőség.

Értékét és vonzerejét egyedisége, a legszemélyesebb nyomhagyás, kézjegyenymat jellege, az egy (kizárólag!) példányban való létezés adja. Olyan, mint a gépiratok (analogiásan: minden többszörözési eljárás ilyen a képzőművészetben) között az autográf kézirat. Rajzirat, hiszen az írás, a legközvetlenebb kézjegy műegésszé válóválható (rajzonként eldöntendő kérdés, hogy mű-e) édestestvére.

A magyar rajzművészet fiatal, mindösszesen harminadszor megrendezett fóruma, a salgótarjáni rajzkiállítás, „rajzidején” is érdemes végigpásztáznunk, hogy milyen hadállásokat, milyen credményeket ért el rajzművészetünk az utóbbi években – nemzetközi küzdőtéren is. Azt is számba vehetnénk, hogy mit jelentett, hogyan változott és módosult művésztörténeti korszakokként a rajz jelentősége és jelenléte. Ezen belül tüzetes vizsgálatot érdemelne a magyar rajzművészet legjobb képviselőinek, legfontosabb irányainak az elemzése, hogy aztán a hazai hagyományokat átvilágítva jobban és tisztábban láthassuk a mai művek jelentőségét, azt, hogy a megjelenő rajzokban hogyan érhető tetten a hagyományokhoz (akár nemzetközi vagy hazai ágához) való csatlakozás, hogyan és milyen kifejezőeszközök segítségével jelennek meg az újítások, a személyhez, egy-egy alkotóhoz kapcsolódó szuverén, a szemünk előtt lassan-lassan egyénivé erőrajzi világok. Vizsgálandó lenne az is, hogy a sajátosan időben, térben, a hagyományok és az iskoláztatás által mindenképpen meghatározott mai ma-

gyar rajzművészetből milyen szeletet, milyen összesítésben kínál a bemutató. Fölvonultatja-e a magyar rajzművészet minden fontosabb, jellegadó törekvését, bemutatja-e a valóban legjobb rajzolókat, megjelennek-e Salgótarjánban a magyar rajzművészet generációjaként legjobb képviselői. Vagy – fordítva a kérdéscsont – van bizonyos kiszámíthatatlanság a beküldők arányában attól, hogy az idősebb nemzedékek tagjai közül alig-alig jelentkeztek, s ugyanúgy kevés a fiatal, az igazi pályakezdő, a csak rajzoló életútra elszánt alkotó. S ha mindehhez azt is hozzászámítjuk, hogy a válogatásban is mindig van – most is lehet – némi esetlegesség, akkor a tárlatot ezen körülmények figyelembevételével kell minősíteni. Érdemes azt is tekintetbe venni, hogyan helyezkedik el, hogyan illeszkedik az országos és ágazati, műfaji kiállítások rendszerébe a salgótarjáni bemutató. Összehasonlításra persze nemcsak a tárlaton belül nyílna lehetőség, mivel a rajzművészet változásait, pillanatnyi helyzetmódosulásait számos más, nagyobb terület művészetét fölvonultató kiállításban (így például a területi tavaszi és téli, a hódmezővásárhelyi, a dunántúli stb. tárlatokon) is figyelemmel kísérhetjük. A pécsi galéria RAJZ-DRAWING kiállításorozata pedig tanulságos nemzetközi összehasonlítási, értékelési lehetőségeket is kínál. Fölvonultatja a rajz szélsőségeit (a salgótarjániaknál mindenképpen), de jogosult megnyilvánulásait az anti-rajztól a jel- vagy minimalrajzig.

Salgótarján már indulásakor megütött egy sajátos hangot, a hagyományok vállalásából is karaktereset fölmutatva. Akkor a világrajzművészet élvonalába tartozó Szalay Lajos munkái egyrészt a magyar rajzművészet nagy generációjának indulásáig, a harmincas évek második feléig utaltak vissza, másrészt és egyúttal azt is jeleztek, hogy Szalay munkássága példa

és fontos hatótényező volt a hazai rajzművészetben a hatvanas években is. Ezen időszak egyébként is jelentős, ma már művészettörténetileg is jól körülhatárolható és föltárható időszak a magyar grafikának s rajzművészetnek, olyan jelentős életművekkel, mint Kondoré vagy a Nógrád-ban honos Csohány Kálmáné (akinek a nevére szakmai díjat alapítottak a salgótarjáni rajzbiennalén).

A salgótarjáni tárlat tehát az autonóm rajzot önállóként, egyediségében mutatja be. A közvetlenség, a személyesség, az egyszerűség és egyediség is fontos kritérium. De hogy a tárlat összképe milyen arányokban mutatja be a líraibb hangvételt, a tárgyiasabb törekvéseket, a hagyományok mentén való rajzolást vagy újszerűbb anyaghasználatot, merészebb újításokat – eldöntendő kérdések. A rajz reagálóképességének a gyorsasága, a társadalmi, művészeti, emberi – vagy éppen politikai – aktualitásokban való véleménynyilvánítása szintén tanulmányozható.

Az antológia-rajzkiállítás tükröt tart önmaga, a hazai rajzművészet (ezzel nem azonos persze a tárlat) élé is. Ebben láthatjuk, hogy rajzművészetünk – illetve annak bemutatott része – *nyugvóponton* van. Befogadja az új, a legújabb értékeket, elismeri a folyamatosan alakuló-gazdagodó rajzoló teljesítményeket (legutóbb *Szabados Árpád* nemzetközi mezőnyben Ljubljana, rajzkiállítás – is frissen díjazott munkássága kapott fődíjat – joggal).

Hogy az évek alatt egymásra rakódó rajzhalmoz legjobb lapjai mikor kaphatnak állandó nyilvánosságot – azt csak az otthon teremtő városban tudhatná megválaszolni. A III. országos rajzbiennalé katalógusát bevezető *Beke László*val vallhatjuk: „A leggyanúsabb az, hogy a rajzot a legtöbb kor igen nagyra értékeli, azonban mégsem becsüli eléggé”.

MŰTEREM

Czinke Ferenc 60 éves

Czinke Ferenc köszöntése*

Megyénk gazdag kiállítási programjában megkülönböztetett jelentősége van a mai tárlatnak. Ezúttal az egyik legismertebb helyi művész, sokak által tisztelt, nagyrabecsült elvtársunk, barátunk eddigi életútját összegző kiállítás megnyitására kerül sor.

Szimbolikusan is tekinthető, hogy az 1926-ban született *Czinke Ferenc* felnőtté és művésszé válásának kezdete éppen a felszabadulás sorsfordító időszakára esett, s így tipikus útját járhatta be a szegénysorból felemelkedő értelmiségi pályájának. A bodrogközi tanyavilágból indult, szülői mezőgazdasági cselédek voltak. Tőlük örökölte a tisztességet, az elkötelezettséget, a szép iránti vonzalmat, a boldogság utáni vágyakozást. A műveltség alap-elemeit Sárospatak szellemiségében sajátította el. Tehetségét a „fényes szelek” emelték szárnyra, a népi kollégisták körében, a kulturális forradalom lendületében talált rá hivatására. A Képzőművészeti Főiskolán folytatott tanulmányokat, rajztanári diplomát szerzett.

Köztünk, a szemünk láttára érett igazán művésszé, itt teljesedett ki életműve. Számtalan megyei, regionális, országos és nemzetközi bemutaton – legutóbb Törökországban és a Szovjetunióban – képviselte szűkebb hazánkat és nemzeti kultúránkat. Elismerések, kitüntetések sora fémjelzi a magyar grafikában elfoglalt helyét, aktív és eredményes közéleti, művelődéspolitikai tevékenységét. A Munkácsy-, a SZOT-díj, az Erdemes művészi cím mellé 1986. november 7-én megkapta a Szocialista Magyarországért Érdemrendet is. Jubileumi tárlata néhány héttel ezelőtt rangos színhelyen, a budapesti Ernst Múzeumban került elsőként megrendezésre. Valamennyiünk örömeire szolgált – s alig titkolt büszkeséggel tapasztaltuk –, hogy a szakmai vélemények igen magasra értékelték Czinke Ferenc műveit. Ezeket megismételni nincs szándékunkban. Mi elsősorban arról vagyunk jogosultak szólni, hogy számunkra milyen értéket jelentenek alkotásai, hogyan ítéljük meg sokoldalú részvételét a megye szellemi életében.

Mi azért szeretjük művészetét, mert értünk, rólunk, rólunk is szólnak alkotásai, ha szükségyszerűen él is az elvonatkoztatás eszközeivel. Szeretjük, mert gondolatvilága mélyen embercentrikus. Humanizmusa direkt módon is jelen van – egyebek közt – a gyermekkor világát, a szülők emlékét megörökítő képein, vagy újabban az unokákhoz fűződő mély érzelmi kötődést illusztráló lapjain. Munkásságának karakterisztikus vonást kölcsönöz az a törekvése, hogy a népművészet – benne a palóc folklór – ősidők óta felhalmozott kincseit ötvözi, menti át a modern művészet révén a jövőbe, s egyáltalán a mai korszerű világnépbé. Ugyancsak a tiszta források iránti vonzalmára utal, hogy a természet – csakúgy, mint általában az embernek – állandó kísérője, lételeme művészetének. Minden évszokról van közölni valója, a növények, virágok vegetációja szerves eleme jelrendszérének. Ti-

*Elhangzott 1986. december 15-én, Salgótarjában (Nógrádi Sándor Múzeum), a kiállítás megnyitóján.

hanyi kötődése ismeretében magától értetődő, hogy a Balaton ezernyi szépsége, mesélőkedve inspiratív erejű az ő számára is. Feltő gonddal óvja a környezet szépségét, tisztaságát.

Szenvedélyes megálljt kiállt az életünket, jövőnket, békénket veszélyeztető magatartásnak. Műveivel egyértelműen politizál. Alkatánál, meggyőződésénél fogva mélyen elkötelezett, – s ami ennél is több – pártos művész. Számos munkásmozgalmi témájú, politikai ihletésű alkotása bizonyítja hovatartozását az eszmék örökös harcában, a szocialista értékrend képviselőiben. Történelmi személyiségeket, cseményeket, helyzeteket megjelenítő művei jelképes üzenetként kívánnak eligazítani napjaink bonyolult, konfliktusokkal, feszültségekkel is terhes viszonyaiban. Nemrégiben nyilatkozta önmagáról a *NOGRÁD* munkatársának: „*Úgy gondolom, elkötelezettség nélkül, a világ, a társadalom aktuális kérdései iránti jobbitó szándékú figyelem nélkül nincs is komoly művészet. Hiszen a művészet helyét nem kell kitalálni a mai társadalmunkban sem. Annak helye eleve elrendeltetett, lényege pedig az, hogy a kor kérdéseibe, a mához kell szólnia.*”

E hitvallás következetesen tükröződik képein. Felelősen, ösztönzően, az értelemre és az érelemre egyaránt apellálva válaszol a kor kihívásaira, az új helyzetekre, az emberek sokasodó kérdéseire. S ez azért is elismerésre, támogatásra méltó törekvés, mert manapság a művészetekben gyakran tapasztaljuk ennek ellenkezőjét: a kesergést, a küzdés hiányát, a jövő iránti kételyeket. Pedig egészséges nemzeti tudat, önbecsülés, józan optimizmus, értelmes vállalkozás, fegyelmezett munka, áldozatkészség, közösségi magatartás nélkül nem lehet helytállnunk a szocialista társadalom minőségi követelményeinek érvényesítésében, a nehezebb feltételek ellensúlyozásában, aktuális feladataink megvalósításában. Tehetség és emberség ez idő tájt egyszerre tétetik próbára. Czinke Ferenc esetében egységbe ötvöződik mindkettő. Alkotói ambícióit jó ügy szolgálatában mozgósítja, ars poeticájával egybecseng a mindennapokban kifejtett tevékenysége, vibráló mentalitása.

Nézsai nevelőként kezdte nógrádi pályafutását az ötvenes évek elején. Később Zagyarónán is volt intézményigazgató, s mind a mai napig elsősorban pedagógus maradt. Alapító tanára a salgótarjáni Bolyai János Gimnáziumnak. Nemzedékek sorát tanította esztétikára, művészettörténetre; szenvedéllyel, szívvel-lélekkel formálta ízlésüket, világszemléletüket, sokakat indított el a maga művelte pályán. Rajongásig kedvelik volt és jelenlegi tanítványai, hallgatói, élményt adóak tanórái és szakköri foglalkozásai, ismeretterjesztő előadásai.

Nagy aktivitással vesz részt kulturális életünkben. Fáradhatatlanul kezdeményez, szervez: iskolai, munkahelyi galériákat alapítva, rovatot irányít, művésztelepet vezet, gyűjteményeket adományoz, vendégeket kalauzol, kiállításokat nyit meg. Mindenütt ott találni, ahol a szellemi előrehaladás érdekében történik valami. Kevés hozzá intézett kérdés maradt még részéről teljesítetlenül.

A megye valamennyi térségében otthonosan mozog, a társadalom minden rétegében vannak tisztelői, barátai. Különösen szoros kötelek fűzik a Salgótarjáni Vasöntöde és Tűzhelygyár dolgozóihoz. Több mint egy évtizedes szocialista szerződés keretében alakított ki tartalmas munka- és emberi kapcsolatokat a gyár ügyes kezű szakmunkásaival, a művészetét magáénak valló kollektívával.

Harcos, vitakész embernek ismerjük, ha bárhol, bármikor kell kiállnia elveink, értékeink védelmében. Fiatalon került a párt soraiba, ahol megannyi fontos mozgalmi funkciót töltött be. 30 évvel ezelőtt párttitkárként volt tevékeny részese a konszolidáció hitet próbáló, kemény helyállást igénylő időszakának. Napjainkban a megyei pártbizottság tagjaként hozzászólásai-val, véleményével, tetteivel következetesen képviseli a párt politikáját, kiemelten a művelődésre vonatkozó döntéseit, az alkotó, a művészértelmiség sajátos érdekeit, gyarapítja, formálja az emberek esztétikai ismereteit.

Czinke Ferenc a közelmúltban volt hatvanéves. Ebből az alkalomból is köszöntjük szeretettel, barátsággal. Őszinte szívvel gratulálunk elért eredményeihez, köszönjük fáradozásait. Kívánjuk, hogy munkássága az utóbbi években tapasztalt megújulás szellemében tovább gazdagodjék, s ez a szép jubileum ösztönzője legyen újabb sikereknek és még hosszú évtizedeken át teljesítse vállalt küldetését, közös örömünkre, valamennyiünk épülésére.

Géczy János

Igen Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Nagy szeretettel köszöntöm Önöket az isztambuli kiállításom megnyitóján. Külön kitévés számomra, hogy akkor mutathatom be alkotásaimat, amikor az részese lehet annak az igen kedvező folyamatnak, ami napjainkban a magyar-török kapcsolatokban mind erőteljesebben megmutatkozik. [..]

A művészet, ha nincs is váteszi szerepe, mindig előre érzi, előremutatón jelzi a lélek rezdüléseit, az általunk még nem ismert törvények rendeltetését, hogy a közösség nemzeti határokon is túlmutatva teremtsen kapcsolatokat a legnemzetközibb nyelven, a művészet nyelvén.

Bartók Béla, világbíró zeneszerzőnk, a XX. századi zenei élet világfelfogásának meghatározó egyénisége is ezért fordult a török zene népművészeti hagyományaihoz, nem kisebb segítséggel, mint a Magyarországon többször megfordult élő klasszikus, Ahmed Adnan Saygunéval, akit a magyar zeneirodalom nálunk igen fontos helyen tart számon. Művészetemet származásom okán – hogy már gyermekkorom óta népművészetben nőttem fel – olyanná formáltam, hogy az adekvát módon meghatározó lehessen, természetes része alkotómódszeremnek, ezért nem is lebetett más, mint egy bartóki program.

A népművészet minden korban meghatározó, tiszta forrást jelentett az experimentális művészet, a magasművészet számára. Nem a népi motívumkincsek felhasználása itt az elsődleges, hanem az, hogy az ezeken belül meglevő archetörvények érvényesüljenek, amelyek minden korban létrehozzák a kor esztétikai öntudatának megfelelő formanyelvet, s nem utolsósorban azt a tartalmi, gondolati töltést, szimbólum- és jelrendszert, ami nélkül nincs művészet. A népi ibletettség tebát tulajdonképpen szemlélet, világlátás és értelmezés dolga!

Művészetem úgy érzem tebát – hogy Bartókkal mondjam – „tiszta forrás”, amiből mindenki tenyérszámra ibat, mert nem szennyezett! Ezért is szánom műveimet a kor embere számára felkiáltójeliül, mert a tengerek, a folyók tisztaságáért küzdenünk kell, de ugyanígy a lélek tisztaságáért is, hogy országhatárokon túl hirdessük a művészet nyelvén, figyelmeztessük az embereket, hogy a virág, a szőke búzamező, a béke nyelve, a művészet legtisztább igazsága, ami arra való, hogy szebb és boldogabb legyen a föld, s ebben a drámai tartalmú alkotások is erősíthetnek bennünket.

Isztambul a csodák, álmaim városa! Jelképesen is óriási a szerepe! Az itt megépített hid jelképes is: világrészeket köt össze, azaz Isztambul a boldogság járható hidját jelenti az egész világnak, azt a hidat, ami összeköt embereket, nemzeteket, kultúrákat. It egymásra épül évezredek óta a történelem, a kövek beszélnek, s szeretném, ha a ma nyelvvezetésében, tartalmi üzenetében Önök is megéreznék népem üzenetét a művészet nyelvén keresztül. [..]

*Czinke Ferenc köszöntő szavai az 1986 szeptemberében rendezett isztambuli és ankarai kiállításán. (Részletek) Törökre fordította: Hasan Eren professzor (Ankara, Tudományegyetem)

Igen Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Életem nagy eseménye ez az ankarai bemutatkozásom. Rómától Tokióig Helsinkitől Buenos Airesig, Velencétől Addis Abebáig sok országban vettem részt kiállításokon, de ez az ankarai, ez más! Itt a gyermekkor adta első élmények, a történelmi tanulmányok során mindig megálmódott török–magyar kapcsolatok, ősi nomád voltunk óta végigkísérő, egymásra odafigyelés válik most valóra akkor, amikor a jelenleg Budapesten rendezett nagy retrospektív kiállítással hazámat köszöntöm közelgő 60. születésnapomon, s köszöntöm ezzel egyidőben e kiállítással, itt Ankarában, Törökországot. A művészet, de különösen a grafikai műfajok, a kor kihívásaira, társadalmi közérzetünkre a grafika adekvát kifejezései, jelkép- és szimbólumteremtő erejével mindig gyorsan reagál, s korunk ma ezt követeli a művészettől, minden alkotó embertől. Gondunk kell, hogy legyen az emberiség tiszta szándékáért való küzdelem; rohanó korunkban a lélek békéjének tisztasága, az emberi kapcsolatok nemzetközi határokon is túlmutató, őszinte vágya, a közösen vállalt felelősség a bennünket körülvevő világért – hogy tiszták legyenek a tengerek, a vizek, hogy a népi kultúrából reánk hagyott kincsek a kultúra, a művészet minden területén tovább épüljenek, hogy mindig szebb legyen a föld! [...]

Nem a népi alkotások színes mustrái, motívumkincsei, hanem az alkotásokban meglevő ősi törvények foglalkoztatnak, ahol a kifejezésnek azokat az archetípusait keresem, ahol jelen lehet az egykori közösségek közmegegyezésen alapuló kommunikációjának próbája, amelyek alkalmasak ma is új tartalmak, új gondolatok közlésére, egy új közösség közösségi szót értésére. Ezek a képi elemek a paraszti világ rekvizitumaiban, ősi szerszámokban vannak jelen, amikből természetes módon alkotható meg stílusosan is a XX. századi ember balladája. [...] A művészet nyelve, jelrendszere nemzetközi – érthető – nyelvezet, s ez nagyon fontos, mert a művészetnek prófétai küldetése van! Ezt szeretném szerény képességem szerint itt is teljesíteni, ebben az országban, amelynek jelentősége és jelképe abban fejeződik ki legszebben, hogy világrészeket köt össze, a HID szerepét tölti be; s nem utolsósorban azért is szívembe közel álló, mert a rokonság fokán örülhetek a nyelvi logika azonosságának, hogy több száz közös szavunk van; remélem az én művészeti nyelvezetem is megértésre talál. Különösen nagy boldogság ez számomra egy olyan népnél, ahol az ataturki intés naponta követendő példa: „Török! Légy büszke, dolgos és bizakodó!” Ezt viszem haza örökkül a mi népünknek is!

Lekötözve, elszabadulva

Beszélgetés Szabó Tamás szobrászművésszel

Furcsa szituáció szereplője vagyok: egy harmincnégy esztendő fiatal embert faggatok életútjáról. Ebben az életkorban még nincs létjogosultsága a visszaemlékezésnek, ám az útra indító tájhoz, a szülőhelyhez fűző szálak kutatása-felfejtése Szabó Tamás szobrászművész számára, és Salgótarján városának is fontos lehet. Kezdjük hát el a beszélgetést. S mi mással kezdbetnénk, mint a gyermekkel, az első élményekkel, az indítással.

– Egy véletlen hétköznapi esemény volt az első fontos élményem. Anyámmal moziban voltam, és a híradóban keramikusok munkájáról forgatott filmrportot vetítettek. A művészek – vagy lehet, hogy csak iparosok voltak – vázákat, edényeket készítettek. Tízéves lehettem akkor, és a film hatására másnap már én is az agyagot gyúrtam. Szerencsém volt, mert a kertünkben kiváló minőségű agyag található. Ekkor, az első kis tárgyak megformálása közben határoztam el, hogy keramikus vagy szobrász leszek. Nagy erővel gyártottam a miskakancsókat, a korsókat és a tálakat. Persze kiégetni még nem tudtam, de azért a tűzhelyünk sütőjében jól kiszáritottam az első munkáimat.

– *Segített valaki ezeknél a próbálkozásoknál?*

– Nem, de az nagyon jó volt, hogy senki sem szólt bele, hogy hagyta dolgotni.

– *Kapcsolódott valamiképpen művészeti próbálkozásod, kísérletezésed az iskolai tanulmányokhoz?*

– Az általános iskola esztendei alatt otthon dolgoztam, aztán beiratkoztam a Bolyai János Gimnáziumba, mert mondták, hogy a középiskolát el kell végezni. Már az első évben akadt egy kis közjáték; visszariasztottak a követelmények, el akartam menni sírkövesnek, de végül elment a kedvem ettől a szakmától, mégiscsak maradtam az iskolapadban. Talán közrejátszott ebben az is, hogy ekkortájt ismerkedtem meg *Iványi Ödön* festőművésszel, akinek nagyon sokat köszönhetek. Tulajdonképpen ő tanított meg a szakma alapjaira. Sokat jelentettek – és jelentenek ma is – stúdiumai, tanácsai. A gimnáziumi évek alatt talákoztam *Czinke Ferenc* grafikusművésszel, akinek szakkörébe jártam. Ekkor kezdődtek a nagyobb problémák: csak a festészet és a szobrászat érdekelt, és ezért a bizonyítványomban általában jóindulatú kettések sorakoztak. Éppenhogycsak átevickéltem a bizonyítványosztáskor. Az akadályok átugrásában rengeteget segített *Czinke Ferenc*, kiállt mellettem, meggyőzte kollégáit, hogy velem szemben kicsit elnézőbbnek kell lenniük. Az áttörés harmadik koromban történt. Csináltam egy kiállítást a gimnáziumban, és ez erősen hatott az addig kételkedő pedagógusokra is, mert ezután már könnyebb utam volt.

– *Itt milyen műveket mutattál be?*

– Festményeket, rajzokat és szobrokat. Akkortájt nekem kizárólag *Michelangelo* jelentette a szobrászatot, az ő művészetének igézetében dolgoztam. A nővéremtől kaptam egy Michelangelo-albumot, amelyből megismerkedhettem műveivel. Azóta sem múlt el a Michelangelo-imádatom. Végigolvastam a művész-életrajzokat is – Van Gogh-ét, Gauguin-ét, Toulouse-Lautrec-ét – és amikor festettem, akkor az éppen olvasott-megszeretett mester stílusában készültek a képeim. Így volt saját Van Gogh-képem, Gauguin-képem, de volt Modigliani-kompozícióm is. A felkészüléshez hozzátartozott, kitűnő körülményeket teremtett az a jó légkör, ami Salgótarjánt jellemezte ebben az időszakban. Harmadikos-negyedikes gimnazista voltam, és pezsgő ritmusú, izgalmas volt a városban a művészeti élet. Akkor indult a pályán *Szatmári Béla, Szujó Zoltán, Hibó Tamás, Hann Ferenc, Földi Péter* és – a ma Párizsban élő és dolgozó – *Molnár Béla*. Alakítottunk egy kis csoportfélét. Ezek a művészek nyolc-tíz évvel voltak idősebbek nálam, mégis fenntartások nélkül befogadtak maguk közé. Lehet, hogy ők már észrevették azt, amit még csak nagyon nehezen lehetett felismerni, ugyanis – mai szemmel látom – teljesen ösztönösen csináltam a dolgokat.

– *Igy bát tudtad, merre kell indulnod az érettségi után...*

– Az érettséginnél meg kell állnunk egy pillanatra. Ez életem eddigi legnagyobb, legnehezebb próbatétele volt. Beleizzadtam, belefogytam. A tanáraim rendesek voltak, végül sikerült. Viszont mielőtt elhagynánk a gimnáziumi időszakot, Iványi Ödön és Czinke Ferenc mellett még egy emberről kell beszélnem: *Balázs János*ról. Ez ugyancsak meghatározó jelentőségű ismeretség, máig élő, máig ható momentum volt pályafutásomban. *Botos Zoli* és *Szepesi József* költő barátommal mi vittük a festéket, a szentet, a vásznat, no meg a cigarettát Balázs Jánosnak. Majdnem mindennap elmentünk hozzá. Sokat, nagyon sokat beszélgettünk, meditáltunk. Dolgoztunk is együtt, lefestettem a szobáját és őt magát is. Mikor felvettek a főiskolára, akkor a távolság miatt lazábbá vált kapcsolatunk, de Balázs János emléke, művészete ma is ösztönző erejű számomra.

– *Hogy alakult sorsod a főiskolai évek alatt?*

– Először a Képzőművészeti Főiskolára jelentkeztem, de a felvételizésről meglehetősen gyorsan, az első héten kirúgtak. Be kellett vonulnom katonának. A honvédségnél – Budapesten – nagyon jó dolgom volt, mert a konyhára osztottak be hadtáposnak, és ez azt jelentette, hogy huszonnégy órás szolgálat után huszonnégy óra szabad volt. Böven volt időm. Megnyertem két honvédségi képzőművészeti pályázatot is, kaptam műtermet, ahol optimális körülmények között festhettem és rajzolhattam. Ebben a periódusban talákoztam *Szlávik Lajos* festőművésszel, akinél tovább erősítettem a szakmai alapokat, és eljártam a *Cséri Lajos* éremművész által vezetett Ganz képzőművészeti szakkörbe is: itt festettem még, de egyre többet mintáztam. A katonaság azért volt még jó, mert a szolgálati idő alatt újra felvételizhettem – de ekkor már az Iparművészeti Főiskolára. *Erdei Sándor* – negyedéves üvegszakos hallgató volt – beszélt rá arra, hogy kövessem, az üvegtervezői szakra jelentkezsek. Azonnal felvettek. Ezt tulajdonképpen annak köszönhetem, hogy *Szlávik Lajos*nál rengeteget rajzoltam, és nem okozott gondot az aktrajzolás sem. Az első félév

igen kemény volt, egyenruhában jártam be a főiskolára, hiszen még a katonaidőmet töltöttem. Ez még a kiscsb haj volt, de reggel négykor kellett felkelnem, elkészítettük három-négy száz ember reggelijét, aztán elmosogattam és rohantam a főiskolára. Így csináltam végig az első félévct.

– *Üvegtervező szakra kerültél, vagyis eltávolodtál kezdeti szándékaidtól.*

– Igen, „üveges” lettem, de ez kényszermegoldás volt. Az iparművészeti ágazatok közül az üvegmegmunkálás van talán a legközelebbi rokonságban a szobrászattal, és én továbbra is szobrász akartam lenni. Az első egy-két évben nagyon nehezen tűrtem a körülményeket, az Iparművészeti Főiskola szemléletét, oktatási rendjét nem nekem találták ki. Túl voltam már régen azon a stúdiumrajzolásán, amit ott kellett csinálni. Egészen más feladatokkal szerettem volna próbálkozni. Nehezen találtam meg a helyemet, görcsös voltam, semmi sem sikerült. A tanárok is kicsit furcsán néztek rám, mit akar itt ez az ember? Csak az indulatok voltak meg, és ezek az indulatok háttérbe szorítottak minden mást, az egész produkciót. Harmadéves koromban azt mondtam magamban, hogy most már elég, megcsinálom azt, amit én akarok. És akkor hirtelen rendbe jött minden.

– *Szobrokat kezdtél csinálni?*

– Szobrokat faragtam és festettem, rajzoltam. Valahogy kitisztult az agyam. Kezdttem megnyugodni, de akkor meg jött a diplomamunka. A tervezésre ötöst kaptam, de a kivitelezés nem sikerült. Az volt a baj, hogy a tervek alapján tíz négyzetméteres üvegfalat akartam csinálni, de végül két négyzetméteres lett csak, mert összetörött az üveg. Megcsináltam másodszor is, ám másodsorra sem sikerült. Végül kettes minősítéssel itt is átengedtek, nagy nehezen. Természetesen itt sem a jegy, vagy a diploma volt a fontos, hanem azok a márványfejek izgattak, amelyekből egyre többet készítettem. Volt egy tárlatom 1979-ben Zagyvapálfalván, ahol ezeket a hasított arcmásokat állítottam ki. Kicsit *Brancusi*-, kicsit *Borsos Miklós*-, kicsit *Modigliani*-hatásokat tükröztek ezek a fejek. Vettem egy sarokcsiszolót, csináltam vagy nyolc-tíz fejet ezzel a szerzőszámmal, közöttük ott van a Balázs János-portré is. Volt hát egy diplomám, megvoltak a portrék, és így megkaphattam a belépőjegyet a szakmába. A szobrászathá. Megnősültem és...

– *És letelepedtél Budapesten. Eltávolodtál a szülővárostól, bár nem teljesen, hiszen személyesen és műveiddel is gyakran visszatérsz oda.*

– Igen, egy kicsit elszakadtam Salgótarjától. A főiskola befejezése után Budapesten rendezkedtünk be. Lakni volt hol, munka viszont nem akadt. Késerves időszak következett. A konyhában, az asztal sarkán csináltam az öt-tíz centiméteres szobraimat. Se munka, se pénz, se műterem, se lehetőség. Akkor kezdtem el önteni az apró figuráimat, amelyeknek a mérethatárait a kényszer határozta meg, s amelyeknek – úgy érzem – az értékét, a jelentőségét nem befolyásolja az, hogy kicsik. Egy év múlva kissé oldódott a kilátástalan helyzet: 1980-ban helyet kaptam a Művészeti Alap kollektív műtermében, és gyakorlatilag itt kezdődik a komolyabb, az alkotó munkával jellemezhető etap. Gyermeünk született, volt hol dolgoznom, és lassan már feladatokat is kaptam.

janban, Szegeden, Debrecenben és Pécsen, a kisplasztikai biennálén –, és elnyertem 1985-ben a Derkovits-ösztöndíjat is, ami azon túl, hogy szakmai rangot jelent, egyben bizonyos fokú anyagi biztonságot is ad.

– *Ezek a kiállításokon és pályázatokon azonban nemcsak szobraid szerepelnek, hanem rajzaid is. Rajzaid nem vázlatok, és nem is a szobrászi tevékenység melléktermékei.*

– Nem, nem, teljesen önálló alkotások. Vannak olyan időszakok, amikor csak rajzok, és vannak olyanok, amikor csak szobrokkal foglalkozom. És aztán a szobrok és a rajzok általában együtt jelennek meg a tárlatokon. Így volt ez a tavalyi Dorottya utcai kiállítóteremben bemutatott kollekciónban is: a kisplasztikák mellett nagyméretű szénrajzaim is közönség elé kerültek, és így együtt – úgy érzem – egészen különleges hatást fejthetett ki ez az anyag.

– *Eddigi beszélgetésünk során a krónikát rögzítettük, az események láncolatát, és fény derült az alkotói környezet szereplőire és fontosabb tényezőire is. Ezután fontos lenne még arról szót ejteni, hogy milyen mondanót fogalmaz meg szobraiddal. Illetve fogalmazzuk meg úgy a kérdést, hogy alkotásaid tragikus alaphangjának, mély drámaiságának mik a gyökerei?*

– Gyermekkorom óta bennem van az a fojtó érzés, amit a lekötözött, megkínzott, megnyomorított emberek megmintázásával próbálok megjeleníteni, kifejezni. Az alaphelyzet: a cselekvési lehetőségében meggátolt ember küzd a korlátai ellen. Ennek forrása személyes tapasztalat, megélt élmény. A főiskola elvégzése után sokáig a saját bőrömmön tapasztaltam a bezártságot, a tehetetlenséget, a lehetetlen körülményeket. Tulajdonképpen ma is nagyon gátol az, hogy nincs önálló műtermem, ahol zavartalanul, nyugodtan dolgozhatok, és úgy tűnik, ezt a nehéz problémát egyhámar nem tudom megoldani. Ez a hétköznapi, személyes dilemma többszörös áttételeken keresztül, de ott munkál például a *Ki ez az ember?*, vagy a *Ha elmozdul a lepel* című plasztikámban is.

– *Hogyan lehet mindig új szobrokat kitalálni? Arra gondolok, hogy vannak bizonyos műformák – a portré, a figura, a figuracsoport –, s ezek megszokott megjelenési formáját, kánonját nehéz elvetni. Nálad mégis fellelhető az a törekvés, hogy a konvencionális formákat elveted, megkerülöd, illetve módosítod. Így alakultak torzzá már a kezdeti portrék, és így alakulnak honyolult téri rendszerekké, különleges történések furcsa, színpadi jeleneteivé a szoborcsoportok terei. Ez tudatos törekvés, vagy a megjelenített tartalmi kérdések sugallják, mintegy kényszerítik a változtatásokat, s végső soron ösztönösen alakulnak ki a kompozíciók?*

– Ezt szavakban nem nagyon tudom elmondani, megmagyarázni, inkább megcsinálom. Persze vannak itt olyan feladatok, amelyeknek megoldására tudatosan törekszem. Ilyen például a sima felület és a drapéria közötti feszültség megteremtése. Talán ebből adódnak azok a befogadó által is átérezhető feszültségek, amelyek meghatározzák e művek kissé borongós atmoszféráját. Vagy a rusztikus felületek és a drapériával bevont felületek viszonya... Vagy a drapéria felrakása a testre, a szabadon hagyott és a bevont testrészek aránya... Ez olyan program, szakmai kérdéskör, mincképpen még nem vagyok a végén, és amire egyszerűen nem lehet recepteket adni. Tulajdonképpen minden szobor új és új felfedezések felé visz.

– Szobraidnak ez még csak a formai megközelítése. Jobban izgatna az, hogy mit jeleznek, mit jelentenek a leszűrt bábiformák a szépen megmintázott alakok társaságában, vagy mit bordonak az alkotó szándéka szerint a rajzok bábuként előtűnedező, megkötözött emberalakjai?

– Ez is a tehetetlenségi érzés tükrözése. Úgy érzem, hogy meg van kötözve az ember, nem tud vagy csak nagyon kicsiket tud lépni. Nehezen tájékozódhat, és ha ez nem adatik meg, akkor egy idő után már a tájékozódás megadott lehetősége sem ér semmit. Ha nagy, tág távlatból vizsgálom, akkor azt látom, hogy az ember tulajdonképpen le van szúrva egy helyre, és onnan aztán se jobbra, se balra nem mozdulhat. Ez szorosan összefügg a másik fő problémával: az erős legyőzi a gyengét. Klasszikus, vagy ha mélyebbre nézünk vissza, bibliai eredetű a kérdésfelvetés, de érvényessége, a jelentéskör mit sem változott. No de ezek a dilemmák már a filozófia tartományaiba vezetnek, és én szobrász vagyok.

– Ha kapnál bárommilió forintot monumentális szoborra, mit csinálnál meg?

– Lenne néhány ötletem. Most egyébként is nagy szobrokat fogok csinálni, megrendelés nélkül, saját erőmből. Szoborcsoportozatot: az *Érintés* című kompozíció nagy változatát és a lekötözött embereket szeretném elkészíteni.

– Megragadott-e egy-egy tér, ahová szobrot szeretnél volna tervezni?

– Két ilyen hely van. Salgótarjánban, a templom alatti nagy betonfalra egy frizt szeretnék tervezni. A másik elgondolásom az, hogy itt, a Városligetben, a Vajdahunyadvár mögött van egy kis térség, és erre a térségre egy másfél méteres bronzfigurámat állítanám fel.

– Hogy készülnek a szobraid?

– Általában én öntöm őket. Viaszból vagy gipszből csinálom a mintát, és kiöntöm. A viaszöntés azért jó technika, mert nincs lehetetlen, mindent meg lehet valósítani, amit az ember elgondol.

– Milyen anyagi háttér kell egy kiállítási anyag elkészítéséhez, kiöntéséhez?

– Egy-egy szobor nem is olyan drága, de ha az öntés feltételeinck megteremtését, a műhelyt, a kemencét, és az alapanyagokat, a bronzot vesszük sora, akkor végül meglehetősen szép summa kerekedik ki. Nagyon szeretek önteni, mert közben érzem azt, hogy alakítom az anyagot. Amikor beöntöm a bronzot, az roppant csodálatos – pedig ez csak egy technikai fázis –, szóval folyik a bronz és tudod, hogy abból az lesz, amit te akarsz, amit te eltervezteél. Ez fantasztikus, jó és szép érzés. Még a rajzolás sem ad ennyi izgalmat.

– Terveid vannak?

– Vannak terveim, és szerencsére most munkám is van. Műtermem ugyan enyelőre nincs, és kicsit úgy érzem, hogy mint a figuráim, én is le vagyok meg kötözve. Na persze, ez csak úgy képletesen értendő. És ugyanígy képletesen mondom: a szobraimmal végül is el-elrugaszodom, elszabadulok ettől a béklyótól.

– Köszönöm a beszélgetést.

WEHNER TIBOR

PALÓCFÖLD

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő:

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Füzesi István

Dr. Kapros Márta

Dr. Németh János István

Dr. Tamáskovics Nándor

Vincze János

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska

Czinke Ferenc

Kovács Anna

Tóth Elemér

Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,
Arany János út 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás*
igazgató.

Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8,4 (A/5) ív terjedelemben.

F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató.

87.46211 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Aradi Nóra művészettörténész (Bp.);
Czinke Ferenc grafikusművész (Sal-
gótarján); *Endrődi Szabó Ernő* költő
(Bp.); *Fried István* irod.-tört.
(Bp.); *Géczi János*, az MSZMP Nógrád
Megyei Bizottságának első tit-
kára (Salgótarján); *Győri László*
költő (Bp.); *Keresztury Dezső* író
(Bp.); *Kőrössi P. József* költő (Bp.);
Kulin Ferenc irod.-tört. (Bp.);
Onagy Zoltán író (Esztergom); *Pet-
róczy Éva* költő (Bp.); *Serfőző Si-
mon* költő (Miskolc); *Simor András*
költő (Bp.); *Speidl Zoltán* újságíró
(Salgótarján); *Sümegei György* műv.-
tört. (Bp.); *Valkó Antal* költő (Bp.);
Varga Imre költő (Bp.); *Wehner*
Tibor műv.-tört. (Bp.); *Zonda Ta-
más* költő (Bp.); *Vojtech Kondrát*
költő (Pozsony, Csehszlovákia).

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál. (HELIR) Budapest, V., József nádor tér 1. - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 213-96162 pénzforgalmi jelzőszámmal. Egyes szám ára 16 Ft, előfizetési díj fél évre 48 Ft, egy évre 96 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem bízunk meg és nem küldünk vissza.*
ISSN: 0355-8867. Index: 25-925.

Ára: 16,- Ft

PALÓCFÖLD
